

UTAZÁS A LEVANTÉBAN.

A KELETI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

OKLEVELES-MELLÉKLETEKKEL S NÉGY FÉNYNYOMATÚ TÁBLÁVAL.

írta

THALLÓCZY LAJOS.

BUDAPEST.

PFEIFFER N. BIZOMÁNYA.

1882.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

B. KEMÉNY GÁBOR

FÖLDMIVELÉS-, IPAR- ÉS KERESKEDELEMÜGYI

M. K. MINISTER ÚRNAK

MÉLY TISZTELETTEL

AJÁNlja

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

E munka első része, tavaly nyáron tett utazásom alkalmával írott tárczaleveleket tartalmaz. Második részében, eredeti adatok alapján, a keleti kereskedelem történetének magyarországi tünetei vannak föltüntetve. Végezetül néhány — ma is aktualis érdekű — oklevelet közlök.

Az itt-ott módosított tárczalevelek semmiféle nagyobb igénynyel nem lépnek föl. Eredetileg a »Pesti Napló«-ban jelentek meg. Az az érdemök mindenesetre van, hogy magyar érdekek szempontjából fogják föl a Kelet egyes jelenségeit, melyekhez — valamint a múltban: úgy most is, hazánknak van legtöbb köze. A jelennek képét e vázlatok, a múltét a kereskedés múlt állapotjáról írott tanulmány igyekszik föltüntetni.

Fogadja a szíves olvasó oly szívesen e kis munkát, mint a mily jóakarattal szerzője hazánk nagy keleti feladatán — bár csekély részben — közremunkálni óhajtott.

Eltökélt szándékom, hogy a keletet alaposan s rendszeresen megismerjem. Jelen utazásom egyik előrsi portyázás, melynek, ha nem is sok zsákmány az eredménye, nem a körülmények, de az ujoncz hibája.

Budapest, 1882. márczius havában.

A szerző.

TARTALOM.

<i>I. Utazás a Levantében.</i>	Lap
Előszó.	
Bulgáriából	1
Bulgár viszonyok	17
Ruméliában	23
Konstantinápolyból	33
Albániából	54
A Bocche	
Dalmáciából.	
<i>II. A keleti kereskedelem története Magyarországon.</i>	
I. Fejezet. Visszapillantás a keleti kereskedelem múltjára a XVII. századig	81
II. Fejezet. A capitulatiók	87
III. Fejezet. A keleti kereskedés tényezői. Kereskedőkállapotja. Görögök	98
IV. Fejezet. Néhány szó a jövőről.	
<i>Okleveles Melléklet.</i>	
I. A tokaji bór védjegye 1737-ben	125
II. Pénznemek forgalma 1746-ban	126
III. 1772. jan. 22. rendelet a török alattvalókra nézve	129
IV. 1775. szept. 26. Nagel Krisztián svájci ügyvivő jegyzéke a magyar borkereskedés érdekében	130
V. Erdélyi-keleti forgalom. 1784	132
VI. Memorandum az erdély-moldva-oláh forgalomról	134
VII. Balta-límáni török-orosz szerződés	135
VIII. A pesti kereskedők a VII. sz. alatti szerződésről. 1847. jan. 9	141

B u l g á r i á b ó l.

Widdin, aug. 27.

Aradnál a magyarságot, Temesváron túl a magyar államot s Báziásnál a magyar határt hagytam el. Nincs mit írnom a báziás-orsovai gyönyörű útról. Megírták azt szépen, alaposan, lelkesen. De legszebben megírta Jókai. Nem én mondom, hanem Cs. úr, egy orosz őrnagy. A »Maros« fedélzetén két orosz tiszt szokásos lapos fehér sapkájukban egy-egy könyvet olvasott. Nem sok fáradságba került s megtudtam a könyv czimét: Jókai »arany ember«-e volt német fordításban. Hajón könnyen ismerkedünk; néhány percz múlva a két muszka, mint Bulgária megszabadításának még jelenleg is működő két tényezőjét mutatá be magát. Az egyik Lengyelországból, a másik Pétervárról jött. Mindkettő szabadságából tért vissza. Cs. úr, az őrnagy, widdini térparancsnok, N—y alezredes pedig a dunaparti bulgár katonaságot szervezi. Mindkettő nagy tisztelője a magyar irodalomnak s nem győzték eléggé dicsérni Jókait, kinek majd minden művét olvasták. A meleg délután kellemes beszélgetés, heves politikai vitatkozás közt tölt el. Orsován túl a hajó fiziognomiája teljesen megváltozott. Oláh-szerb közönség váltotta fel az addig magyar-németet. Oláh papok, szerb kereskedők, odesszai zsidók, galatzi, brailai kupeczek váltakoztak díszes egymásutánban. Legérdekesebb ellentétet képeznek ezekkel a bécsi pinczerek, kik minden nyelvet beszélnek bécsi dialektusban.

Későn este érkezénk Kalafatba. Még egy félóráig mentünk s a túlpárti Widdin — régi magyaros néven Bodony — tűnt szemünk elé. Messziről fényesen világítva, tündéries látványt nyújt, azt hinnéd, hogy a pesti korzóhoz hasonló Duna-sor ékeskedik a távolban. Pedig mindössze 42 olajlámpás van ügyesen csoportosítva; mennél közelebb jövünk, annál szegényesebb lesz a díszruha. A kikötőnél a

szokásos láрма, udvarias rendőrök, pénzért még udvariasabb vámhivatalnokok fogadnak. Vendéglőkben, szállókban nincs hiány, tulajdonképpén érik egymást a Duna partján s a többi, kivált, szerb-parti vendéglőkhöz képest, elég tiszták. Akad olyan is, hol teljesen fölösleges a féregpor.

Widdin, a város, teljesen keleti jellegű. A ki egyet látott, annak a többről is van fogalma. Bazárja a város közepén, a nagyon megrongált vár, mely azonban, ha kijavítnák, ma is egyike volna a legerősb erődöknek, néhány csonka minaret, a városi lakosság nagy része az utcán heverészve s néhány tiszt a rossz kövezeten poroszkál. Ime a város hétköznapi. A város kövezetéről megjegyzem, hogy az csak valamivel rosszabb a kassainál, de határozottan jobb az eperjesinél s maros-vásárhelyinél.

A widdini dunamenti vár most rendkívül szomorú látványt nyújt. A benne levő utcák nagy része csendes, mintha kihalt volna belőlük a lakosság. A házak dűledeznek, az udvarok avarok, fák kiszáradtak, éhes kutyák egész serege vonit végig az utcákon. A város hanyatlásának egyik főoka: a törökök kivándorlása. A pacifikáció óta 2400 török hagyta oda házáat, 500—600 arany értékű házaikat 50—60 aranyon vesztegetve keresztény polgártársaiknak. Török forrásból hallottam, hogy nem annyira a bolgár kormányzat készteti őket a kivándorlásra, mint inkább a velők született felsőbb-ségi érzet. Ismeretes dolgot írok, mikor a török lakosság becsületességét említem. A külföldi, Widdinben megtelepedett kereskedők közül 50—55 osztrák s magyar illetőségű; ezek fájlatják leginkább a török kereskedők távoztát. Bulgár szójárás: »sok török sok becsület, sok görög semmi becsület.« Mindamellet még most is, a bulgárosítás daczára a köznép s az u. n. középosztály egészen törökös s nagyon sok időbe fog kerülni, míg az új népiskolák új, európai bulgár nemzedéket fognak nevelni. Pesszimizták itt azt mondják, hogy soha.

A bulgár adminisztráció 3 év alatt a lehetőséghez képest sokat tett. Szervezte a parti s városi rendőrséget egészen oroszos minta szerint, még a ruházat, szolgálati szabályzat is orosz. Söpörtetik az utcákat, mi bizonyos tekintetben tisztább jelleget kölcsönöz legalább az alsó városnak, a gradnak; számozták a házakat. A bulgár katonaság, mely most nyáron hosszú szárú csizmát, fehér nadrágot s vászon-inget visel, derekán átszorított övvel, fején a fehér orosz sapkával — messziről elég érdekes látványt nyújt. Közelebb érve hozzájuk, vállukon átvettett rossz, hosszú puskáikkal, kedélyes maguk-

tartásával, a mint a küszöbön guggoló földitől dohányt kérnek s menet közben jóízűen eszegélnek, »gerolsteini« benyomást tesznek, kivált mikor a vezénylő őrnagy megpillantva egyik ismerősét, az egész szakaszt megállítja. A legények erősek, de a százados hátramaradás külsejükön is meglátszik. Itt a fejedelemségben oroszul vezénylik őket, azon okból is, mert nem kapnak az élő bulgár nyelvből elég katonai műszót. A legénységgel is oroszul beszélnek. Egy kérdésemre, hogyan érti meg a vezénylő orosz a bulgárt, hisz nem egy nyelvet beszélnek, azt felelém: »Nem az én kötelességem, hogy őket megértsem, nekik kell engem megérteniök, mert különben jaj!« Ez elég világos. Lovasságuk még nincs kellőkép szervezve, tűzérsegűk most van alakulófélben.

Megemlítem, hogy bulgár szomszédaink ugyancsak trikolorunk színeit használják, csak hogy fordított rendben: fehér-zöld-vörös; kaszárnyáik, őrházai e színekben pompáznak.

Az országnak, vagy a közjognak jobban megfelelőleg szólva, tartomány jóléte érdekében eddig csak a tervezgetésig jutottak. Ez leginkább a dunai városok nézve áll. A vasut kérdése még eddig eldöntve sem lévén, a közlekedés a partmenti Widdinen, Lom-Palánkán, Rustsukon át történik, tradiczionális rossz úton, melyeknek javítása nemzetközi érdek. Forgalmi tekintetben a három állam: Románia, Szerbia s Bulgária között minden kétségen kívül Románia játszsza az első szerepet. Pénzviszonyai rendezettek, közlekedési hálózata majdnem teljesen ki van építve; úgyszólván moraliter is első köztük. A mit a bolgárok a kereszténység fölvétele alkalmával oláh szomszédaioknak kölcsönöztek, most búsásan kapják vissza tőlük. A part mentében a román nyelv bizonyos diplomáciai szerepet játszik; kézművesek, kisebb kereskedők oláhok, sok helyütt még az ügyvédek is használják, kiknek Widdinben különben nem sok s nem jó dolguk van.

Az egyes iparágakra nézve azt az érdekes körülményt jegyeztem föl, hogy nyolczvanhét helyen lehet dohányt vásárolni, míg papirost két helyen. Van ezenfelül 25 szabó, 17 fegyverkovács, de csak egy európai kávéház. török azután annál több. A város épen nem zajos. Reggel 5—6 óra tájban kezd mozogni az alsó város, a dunai halászok sűrögnek-forognak, huzzák ki az éjjeli zsineget, melyen néha gyönyörű vizákat, tokokat fognak. Az egyetlen kiviteli cikk innen a friss káviár, mely azonban meglehetősen drága, okánként 6 frank. 6—7-kor a boltosok nyitogatják bazárjaikat s megindul az

élet déli 1 óráig. 1—3 között méla csönd van egész parton künn, benn a városban egyaránt. 3—9-ig az intellingenczia, néhány hivatalnok, katonatisztek sétája következik, esténként a polgárok összejönnek kedvencz kávéházaiuk előtt s minthogy érzelmeiket ők is hangok útján fejezik ki — rendszerint énekelnek, és pedig bizonyára úgy gondolják, hogy szépen. Az életrendben csak a háromszor hetenkint érkező s lemenő dunai gőzös okoz némi változást, mely azonban rendszerint keveset szokott itt lerakodni. Kivitelül csak az említett káviár s gyufa szolgál. Már György Endre említi pár évvel ezelőt megjelent művében, (Keletre magyar!) hogy a gyufakivitel csökken, mondhatni osztrák és magyar gyufának semmi nyoma itt. Szerbiában Füchsl-féle, Romániában négyféle belföldi gyártmányt s már itt Bulgáriában is olasz »nemzeti gyufát« (hogy rosszat, külön meg sem említem) fogyasztanak.

Az adás-vevésnél az idegenre nézve a sokféle pénznem kellemtlen. Legújabbban vertek ugyan 10 centime-okat, melyeken angol mód szerént a képveret az iratos mellső verettel megfordított helyzetű. Bulgár kofáknál egyébiránt igen érdekes numizmatikai kollekcziót gyűjthetünk, például egy libertás-féle Rákóczi-pénz, 10 centime értékben máig járja. S ez nagyon kellemes dolog lehetne érmészekre nézve, csak hogy rendszeren az elfogadók szabják meg az értéket.

A hangulat Widdinben, mondhatni, egészen közönyös. Az u. n. agitációk, mikkel tele volt a világsajtó, teljesen kárba veszttek. Mint irányt adó egyének állítják, erre a flegmatikus népre hatni nem könnyű dolog. Még az oroszok értették legjobban a módját. Muszkaországban angol atrocity-tudósítások nyomán föstött rémképeket osztogattak el mindenfelé. Egy itt lóg szobám falán. Két bolgárt elevenen sütnék s két zöld turbános (tehát a legelőkelőbb) török harapófógóval kinozza a szegény áldozatokat. A szultán meg nagy csibukját szíva, gyönyörködve nézi a csoportot. Ez azután kissé felizgatta őket, de akkor sem annyira, hogy az alkotmány szó helyes kimondásáig jutottak volna. Különben az új bulgár aerának a bulgárok között is számtalan ellensége van. Sok ellenzi, mert a régihez ragaszkodik, sokat meg az orosz mindenhatóság sért.

Klisszura, aug. 30.

Lom-Palánkától Sófiáig meglehetősen jó ut vezet. Mithád pasa érdeme ez még. Az összes bolgár posta s egyéb szállítmányok ezen az uton kerülnek a Duna-vonalára. Lom-Palánka három évvel ezelőtt rongyos két minaretos kis helység vala, ma tekintélyes kereskedő-telep. Élelmes korcsmárosok, bestelen fuvarosok vállvetve huzák-nyuzzák az idegent, kit sorsa ide vezet. Az első hotel: a Bellevue tulajdonosa Fanto, ki a topcsideri összeesküvők egyike s csak nagynehezen menekült a bitó elől. Ma napság tekintélyes ember. Ezen a vidéken egész renaissance-fogalmak divatoznak; kiki úgy él, a hogy tud. Ha a fejedelembuktatás nem üt be, lesz korcsmáros, ha ez sem sikerül, bérlő, ha már minden fonal elszakad, csak a tudomány marad meg, beáll hivatalnoknak. Az én kedves palánkai gazdám, egy »bánsági« örmény, tehát polgártársunk, mindezekén túl van. Jelenleg márványbányákat fedez föl s mellékkeresetkép utasokat szállít Sófiába.

Szebb s amellet fátadságosabb utat, mint a bolgár fővároshoz vezetőt, képzelni sem lehet. Hegy, völgy, viz, mocsár, fensík, erdő, regényes egymásutánban következnek. A távolság Szófia s a Duna között 28 mértföld s mégis Pestről Párisba könnyebben lehet eljutni. Harminczkét órai gyaloglás, kocsizás és lovaglás kell hozzá. Ráadásul egyszer szabad ég alatt, egyszer pedig csordások közt kell meghálalni.

A Dunától a Kis-Balkán hegylánczig mintegy nyolcz mértföldnyire termékeny síkság van. A lakosság csekély számához képest eléggé van megművelve. A bolgárság most körülbelül ugyanazt a korszakot éli, mint a mely az oroszokra következett a jobbágyfelszabadulás után. A napszám előbb 1 frank volt, most 3—4 frankot

követelnek. Roppant terjedelmű műveletlen földre találunk itt, az ár a tulajdonos törökök elvándorlása után rendkívül megcsökkent, s mégis a település nagyon lassan halad. A bolgár természeténél fogva féltékenys nem igen szereti az idegent, a napszám túlságos, a földek rendkívül messze fekszenek a gyér számú falvaktól, úgy, hogy a megművelés majdnem lehetetlen. S ha rendkívül nagy fáradozás után az európai farmer (mert találóbban nem jellemezhetjük) mégis eredményre jut, a drága fuvar tetemesen megapasztja nyereségét. A terményüzlet jobbadán spanyol és európai zsidók kezében van, kik a dunai nagyobb városokban tartják raktáraikat. A hegységben még most is folyik az aratás, a völgyben már minden el van takarítva. A palánkai országúton baj nélkül haladtunk. Utitársam egy cseh patikáros vala, kit sorsa egyenesen Bécsből vezetett ide. Szegény nem győzte szidni az itteni rovarvilág előzékenységét idegen testek iránt s rendkívül fennakadt, hogy déli testvérei sört nem isznak. Estig csak megvoltunk.

Este hét óra tájban teljes sötétség állott be. A Balkán felé közeledtünk, mely magas ormaival felénk sötétedett. A hold csak gyöngén, mondhatni kísértetiesen világítá meg a tájat. Jobbra-balra posvány, azokban a vízi madarak egész serege sivított, az útszéli fák lombjain az esti szellő suhogott végig. Néha-néha egy-egy kukoriczával terhelt ökrös szekér döcögött el mellettünk, a kísérő bolgár tisztességesen megbillenté sapkáját: a vörös, apró, tar-fezt. Olykor egy lovas futár poroszkált apró, de kitartó hegyi lovon; társam mindenkit rablónak nézve, szorgalmasan fel-felhuzgálta revolvere kaka-sát. Később kisült, hogy ijedtében elfelejté megtölteni.

Öreg éjszakára fordúlt már az idő, mikor embert értünk. A Fertő tava czölöpépítményeihez hasonló hant (csárdát) fedeztünk föl, a korcsmárost ismételt ütlegekkel tudtuk csak életre kelteni. Ennivalója nem volt, de adott szalmát s egy a mult század óta mosatlan pokróczot. Társam a Wenzel-utód, állva akart aludni, de a hűvös levegő csakhamar fődél alá kergette. Kocsisunkkal a szekeren aludtuk az igazak álmát s csak reggel felé vettük észre, hogy a sok baromfi mind a mi társaságunkat kereste föl. A csárdabeli cseh még rosszabbúl járt, a csárdás malacza állhatatosan melléje kuporodott s csak reggel ment el tőle, mikor a csürhe riadója fölzavarta.

Kora hajnalban Klisszurába érkeztünk. Kis helység a Balkán tövében. Hasonlít a montenegrói falvakhoz. Minden ház külön áll, ember, állat, vegyesen él a társadalomban. A falu népe jobbra ab-

ból teng, hogy a balkáni utazókat ökör-előfogattal viszi föl a tetőig. A lovakat ekkor kifogják, a szekér elébe ökröket, rendesen két párt fognak, s megindul a balkáni utazás. Öt óráig tart a hajsza erdőnbokron fölfelé. A lovakra azután a férfiak felülnek, az asszonynépet, gyermekeket szekeren viszik. A klisszurai csárdás művelt czinczár (maczedoniai oláh) volt, ki európaisan viselkedik, több nyelvet beszél s igen jól főz, legalább a többi bulgárhoz képest. Egyáltalán bámulatos előhaladást tett s tesz a román elem Bulgáriában. A ruméliai határig majdnem mindenki le a pórnépig, havasi pásztorig ért s beszél oláhhul. A művelt elemnél érthető ez, minthogy a török uralom idején Oláhország az üldözöttek valóságos refugiuma volt. A pórnépnél a román elemnek az olajéhoz hasonló terjengősségére s határozott fölényére kell magyaráznunk a nyelv elterjedését. Mindemeltett az öregebb bulgár nemzedék máig is s még sokáig ezután — mint említők — törökül beszél s beszélend; ha fontos ügyben tárgyalnak, rendszerint törökül intézik el.

A mi oláh hoteliernk gondosan ellátott mindennel, kenyérrel, sóval — s áldásával utnak eresztett. A csehet előrebozsátottuk. Örmény barátunkkal lovon indultunk a 6000 láb magas hegynek. Eleinte baj nélkül ment minden, az ut első felében azonban a lovak egy fehér fatörzstől meghorkantak s mindketten vitézül a földre estünk.

A Balkán hegységnek ez a kisebbik előlánczolata szelid jellegű a Duna felé néző oldala cser- s tölgyfában gazdag, míg a tartomány belsejére tekintő fele kopár, szirtes. Lankás emelkedéssel kigyódszik a Lom esése mellett a kavicsos, sziklás ut, lentebb az éneklő madarak csicsérgése hallatszik; a hegység ormai felé a kőszáli sasok kővályognak. A mellett hűvös fuvalom enyhíti a hőséget s így elég kellemesen értünk a bérczetőre, honnan felséges kilátás nyílt a Dunára s az alattunk fekvő völgyre. Ha szóval fényképírni tudnék, tán leírnám a benyomást. Így csak annyit mondhatok, hogy előttünk a bulgár, oláh és szerb partok körvonalai a maguk pompás változatosságában folytak össze. A hegy tetején még a török háboru idejében fölvetett két erős sánctvonal tűnt fel s az olasz, utat építő munkások egész raja lármázott körülte. Robbantások zaja, az ásó s kapadöngése váltotta fel itt az idylli csöndet.

A Balkánság déli oldala már semmi érdekeset sem nyújtott. Gitzim, egy kis postaállomás következett, a hol pásztorok con amore

kártyáztak, úgy látszik tökkáposztába, mi elég különös. Késő estén elérkeztünk a Vitos-völgybe, melyben a bulgár főváros, Szófia fekszik. Dante poklában valóságos tükör lehet a 77-ik üregbe vezető ut a mi lejtőnkhez képest, melyet mesterségesen rosszabbítottak el. Embernyi kövekkel egyenesíték ki az utat, csak hogy baj ne essék. Nevetve néztük a szegény bulgárt, a mint kereke törésén busult és se előre, se hátra nem mehetett. Kis félóra multán, épen a mint jó utra tértünk, egy zökkenés s a mi tengelyünk törött ketté. Már most ő nevezhetett. $1\frac{1}{2}$ 11 óra volt éjjel, a közeli állomás egy órányi távolban. Mit teheténk? 30 kilós pakkal elgyalogoltunk, a kocsis káromkodott s lovait vezette, csehünk imádkozott, én meg nevettem. Reggel felé lovakat keríténk s 52 órai ut után Szófiába értünk.

Sófia, szept. 3.

(A város jellege. — *Sofia* 1553-ban. — Ethnográfia. — Középületek. — Intelligencia. — Mulató helyek. — Magyar dal *Sófiában*. — Itteni magyarok. — Életmód. — Ausztria-Magyarország s a közvélemény.)

A Vitos hegy tövében, a régi Sardica romjain épült Szófia városa. Kies, vonzó környéknek képezi középpontját. Előtte a kisbalkáni hegylánczatot kéklik, mögötte a Nagy-Balkán csúcsai a 9000' magas Riloval. Megannyi utazó egyetért abban, hogy egyik keleti város, úgy hasonlít egymáshoz, mint tojás a tojáshoz. Szófiánál a keletiség lényege megvan ugyan még, de egy rendkívül érdekes és a keleten feltűnő jelenségre mutat: épül. Akár egy yankee-város, mindenütt furnak, faragnak, tiszteletre méltó minaretek nem kerülnek el a gyaurl építómesterek kalapácsát, a hosszuszakállu spanyol zsidók csóválgatják fejöket, hogy »kő kövön nem marad.« Annyit tagadni nem lehet, hogy a keresztény korszak él az idővel. Pezseg minden, a bulgár sok tekintetben vállalkozó szellemű lévén, nagyon ínyére van a gründer-korszak. Cseh, német, francia, olasz sőt magyar építészek, mérnökök lepték el az országot, a kunyhók, sőt még ezen a fogalmon is alul álló házak lebontatnak s mindenütt európai házsorok körvonalai tűnedeznek föl. Tűzrendőri intézkedések történtek, a városnak délkeletre fekvő része már szabályozva is van s az ichtimani ut (ruméliai) mentében egészen csinos város emelkedett. Ott építik az ideiglenes fejedelmi lakot, egy kétemeletes palotát kis kupolával. Itt van a park is, közepén az elite közönség találkozó helyével, a kioszkkal. A város bévülről is csinosodik, a piszok nem oly intenzív, mint a milyen a többi keleti városban, legalább a szemetet nem szórják el, mint régente. Jellegére

nézve az egész várost kereskedő városnak lehet nevezni. A legujabb népszámlálás szerint Bulgáriában 2.000,800 lakos van, Szófiában 27,000, ezek közül 6000 zsidó. A zsidók kezében van nagyrészt a kereskedelem, szombat napján a város kihaltnak látszik. A fejedelem ittlétéről a sok minden rangu és fajtájú katona tanuskodik. A fezt az orosz fehér lapos sapka teljesen kiszorította. Minden gyerek legfőbb büszkesége az ilyen fehér-zöld-vörös kokárdás sapkában áll. Számítsunk ezekhez egy csomó hivatalnokot, nagykereskedőt s néhány európai iparost s előttünk van a város képe.

Sofia, mint minden keleti város a mi értelmünkben való fejlődést ekkorig nem tapasztalhatá. Verancsics Antal utazási naplójában 1553-ban, majdnem úgy írja le, mint az újabb utazók. E szellemes magyar diplomata, ki a finom tapintatot, velencei megfigyelő tehetséggel párosítá s a XVI. században a »többet észszel, mint erővel« elvnek praegnans képviselője 1553-iki portai útjában Belgrád-Nis-Pirot-Sofia-Philippopolisi úton ment Konstantinápolyba. »Sofia — úgy mond — nyílt város, falak nélkül, széles és hosszú, lakóinak s házainak számával kiváló, a bolgárok emporiuma és sok kereskedőnek összejöveteli helye. Sik helyen fekszik a Vitos hegy tövében.« Semmi különös ház uincs benne, legkevésbé kőből valók. Alacsony megannyi, csak a török templomok, a kőhidak, fürdők s a karavanszeraj (nyílt vendégfogadó) érdemlik a főlemlítést. A 14 sugár minaret, az ulemák imára hívogatása kölcsönöznek bizonyos érdeket a városnak. Ezután a város multjáról emlékezik s a minden lépten nyomon előforduló régiségekről tesz említést. (Verancsics összes művei. I. 314—316 lap.)

Rendszert a város beosztásában bizony most sem lehet s nem is kell keresnünk, Girbe-gurba utcái egymásba fonódnak s a főbb utcák jobbára a két országotra (dunai s ruméliai) szögellenek. Számos minaretjei közül most tisztán csak egy szolgál egyházi czélokra. A 3—400 töröknek, kik itt maradtanak, ez az egy is elég. Van azonkívül több bulgár s a krimi hadjárat óta egy katolikus templom is. — A népesség vegyes, az új aera óta természetesen a bulgár elem dominál. A hivatal s az iskola nyelve. A katonaság vezénylő nyelve az orosz, belső kezeléseé a bulgár. A hivatalnokok nagy része belföldi, a katonaságnál a tiszték közt vannak szinte honfiak. A népség alsóbb osztályai bulgárok, a kereskedők, mint előbb is emlitém, jobbára spanyol zsidók, a kocsmárosok oroszok, németek, oláhok, az iparosok németek, némely része magyar, oláh s görög. Török, az a kevés a mi

van, gondolkodással foglalkozik, vagy politizál; kevesen léptek közszolgálatba. A délszlávok hamar tanulva nyelvet, itt is sokan több nyelvet beszélnek. A bulgár mellett törökül, oláhul, a műveltek külföldön tanulván, francziául, olaszul s németül, oroszul a köznép nagyrésze ért. Az idegenre nézve, ha délszláv nyelvet nem ért, nagyon bajos az érintkezés a köznéppel. A ki nyelvökön szólítja meg őket, az iránt előzékenyek, kivált ha gorombáskodik, a frank udvariasságot a nép lassan szokja meg. Durva fellépésekért az oroszok s büszke, parancsoló modorukért a törökök, még most is tekintélynek örvendenek.

Mondani sem kell, hogy a műveltek közt vannak teljesen európaiak is mi több a finom szokások, s a világ-irodalom alapos ismerői. Ehez bizonyos levantei diplomaciai modor is járúl, melyet a görögöktől tanultak el. Szimpatathiák s antipathiák elrejtésében nagyon ügyesek s a rohamos haladásnak nagy barátjai. Az idegen előtt mentegetik primitív állapotaikat, de nagyon rajta vannak az előretörtetésen. Igen természetes, hogy imitáció minden, de legalább kicsiben s csak azon vannak, hogy tűrhető állapotokat létesítsenek. Politizálni mindenki szeret, tehát az ujság fogyasztás aránylag nagy. — A 400,000 bulgárnak tizenhat lapja van s majd mindegyik megél. A külföldiek közül az orosz lapok mellett a német s francia lapok kapósak s majd mindenütt láthatók. Van itt olvasó kör, kis nemzeti könyvtár, középiskola, egy czég gyufa mellett könyvet is árul. S ezt nem tréfából írjuk, a kereskedésnek itt szatócs jellege van, minden boltban külön-nemű árút árulnak, a mint kelnek. Legtöbb dohányt, gyufát, az előbbi tűrhető, az utóbbi rossz. Nem ritka, hogy hagymát, csizmát, kardot, zsirt, kalapot, amerikai rumot s bajuszpedrőt egy boltban kínálnak.

Meglehetős nagy számú intelligencia lévén, természetes, hogy korcsma, énekes-társaság, czukrász-bolt van elég. A szállodák közül egy tűrhető: a Radáké, egy kikindai magyar-szerbé, a többi fölülmulja egymást a rosszaságban. Majdnem mindegyiknek francia felirata van, mind »Grand Hotel«, s 4 piszkos szobánál (a legolcsóbb 2 frt) egyben sincs több. A kioszkban 60 kros pesti sört mérnek s ide gyűl össze oláh-czigány zenére a város minden kaputos embere. A cigányok elég jól játszanak, kivált szép román nótákat, melyeket karmesterök énekkel kísér. Gyakran magyar nótákat s kőkori Strauss-walzereket játszanak. A cseh katonazene hetenkint kétszer játszik praecise s egészen katonazenei színvonalon áll. Meglehetős szerepök van a werkliseknek, kik gyalog jönnek át a Balkánon majom-

mal s pudlikutyával együtt. Midőn e sorokat írák, a Grand Hotel Sofia előtt az itteni jeunesse d'orée werklis éjjeli zenét rendez egy itt szereplő francia tánczosnő tiszteletére. Azonfelül egész éjjel foly a nóta. Az Odessza-kávéházban szerbül énekelték a Bánk-kán boralát. — Szegény Vörösmarty örülhetne diadalának, melyet gyönyörű dala itt arat. De nemcsak itt, hanem közönséges korcsmákban is nagyon sok bulgár szövegű magyar nóta hallik, kivált a »Falu rossz«-ból, minek oka, hogy Belgrádban valóságos kasszadarab e népszimű s szép dalai az egész délszláv világban visszhangzanak. Egy szavahihető ismerősöm emlité, hogy a »Hajnalba hajnalelőtt« nótát Filippopolisban görög szöveggel éneklík. Az oláh nótákat is majdnem mind elcsárdásítják, vagyis jobban mondva a csárdásokat romanizálják. A népet érdekli ugyan a zene, de lelkesülni nem tud. Nincs eset rá, hogy tetszését bármely módon is kifejezze. A szolgaság Kain bélyegét nehezen lehet eltörülni. Még legjobban tetszik Markules erőmű-társulata, mely utoljára az ó-budai haute voléának imponált.

Az itteni osztrák-magyar kolonia tagjai közül legtöbb a cseh, mint legmiveltebb szláv elem. Patikárosok, kereskedő segédek, tanárok meg a muzsikusok közülök kerülnek. Német, mint mérnök boldogul. Magyarjaink közül az iparosok említendők. Szijgyártó, kovács magyar; vendéglős, vállalkozó is akad, s mint értelmes embereknek van becsületjük. Leginkább délmagyarországiak. Megjegyzendő, hogy az alföldi szerb s román itt mind buzgó állampolgárnak mutatkozik, mindegyik beszél magyarul szívesen, európainak mondja magát. Csak kedves jó horvát testvéreink, kik közül sokan jönnek ide szerencsét próbálni, hazudnak elnyomatásukról, oly komolyan, mintha hinnék, a mit beszélnek. Egy ily testvér, ki itt kulturát terjeszt, egy társaságban több magyar jelenlétében gyalázta nemzetünket. A magyarok hallgattak, végre egyik megsokallva a társalgást, így szól:

— »Uram, ön lekötölte a magyarokat, bármennyire szídjá is őket.«

— »Hogyan?»

— »2 frk 75 cm. (1 frt 50 kr) kevesebbe kerül nekik az ön nemzete«, felelé a magyar s felvilágosítá a társaságot a quota-viszonyról. A horvát végül kijelenté, hogy csak azért is megmarad magyar alattvalónak.

Mindezek után az a kérdés merül fel, milyen életmódot folytatnak tehát Szófia lakosai ily viszonyok közt? A szegény bulgár kevesebbet költ, mint a mennyire szüksége van, a műveltebb pedig megfordítva. A szegényebb néposztály 2 fekete kávéval, egy rakival, két-három zöld paprikával, egy darab kenyérrel s egy kis adag dohánnyal beéri, mindez 50 cمنál többbe nem kerül. A vendéglők drágák, rosszak s mégis bulgárok. Semmiféle kulturhistóriai érdek nincs ugyan a bécsi s a magyar konyhának e délszlávosított étlapjának fejtegetésében, annyit azonban megemlítek, hogy a bulgár paraszt csak két ételt ismer: mamaligát s a »maga módjára csinált«-at (hús hagymával). Egyéb ételt megnevezni nem tud, mi ősi állapotokra vall.

Bármennyire kerültem azt az állatot, melynek neve politika, nem kerülhetém el. A hánbeli rumunyokon kezdve a szófiaí uri emberekig mindenki nézetemet kérdezte. Azzal feleltem, hogy őket kérdeztem. Ők senkit sem szeretnek, az orosz jó nekik most, de nem szeretik. A németet még kevésbbé, hát a szerbet hogyan szeretnék, mikor a piroti (ó-szerbiai kitűnő szövetségcsinálók) bulgárokat szerbesítik, a francia, olasz közönyös előttük, a román titkon irigylik Dobrudzsáért, bennünket nem ismernek. Így beszél a nép. A művelt körök tagadhatlanul komolyan rajta vannak az államosításon, dolgoznak s igyekeznek. Mikor magyarokról van szó, az Alduna vidékén, határozottan a tisztelet bizonyos hangján beszélnek. Román szerb, bulgár, görög, sőt orosz is a fölényt nem vitatja el, csak a cseh tagadja váltig. Kivált egy cseh építész jeleskedett az ellenkezésben.

»Uram, mondtam neki, az építészet okai a magyarok elszaporodásának?«

— »Miért?«

— »Mert rosszul építették a Babel-tornyát s akkor osztogatták a nyelveket.«

A bolgár fejedelemnél.

Sófia, szept. 5.

Sófia főváros volt török negyedében ideiglenes lakot emelt fejedelmének a hálás bulgár nép. Alacsony földszinti ház, a többi kunyhóforma épülettől csak tisztaságával különbözik. Belül a bútortól izléses, de egyszerű. Fejedelmi pompát ne keress itt, egy csinos tábornok-lakást találunk. Kevés kivétellel már a második évet éli itt a knaz, mint a bulgárok nevezik. Három lakószobája van: egy elfogadó szobája, egy írószobája s a hálóterem. Ezzel vége. Két cselédszoba s az udvarban hátul a fejedelem titkárának dr. Stojlovnak dolgozószobája, istállók s ezzel végeztünk a lakással.

Az udvartartás is igen szerény: négy, még a fejedelem szüleit szolgált hű inasból áll ez, kik természetesen németek, s kiknek heseni dialektusát megérteni nehezebb a balkáni átmenetnél. Egy ajtónálló s a nemzeti öltözetben pompázó Risztó baja (bácsi), egy daliás kifent bajszu montenegrinus egészítik ki a cselédséget. A fejedelem környezetében hadsegédeképp régi katonatársai: b. Corvin egykori kapitánya s néhány magasabb rangu törzstiszt vannak alkalmazva. Magántitkára gyermekkori barátja: Mengens.

A fejedelem életét folytonos munkában tölti. Reggeltől délig minisztereivel tanácskozik, délután katonai ügyekben tárgyalnak, este felé az épülő, jobban mondva tatarozó félben lévő palotát nézi meg, melyet a török kormányzó volt lakásából alakítottak át. Hozzávéve még az ezernyi új reformjavaslatot, lévén minden alattvalója egyúttal országboldogító is, elég dolga akad a 2 milliónyi nép urának is.

Az udvari etiquette sem a nyugati udvarok spanyol czeremóniája, sem szultáni büszke modor; egy előzékeny katonai háztartás, melybe bevezettetni semmi nehézséggel nem jár. A déli szlávnak

arisztokráciája nem levén, rangkülönbség itt legföljebb a rublák kisebb vagy nagyobb mennyiségében áll, s azért a legegyszerűbb bulgár is szabadon érintkezhetik fejedelmével. Csak egy baj van: a demokratikus szép niség a tisztasági érzékkel éppen megfordított arányban áll, úgy hogy most az ügyes-bajos polgárokat legalább elfogadható állapotban eresztik be. Idegenek iránt egyforma az előzékenység. Nekem is volt szerencsém fogadtatni. A fejedelem rendkívül el vala foglalva a Szófia körüli csapat-manőverekkel. 8—10,000 ember összpontosítanak, kik most tesznek próbát két évi folytonos gyakorlatuk eredményéről.

Battenberg Sándor a szó szoros értelmében szép férfi, öl magasságú, kifogástalan szabályos arcvonású, sugár bajszu, s deli természetű arányos testalkatású. Sokat ugyan nem nyom a latban egy bújdosó historikusnak ebbeli bókja, de hogy kevés szebb — férfias szépséget értve — férfit találhatni, kiki vallja. Ugy látszik, a porosz gárda a trón külső követelményeinek megfelelő jelöltek valószínűsítő iskolája. Modora katonás és egyúttal előzékeny. Huszonnégy éves kora daczára igen sokat tanult az élet iskolájában: végig verekedte a balkáni harczokat s megízlelte Karavelov és Zankov alacsony üzemleinek keserűségét.

Beszélgetésünk legelőbb a bulgár história körül folyt. A fejedelem nagyon érdeklődik a Bolgárországban kivált Samakow és Gabrovo környékén található gomilek és ó-szláv sirok iránt. A moszkvai tudós társaság megbízatást nyert, hogy Bolgárországban ásatásokat rendezzen, s erre a fejedelem 100,000 frankot ajánlott fel. Csak azt kötötte ki, hogy a felásandó régiségek Sófiában állíttassanak ki. A társaság eddig nem kezdte el a munkálkodást, bár a legnagyobb hálával fogadta az ajánlatot. Nekünk magyaroknak sem ártana annak idején részt venni ez érdekes kutatásokban.

A beszéd áttért a magyar sajtóra, melyről a fejedelem a legelismertebben nyilatkozott. Mint gyökeres parlamentáris nemzet, nálunk az ő nyílt fellépését az álalkotmányosság ellen helyeselte mindenki, míg a korrumpált bécsi sajtó igazi utcagyerek módra kigyót, békát kiáltott személyére. Kifejezte egyúttal abbéli óhaját, hogy egyszer az igaz magyar alföldet szeretné megismerni.

Pestet ismeri jól, de a magyar népelet rendkívül érdekelné, kivált mint nagy lókedvelőt, a magyar lótenyésztés. Áttérve saját fővárosára, megemlíti, hogy bizony teljesen kivetkőződik bolgár jellegéből. Török alattvalóit kormányzati ideáloknak tartja. Becsüle-

tesek, engedelmesek, hivek, s ha nem ámitanák őket, jobbakat kívánni sem lehetne. Adófizetés, a rendeletek pontos végrehajtása tekintetében ritkítják párjukat.

A bolgárság ügyességét csak lassan lehet kifejleszteni. A románság élelmessége tért foglalt a legalsóbb rétegekben is s csak nehezen lehet a bennszülöttek féltékenységét az idegenek iránt megszoktatni.

Végül a katonaságra. tért át a beszéd sora. Erre legbüszkébb a fiatal tabornok-fejedelem. Szerény észrevételemre, hogy minden katonás magatartás mellett túlfényesnek tartom fölszerelésöket, felelé, hogy ez kell a keletieknek, hogy imponáljon s egyúttal nem tartá egészen helyesnek, hogy mi túlegyszerűsítünk katonáink ruházatán. Parlamentjeinknek, gondolám, nem imponál az aranyzsinór, csak annyiban, hogy sokba kerül. Megmutatá a sereg zászlóit is. Mondám, hogy a koronázás alkalmával a bolgár zászlót is királyunk előtt viszik. »Tudom, az orosz czár koronázásakor is ott szerepelt; most már ki a voltaképeni fejedelem?« kérdé. Hallgassam.

Megjegyzé még, hogy nagy várakozással tekint a hadgyakorlatok elé. Az altisztek már mind bolgárok s bámulatos gyorsan katonásodott meg a legénység. A reményben, hogy Magyarországot meglátogatja, mintegy félórai beszélgetés után, mely különben az ország egyéb viszonyait is érinté, véget ért a fogadtatás.

Azután Stojlov úrhoz mentem, ki az egyedüli tökéletes államférfi Szófiában. Stojlov, a mennyire szláv érdekek vezetője teheti, e legőszintebb magyarbarát, s az érintkezést velünk élénken óhajtja. Kérdezősködött irodalmi, parlamenti viszonyainkról s megígérte, hogy Pestre eljön. Stojlov kérdezvén, mit tartok a bolgárokról, egyebet nem felelheték: mindent és semmit. Oly agyag, melyből embert teremthet az ügyes kéz, de lelket csak a kitartó munka fog belé lehelni. Igazat adott s minden mondásán érzett, hogy konzervatív, erős meggyőződésű ember, ki előtt lebeg ugyan az Asen bolgár birodalma, de a ki tudja, hogy a tényleges históriai fejlődés a mult s a jelen közt elválhatatlan ürt emelt.

Úgy hiszszük, hogy lesz alkalom a kölcsönös érintkezést továbbra is fenntartani, nem egy közös érintkezési pont lévén a két ország közt.

Bulgár viszonyok.

Szófia, szept. 6.

Magyar faj- s politikai érdek egyaránt megköveteli a déli szláv viszonyok ismeretét. Nyugat-Európai viszonyok megítélése, mint e viszonyok közt élőknek, ránk nézve könnyű feladat; a keleti viszonyok felismeréséhez tanulmány, gyakorlat kell; a szláv viszonyok felfogásához ezenfelül még érzék is kívántatik. Szokás a déli szláv államoknak bizonyos egyetemlegességről beszélni, mintha horvát, szerb, bosnyák, bolgár mind egy húron pendülő elem lenne. Csak távolról az. Az árnyalatok, a külön törekvések és érdekek egész útvesztőjébe téved, ki közelebről tekinti őket. A nép maga mindenütt egyformán kormányozható tömeg, többé-kevésbbé jó s rossz tulajdonságokkal. Mind a négy külön nyelvű nemzetnek egy közös baja van: sem középosztálya, sem igazi arisztokráciája, sem államalkotó, u. n. olvasztóképessége nincs. Nem tekintve, hogy a nyelvjárások, a műveltségi fokozat különbözősége, a kiirthatatlan vallási türelmetlenség, megannyi az egyesülésnek útjában álló tényező: az u. n. törzsbeli, helyi érdekekben sarkalló hazafiság utópiává tesz minden specziális jellegű Délszláviát. Valamennyi nemzetiségnek viszont közös vonása az a levantei szellem, mely az egyenes utat kerüli és soha eleget nem kap. Mint a szomszéd szatócsok, irigylük, piskolják egymást.

Horvát szövetségeseink állapota és jeles magukviselte sokkal ismeretesebb, semhogy e vázlat keretében bővebb méltatásukra szükség volna. Csak egy körülményt nem szabad szem elől tévesztetni, hogy a határörvidék bekebelezése nem oly könnyen megemészthető adag, melyből rögtön előállana Zvojnimir birodalma. A katonahorvát már most panaszolja civil testvéreinek tapintatlanságát. Horvátjainkat azért említem, mert ők a Duna-mentének szláv velenzései, sokan az ő szemüvegükön keresztül nézik a világ folyását,

nagy baj aztán, ha a szem gyöngé. A déli szlávság egyik metropolisa Zágráb, ott tanult s tanul Szerbiának, Bulgáriának számos ifja. Azután jönnek ide világlátni akaró horvátok is, s beszélnek monarchiájukról, mint a szolga, a ki elcsapta az urát. Antagonistájuk mindenben a szerb. Vallása, jelleme más. A szerb fanatikusabb, elfogultabb, de katonásabb s magaviseletében daliásabb s az erő hat rá. A bosnyákok mindketten a magukénak nézik. Melyiké lesz vajjon? arról máshol határoznak.

A bolgár e három elemtől teljesen különálló. Hajdan a leg-hatalmasabb köztük, most egy szétforgácsolt tömeg, melynek állam-má szervezése a most kormányon lévő konzervatívek legfőbb célját képezi. Fog-e sikerülni, érdekes problema. A bolgár népséget megismerni nehéz, de kormányzása még nehezebb. Kanitz három kötetes nagy műve tagadhatlanul szorgalmas kutatáson alapul, megvan a jóakarát is benne, csak hogy — természetes botlások mellett — sok olyant látott, minek hire-hamva sincs Bulgáriában, sok igen közönséges dolgot meg nem vett észre. A bolgárok közt a legműveltebb elem, a túlnyomólag teljesen műveletlen nagy tömeggel váltakozik. S az a különös, hogy nem a műveltebb elemek adhatják a hangot, a csak irni-olvasni tudó iskolamesterek politizálnak. Ily körülmények között a kormányzás majdnem teljes lehetetlenség, ezért dicsérendő az oly ügyesen keresztül vitt államcsíny. Semmi ok imparlamentáris csínyek védelmezésére, de ez esetben ez a becsületes elemek védekezése vala szóban a gazemberek ellenében. Az itteni állapotokról szóló tudósítások vagy rózsás színben láttatják a világot, vagy ellenkezőkép mondanak nem igazat. A tényleges állapot az, hogy van a fejedelem körül most egy tisztességes emberekből álló miniszterium, kik gyöngé eszközökkel ugyan, de jót akarnak. Csak egy a kérdés, a z o r o s z n e m á l l - e h á t o k m ö g ö t t ? A megbukottak erkölcsileg s politikailag elvetemültek, kiket saját párthiveik akartak s akarnak láb alól eltenni.

A miniszterium irányt adó tagjai: Vlkovics a külgy-miniszter, rumeliota, görögös ur, ki ha minden egyéb nem is, de ügyes diplomatának tartják a nem diplomaták. Krilov, a had-ügyminiszter s Remlingen ezredes, a belügyminiszter, inkább ad-minisztrativ helyettesek. Jirecsek, a közoktatásügyi osztályfőnök, kétségkívül a legműveltebb kormányférfiak egyike. Sokat tanult, alaposan képzett szlavista, kinek: bolgár historiája, Bosznia bányáiról s a konstantinápolyi hadak utjáról írott munkái

általános tiszteletet s elismerést szereztek. Finom, kedves modorú egyén, kinek a szlavizmus gyöngye oldala. Ha ezt a thémát érintik, arcza lángol, elveszti higgadtságát. Ide azért jött, úgymond, mert kedve jött kissé kalandorkodni. Ugy látszik azonban, hogy a civilizálás munkáját már ő is sokallja. Mint író s irodalombarát csakis úgy viseli sorsát, hogy nem látván maga előtt a haladó világot, megnyugszik a létező viszonyokban. Az ő révén cseh honfitársai nagy tiszteletben részesülnek. Hat hivatalnoka van, kikkel az ország közoktatásügyét viszi. Két kis szobából kormányozzák a két millió népet, értjük műveltségileg. Statisztikai hivatal is van, mely azonban csak most éli kezdetét s azért eredményt nem mutathat föl. Jirecsek számítása szerint 1100 népiskola van az országban 1457 tanítóval, kik azonban az írás, olvasás és számolás mesterségén fölül nem emelkedtek, mi nem is különös a multak után. 13—14 éves tanítók működnek sok helyütt, kik magukat már nem is »ucsitelj«-eknek (tanító), hanem professzoroknak neveztetik. A középoktatás sem áll különösebben; van 12 állami s 1 községi közléptanoda, melyekben a tanítás nyelve bolgár, a francziá nyelv pedig kötelező tantárgy. Lompalánkán a dunai közlekedésre való tekintetből a német nyelv kötelező. Gimnázium csak egy van: Szófiában, a többi hét éves tanfolyamu reáliskola. A tantervet három év alatt kétszer változtatták s most is változást terveznek. Iskolai kézikönyv nagyon kevés van, a német gimnáziumokban használtakat most fordítják bolgár nyelvre. A tanárok jobbára bel- vagy külföldi bolgárok, továbbá csehek, németek. A tanítás ingyenes s az állam csak a saját iskoláival törődik. A felekezeteknek teljes jogukban áll iskolák alapítása, fentartása, csak államellenes tanokat ne hirdessenek. Ilyeténkép a törökök és spanyol zsidók tanügye tisztán felekezeti belügygyé vált. Jirecsek szerint a törökök is mindinkább látogatják a európai iskolákat. Felsőbb iskola állításához az országnak természetesen sem pénze, sem tanereje nincs. A módosabbak Franciaországban, Németországban, vagy Olaszországban a szegényebbek Oláhországban, Zágrábban képeztetik gyermekeiket. Jirecsek egyuttal nemzeti könyvtárt is állított, melybe a régiségeket is szállítják. Eddig két feliratos kő van benne, melyeket ő maga ismertetett a berlini akadémia kiadványaiban.

Kezdetnek elegendő oly országban, hol irodalom, tudomány, művészet még bölcsőjében van, a hol a népet arra kell megtanítani, hogy ökrétől nemcsak kétlábúsága által különbözik.

Határozottan európai s művelt ember a fejedelem főtitkára, Stojlov. Franciaországban s Heidelbergában tanult; széles látókörű, ügyes és tapintatos modoránál fogva közszeretben áll. Ruméliai származás és bolgár fogalmakhoz mértén előkelő szülők gyermeke. Jelenleg 27—28 éves, és mindenki sokat vár tőle. Magyarországot nem igen ismeri, de szándéka meglátogatni. Magyarországi ismerősei s barátjai közül Pulszky Károlyt, s Ballagi Aladárt említi igen gyakran, kivel Lipcsében ismerkedett meg. Stojlov vezeti a fejedelem magánirodáját, ő intézi most az államtanács szervezését, mely a parlament helyébe lép, szóval, ő a az organizáció lelke.

Mondanunk sem kell, hogy Stojlov bolgár patriotizmusa mellett a szláv elem hő barátja s a föderalisztikus Ausztria híve. Kivételt tesz azonban a szláv államférfiak közül, midőn Magyarország létjogosultságát, a magyar nemzet praeponderanciáját, államalkotó erejét a legteljesebb mértékben elismeri. Méltányolja a nemzet politikai s értelmi súlyát és épenséggel nem elfogult, hogy nemzetünket a legmíveltebb elemnek ne tartsa a sz. István korona területén.

A mi a bolgár fejedelemség közigazgatási szervezetét illeti, a kísérletek korát élik. Az országot kerületekre, ezeket járásokra oszták, alapul a község szolgálván. Főczél, hogy Szófia, mint főváros, valóságos középpontot képezzen; erre nézve már Mithad pasa tette meg a legtöbb előkészületet. Ő építé a palánka-ruszcuki, a gabrovo-szisztovói, nikápoly-plevnai utat, a bolgárok most csak folytatják a helyenkint rossz utak javítását, s egyet építenek Lovcsa felé.

Leghiányosabb a pénzügyi s igazságügyi adminisztráció. Fixírozott költségvetési előirányzat nincs. A régi török adórendszer maradt meg, csak a telek van megadóztatva, s azzal kapcsolatban tizedet szednek, ezenfelül van a vámbevétel, az akcisz s néhány jelentéktelen indirekt adó. A só s dohány nem egyedárú. A tőke, a házbirtok, a vállalatok szabadok, most dolgoznak az adószedés és behajtás módozatain s európaizálásán. Ezenfelül községi adót sem ismernek s nagyon óvatosan járnak el az átmeneti időben, mire nagy szükség van, a nép pontatlan fizetéshez, huzás-halasztáshoz lévén szokva.

Az igazságügyet európaizálták, vagyis behozták az írásbeliséget s a két felebbezést. Minden bíróság mellé azonban rendelték török tanácsadót, ki a bonyolult kérdésekben s törökös ügyekben

közvetítsen, tanácsot adjon. Ép úgy, mint Boszniában: itt is a régi szervezetet egyszerre nem lehetett megdönteni s lassankint bebizonyul, hogy a szóbeli, közvetlen török eljárás a nép jellemének legjobban megfelelt.

Nagy nehézséget okoznak a vakuf-jószágok, a mecsetek tulajdonát képező birtokok s a gazdátlanul maradott török földek. A török kivándorlottak közül sokan nem boldogulván, visszajöttek s itt hagyott földjeiket visszakérik; telekkönyv pedig nem lévén, a bizonyítás rendkívül nehéz. Körülbelül olyan eset forog fenn itt, mint mi nálunk a neo-aquistica commissió működésénél. A beati possidentis-é a jus is.

A reorganizáció nagy gondjainak egyike: a hadsereg szervezése. Ez teljesen a fejedelem gondjai közé tartozik, ki orosz vezérkari tisztek segítségével három év alatt számra nézve elég tekintélyes, katonás magatartásra külsőleg tetszetős hadsereget teremtett. Van sorhad, ennek gyalogsága, lovassága, s igen csekély mérnöki s műszaki csapatja (16.000 ember), azonkívül a milícia: puskás pórok, s a csendőrség, melynél igen sok a török, s magok a bolgárok vallják, hogy ezek a legügyesebbek. A felszerelés nemcsak hogy fényes, de kiválóan drága is; mind az oroszról maradt, ki úgy szólván kistaffírozta a bolgárokat. A jövedelemnek nem csekély részét, körülbelül felét, katonai célokra szánják. Hihető s a drága felszerelés nem is enged egyébre következtetést, hogy e költségnek még most is máshonnan van fedezete. E napokban lesznek Szófia körül a nagy hadgyakorlatok, melyek elé kíváncsian tekintenek a bulgárok szerb s rumunyszomszédai. Semmi szándékunk s nincs is hivatásunk, hogy katonai ügyekben ítéletet kockáztassunk: erős hitünk azonban, hogy csak a hatványra emelt orosz szigor fog évek hosszú sora mulva, a díszes uniformishoz illő szellemet — amennyiben oroszról telik — teremteni.

A mint egy-egy század katonaság végigvonul Szófia utcáin, a büszke török megáll, gúnyosan nézi a fehérsapkás legényeket s öklét összeszorítva, kaczag. Azokban is van revanche-érzet. Faj itt a fajt, vallás a vallást gyűlöli; megannyi pedig az idegent. A bulgár különben is exkluzív lévén, mást nem is tekint bulgárnak, mint a görög ó-hitűt. S ezért oly nehéz a telepítés, a külről hozott munkások kérdése is. Hiába települnek oda a mi bulgáraink, nem sok időbe telik, s mindannyian visszajönnek. Ugy járnak, mint a maczedóniai bulgárok: kinézik őket.

Ezekben röviden összefoglaltuk mindazokat a jelenségeket, melyeket láttunk, hiteles, intéző egyénektől hallottunk. Lehet-e ezekből egy, valamikor konsolidált önálló államalakulásra következtetni? Prófétai szellem kellene a helyes felelethez. Ha a jóakarathoz tehetség is fejlődik, ha külviszonyok kedveznek s ők maguk külön államul nem törekednek többre, nagyobbra, mint a mire képességük van: megélnék, ha nem, — elbuknak, s erőt vesz rajtuk a műveltebb.

Ruméliában.

Tatár-Bazár, 1881. szept. 6.

Éjfél után ütött az óra, mikor Burián István és Tóth Vilmos szófiai konzulaink- s barátimtól bucsuztam. Egy kézszerítés s beültem a Tatár-Bazár felé vivő fiakkerféle szerszámba. Szófiától 15—16 órányira esik Tatár-Bazár, honnan a ruméliai vasut megfelelő lassúsággal közvetíti a forgalmat. A szófia-nis-belgrádi s a szófia-bazári csatlakozás még nem lévén meg: az emberséges bolgárok s egyéb fuvarosok embertelen fuvarbéreket követelnek. Szófiától T.-Bazárig csak 5 Napoleont, vagyis egy napi utért 45 frtot kérnek s ekkor is keritenek rá alkalmat, hogy a gondtalan utast megcsalják, már t. i. ha engedi. Jómagam törököt fogtam, ki ugyancsak nyúzó árakat követelt, de legalább azzal nyugtatott meg, hogy mások még többet követelnek.

Az őszi éjszakák hűvösek, napfelkölte előtt meg épen dermesztők. Egy ócska katonaköponyeg nem lyukas maradványába kapaszkodva, megfelelő keleti flegmával, melyet nagyon hamar elsajátít itten az ember, kezdtem meg az utat. A szófia-ichtimani meglehetősen jó chausseé, a holdvilág s a bizonyos tekintetben ó budai újrómai fiakkerekhez hasonló nem épen rossz jármű egyelőre feledteték, hogy Bulgáriában vagyunk. A négy ló ment, mint a hogy jóllakott itthonos ló csak menni tud. Jó török vezetőjük folytonosan beszélt velök, bolgárul, törökül vegyesen. Majd ha a lovak elunták a folytonos prédikálást, énekelni kezdett. Körülbelől az volt az értelme, hogy szégyeljétek magatokat, abrakot kaptatok, jó gondotokat viselem s ily lassan czammogtok. Végre elunta a sok beszédet s elaludt. A példa ragadós

lévén, követtem én s úgy látszik, a lovak is. Egyszerre csak az riasztott föl, mikor Abdullah (az isten szolgálja) embertársam a bakról ölembe esett, s a pihenő lovak körül egy három tagból álló cigánybanda tett u. n. magasabb kémszemlét. A kis intermezzo baj nélkül mult el. A cigányokat, kik itt mellesleg mondva csak egyik ősi erényüket: a lopás művészetét gyakorolják — elhajtani, lovak közé vágni s a jó Abdullaht rövid uton rendreutasítani, percz műve vala s neki vágattunk a balkáni szakadékos utnak.

A hold fénye aszófélben volt s a fénylő égboltozat mindinkább tágitott a hajnali szürkület elől, mikor az első hegyszorost elértük. Ennek a hegyi utnak az a hamiskás természete van, hogy minden fél kilométer távolságban egy-egy hid van, melyet el kell kerülni, mert a gerendákat elszedték. Vagy 12 ilyen műremek elől kell vala kitérnünk, míg a kisebb balkán-plateaut elértük. Igazságtalannak kellene lennem, ha Abdullah kocsis érdemeit titokban tartanám, csak egyszer fordult fel a »hintó«, de akkor sem történt egyéb baj, minthogy sárba estünk. A nap már jó magasan haladt pályáján, mikor az ichtimani nagy állomásra jutánk. Kisebb mezőváros, mely az utolsó török háboruban u. n. atrocitásai által vált nevezetessé. Az egész helység kevés kivétellel muzulmán lakosságu, bolgár alig van benne. Nem sok ujat mondok ha faházait, rondaságát, kutyáinak bőségét, a bazárnak épen nem rózsailatát, a polgárok mosdatlanságát hiven megemlítem.

Jó kocsisom az első fogadóba hajtott, t. i. több ennél az egynél nincs. Emeletes faház, tárt ajtókkal, a fogadóterem, mely egyszersmind étterem, hálóterem s a különnemű élelmi czikkekeknek fő és részletes lerakodó helye, elég tágas s ha leszámítjuk a tegnapi ételmaredeknek még az udvari kutyák által sem elemésztett részét, tisztának is mondható. Butorzata s berendezése a következő:

Első helyen áll természetesen maga a korcsmáros; egy félszemű 27—28 éves török: Ali, ki nemrég kelhetett föl, mert jó reggelt kívánásunkat hangos ásitással fogadta. Még nem nagy kort ért ez a mi fiatal gazdánk, s mégis hallatlan politikai érettségről, több: bölcsességről tett fényes tanubizonyságot. A török indolencia már nemcsak bűn, hanem a nevetségbe csap által. Tudvalevő, hogy orosz atyánkfnai telekürtölték Európát a bolgárok lemészárolásának hírével, miben ha volt is igaz, tuloztak. Azonban még ügyesebben működtek a sajtó terén s a népek között.

Mint már említém, iszonyatos képeket füstettek: elevenen nyuznak azokon bolgárokat, kék lángokban izzóra pörkölik az ember-telen nizamok a szegény rajaht, akasztott emberek talpát égetik, gyermekeket, asszonyokat mészárolnak, s így tovább tizféle varián-sokban. Alattuk meg előszámláltatnak a pogányok gyávasága a sza-badító oroszok erényei. Mindezeket a képeket ingyen elosztogatták a szerb, bolgár, oláh lakosság között. — Az orosz czár, néhutt a három császár, Jézus Krisztus és a panszlavizmust jelképező orosz zászlót lobogtató amazon képe mellett, minden bolgár házá-ban megtalálhatjuk a fentebb említett emberirtó képeket. Van-nak csataképek is, azokon természetesen mindig a török fut s csak török halott van.

S íme, mi történik? A jó török mindezeket a képeket jámborul felaggatja, sőt úgy látszik, tetszenek is neki. Kérdeztem a jó Alit, hogy hát ki rendelte, hogy ezeket a képeket kitegye. Senki, a vendé-geknek tetszik s én az ő izlésökben osztozom. Egy templom falán Szt.-György sárkány helyett törököt szur le; egy török sem törődik vele. Ők árulják legjobban a keszkenőket, korsókat, melyeken az ilyes mozzanatok fel vannak tüntetve.

De visszatérek a korcsmába. A képeken kívül négy kere-vetet vettünk észre, pokrócz ugyan nem volt rajta, de annál több tyúk, kik vendég nem létében gazdátlanul nem hagyják a jó meleg szobát. Két asztal, egy óra s egy pult mindenféle rakis (pálinkás) üveggel, továbbá sajt, kenyér, hagyma és sókészlét, egy titkos szekrényben tenta is, (de toll nem) papiros és szalámi, ezek teszik a »Gosztionicza kod czara« (a császárhoz) címzett fogadó leltárát.

Még kora reggel lévén, fölöstökömrre gyültek a falu nagyjai. Előbb a tanító jött. Megjegyzendő, hogy ujabban a bulgárságnál a tanító játsza az első szerepet. Ő a mindenes. A mily bigott különben a nép, oly kevésre becsüli papját. A templomban ő az ur, hanem minden közdologban az ő szavát veszik legkevésbé számba. Az sem csodálatos, ha olykor ütlegekben részesül. A tanító a vezér, ő a hang-adó s minden elevenek és holtak egyetlen és csalhatatlan bírāja. Az ichtimani csekély számú bulgár község orákuluma, sajak (fehér darócz, régiesen sája) posztóruhában, félrevágott, kettőskeresztű kalpaggal fején csöndes jó kívánsággal kullogott be. Nemes hivatá-sának megfelelőleg pálinkát kért Alitól. Megivott úgy körülbelül

hat pohárkával, megevett egy kis sajtot, elszítt vagy tiz szivarkát s vagy egy negyedórai gondolkodás után velősen megjegyzé, hogy két disznaja tegnap óta nem jól érzi magát. Ali, mint jó török, e nevezetes eseményt szó nélkül, megvetéssel vette tudomásul. Azután jöttek: a postás, európaias öltözetű, de bocskoros hivatalnok, azután a város bírása, néhány marhahajcsár s utoljára bevetődött a bakter is, ki menten elaludt tőszomszédságomban. Fehérneműje — bár az enyémmel sem dicsekedhetem — oly gyanus volt, hogy inkább a város bírása mellé ültem, ki egy bulgár ujság régibb számaait kommentálta. Utóbb egy török boltos is bevetődött, de csak hagymát kért. Csekély személységem semmiféle feltűnést nem keltett, zivataros jelmezem hasonlóságot hozzájuk. Végre a tanító kérdezte:

»Honnan jössz?»

Szófiából.

»Mivel kereskedel?»

Jelenleg semmivel.

»Hová való vagy?»

Magyarföldi.

»Az bizony meszsze van« felelték egyhangulag. Mindjobban belé melegedtünk a beszélgetésbe. Politizálni kezdtek. Madzsarisztanról ugyan keveset mondtak, de szidták az idegent, a zsidót, s a nagy adót. Közben sorba kínáltak dohánynyal, én meg hálából meséltem nekik vegyeseket a N. Pester Journal tavalyi mellékletéből, mely egy szófiai korcsmáros szivességéből jutott birtokomba. A kellemes társalgást Abdullah szakítá félbe, hogy fogva van, menjünk. Isten áldjon testvér, kiálták utánnam s megindultunk.

Ichtimántól kezdve az ut tűrhető. A vasut, mely Szófiát a ruméliai Bellovárról induló vonattal Tatár-Bazárnál fogja összekötni, már traceirozva van, a singerendák is ott hevernek, csak a munka nem indult meg. A tájék szelid, dombos és kevésbé megmivelt. A Balkánból fát szállító bivalyos szekerek, mocsárookban delelő csürhék; néhány legelésző juhnyáj, egy-egy neki busult ruméliai csendőr s olykor kétségbeesett utasok; ezek az országot koptatói. A 150—160 kilomaternyi ut mentében Ichtimánt és két kisebb helységet kivéve egyetlen falu sincs, de még csárda sem. Kinek is? Bizonyos eredetiséget kölcsönöz e vidéknek a vízi madarak s a gólyák nagy száma. Egyik lép a másikat éri, a sziklás dombok ormóin ölyvek fészkelnek s így ha az

emberek hiányát érezzük is, a károgás, kaffogás, sáporogás körülünk, fölöttünk feledtetni a sivár magányt. Tizenkét óra múlva elindulásunk után egy kis házikó előtt megálltunk, megebédelni akarván. Sajtot és csirkét adott a gazda és így megéltünk. A vályogos viskóban egy bognár család éldegélt. Két szoba van benne, a lakószoba s az előszoba, mely ól, raktár, esős időben műhely, szóval minden, ha kell. A család hat tagból áll, egy vak öreg, a mester apja, ki nyomorék létére feje a családnak, a mester és felesége, egy nem rut arcú, de úgy látszik munkával elsanyaritott, ruházatára nézve cinikus delhölgy, egy öreg legény s két fiú, ki egyuttal inas is, mit onnan tudtam meg, mert az öreget kivéve, a család minden tagja püfölte őket. Ez az egyetlen szer, melylyel mesterinasokat nemzetkülönbség nélkül féken tartani lehet. Dolgukat a ház előtt végzik, a szabadban, ott ütik össze a hordókat. Négy darab 200 okás hordó feküdt készen, de csak a jó szándékot lehetett rajtuk dicsérni. A folyadék legfőlebb szőlőalakban nem folyt volna ki belőlük.

A tisztos család éppen ebédhez készült, mikor felzavartuk. Apró asztalkán nagy lábasban főtt ürühs gőzölgött, mellette erős zöld paprika, sajt és kenyér. Fekete kávéra már nem telt, tehát vizet ittak.

Az ételekből rend szerint vettek: legelőbb a vak öregnek adtak, azután a többiek vettek, legvégül egy kócos eb s egy félfülű kandur. Bennünket is megkináltak, Abdullah vallási szempontból én elvből nem ettem, mert a megsütendő csirkét jobb eledelnek tartám. Ebben ugyan csalatkoztam, mert rosszabb eledelt Jób sem kapott — mikor kapott, — de legalább elveimhez hű maradtam.

Rövid hajtás után Tatár-Bazárt értük el. Az óriási terjedelmű Maricza-völgynek egyik legkevésbé ékes pontja a dicsért város. Kilencz minaretje, két temploma, mintegy 9000 lakosa s egy csomó vendégfogadója van, köztük az első a »Grand Hôtel Français«, mely grand, mert három szobája van, s français, mert egy francia nyelvmester három évvel ezelőtt rendszeren ott reggelizett. Különben igen jó s bolgárul beszélnek. Abdullahtól itt érzékeny búcsút vettünk, ő sok szerencsét kívánt, meggyújtá szivaromat, megkinált utközben lopott szőlővel, melyet fezébe dugott, s e szeretetreméltóságokért nyíltan még 2 frankot kért. Hasonló szeretetreméltósággal csak egyet adtam. Elváltunk tehát.

Tatár-Bazár három nyelvű város: görög, bolgár s török, ráadásul spanyol zsidókkal. Tiszta ruméliai tipust tüntet fel. Kereskedése jelentéktelen, vize nincs, nevezetességei hasonlókép, ha csak az nem, hogy a régi Bissapara helyén fekszik. Egyetlen sétahelye a félóra járásra fekvő vasuti indóházhoz vezető ut, melyen ember, állat esténként üdvös békességben elegyesen sétál.

Másnap reggel a ruméliai vasuton Filippopoliszba érkezém. Egy vén honvéd szavajárásával élve, ez a vasut lassabban jár, mint a Szent Mihály lova áll. A hajdani erdélyi vasutak — lehet most is — valóságos Pacific-vasut ehhez képest, melynek jelszava: »Lassan járj, tovább érsz.« S valóban meg is éreztünk a gyönyörű Filippopoliszba baj nélkül.

Filippopolis, szept. 8.

A mondák városa : görögök, rómaiak, barbárok, törökök s most bulgárok telepe, hol a rege szerint az utóbbiak nemzeti hőse : Marko Kral van eltemetve, síkságon épült. A Rhodope s a Balkán dolomit-os hegyláncz közti lapály gyújtópontjában hét syenit-szikla emelkedik, melyeknek nyergében a hegyre, sziklára építettett várost, karcsu minaretjeivel, s különben egészen európaias külsejével már messziről csodálhatjuk.

A vasut félórányira fekszik a várostól; a városba vezető út mente egyuttal a legszebben, legizlésesebben épült városrész. Nyári lakok, paloták egész sora váltja fel egymást, míg a dzampas-tepe s nepé-tepe nevezetű sziklákon épült belvárosba érünk. A rossz követet, a lármás bazár, a mindenfelé pompázó új katonaság, az aránylag ugyan tűrhető, de absolute véve mégis nagy rondaság, a város látképének gyönyöreit tetemesen alábbszállítja.

A ruméliai autonom tartomány, a portának ez a furcsa helyzetű felszabadult legényfia, ki az üzletet még a régi czég alatt, de idegen tőkével folytatja, a bulgár fejedelemségtől minden tekintetben elüt. Földje termékenyebb, kereskedése élénkebb, népe intelligensebb, s mint keverék faj külsőleg is szebb, társadalmilag kellemesebb a mellett azonban a levantei alattomoság ezerféle szövevényeiben járatosabb. Mint Bulgáriában, úgy itt is az oroszok traceirozták a művelődés utjait, melynek alapelve : a török szisztemának elfogadása, csakhogy bulgár módon kifejtve. Vagyis a török előbb a bulgárt, görögöt, szóval a keresztényt kizárta mindenből, elpuhította, viszszaszorította őket minden térről, most velök cselekszik ugyanazt. A kelet-ruméliai európai bizottság megállapodásai, bár előbb nagyon zugolódtak ellene, a gyakorlati életben igen sok tekintetben meg-

állották a próbát. Igaz, hogy a három elem: a bulgár, görög s a török egyenlősége csak a papiroson van meg s a törökök nyakukon érzik a szorító kezét, de a rend helyreállott.

Utólag, az »Orient« hajó fedélzetéről kelt, bizonyosan ott gyártott s hirtelenében kelt levelet olvastam, melyben hajmeresztő dolgokat beszélnek a ruméliai forradalomról, hogy kitörésre vár csak, annyira elő van készülve. A ruméliai állapotokról minden belföldi s külföldi közlemény hazugság: ez úgy chic. Az itteni lapok egymást ámtíják, egymás becsületében gázolnak, a külföldi tudósítónak pedig nagyon könnyű a szerepük, mert hisz semmi új valótlanságot nem írhatnak. Előttük a filippopolisi világsajtó mind megírta.

Annyi bizonyos, hogy három évi különállás alatt Strecker tábornok meglehetősen jól fegyelmezett és fölszerelt sereget alakított, melyben az orosz elem már nagyon csekély szerepet játszik s melyben a bulgár nemzeti katonaság hasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődik, mint az orosz vezényletű bulgár fejedelmi hadban. Itt a vezényszó bulgár, s minden tekintetben nemzeti. Felszerelésük oroszos ugyan, de már külsőleg is sokban eltérő a bulgártól. A kalpagon a félhold van, s az orosz tányér-sipka helyett a régi franczia gránátos bojtospipkát viselik. Napoleon gárdájának fővege a »balkáni hősök« fején! Így nevezik önnönmagukat. Nagyon sok kivetni való van közöttük, de, az is igaz, hogy a szervezés elején boldog-boldogtalan ide jött szerencsét próbálni. Török tiszt és legénység, néhány száz a csendőrségnél van. A katonaság létszáma 4500; két escadron lovast s egy jámbor 8 cm. tábori üteget kivéve, gyalogság mind; ezek zászlóaljakra »družinak«-ba vannak osztva. Ez három év munkájának főeredménye.

Az iskolaügy terén számos népiskolát állítottak, a görögöknek már előbb is volt több jó iskolájuk, úgy, hogy e részben szándékuk nagyon is dicséretreméltó.

A hivatalok s hivatalnokok kérdése egészen más. Nemsokára elkövetkezik az idő, mikor mindenki miniszterséget viselt lesz. Már most is megvan az export. Pl. dr. Vlkovics, a bulgár külügyminiszter ide való. Régebben orvos volt, most a statusbajokat kurálja; idevalók azt állítják: igen rossz receptjei vannak.

Van itt direktor (miniszter) öt, átmeneti állapot, parlament, egy igen óvatos és ravasz főkormányzó, megannyi különálló faktor, melyet nem lehet együttesen szemle alá venni, mindannyi külön álló

tényező. A parlament arról nevezetes, hogy ott igen sokat, igen sokszor és igen sok dologról szoktak beszélni. Az alkotmányos szabadság semmiféle okozatos összefüggésben sem lévén az irni-olvasni tudás mesterségével, a képviselő urak közt igen sokféle elemre találunk. Volt alkalmam az emberiség szabadságát védelmező ezt az egyik helyet közelebből megláthatni. Régebben fürdő volt a tágas épület, mi már előre is jó ómen. A meglehetősen nagy terem szabályszerű parlamentáris beosztású, széles ülő padjaival bizonyos iskolai színezetet ad az egésznek. Elnökök, miniszterek ülőhelyei valamivel díszesebbek. Nincs jogom élczelődni, de annyi bizonyos, hogy igen sok idő kell, míg a ruméliai »soviet« parlamentté lesz. Az egyénektől függ minden.

A főkormányzó, ki bulgár eredetű, görög hitű s törökös művelődésű, mint látjuk, minden kelléknek megfelel. Mérsékletes, egyszerű életet folytat, sőt mint mondják, a vendéglátás és fejedelmi bőkezűség fényoldalaihoz nem tartoznak, miben fenséges nevének is része lesz, lévén »jó gazdasszony«. Aleko a portának nem kedvence, az oroszé sem, hanem hideg számításával, mindig alkakészségével, rendesen fenntartja magát. Az egész, egy millió lakosságú tartomány meddig marad meg így, az nem a ruméliotáktól függ: az egyesítés bizonyára idő kérdése, de a mikor játssza benne a főszerepet. A porta felett ugyan korai még meghuzni a halálharangot, de a rumélioták tartományát elvesztette, az immár bizonyos.

Most az a kérdés, hogy viselkednek az egyes fajok egymás között. Szokás görög kérdésről beszélni. Az a szó tulajdonképeni értelmében nincs. Itt a nemzeiségi kérdés vallási. A keresztény az izlámmal áll szemben. Egyik a másik uralmát kizárja. Az óhitű egyház kebelében a stambuli patriarchatustól elszakadni óhajtók a bulgárok (még ha görög is nevük, nyelvük), a konzervatívek a görögösek. Az egyház alkotmányi, felekezeti belső kérdés. Jelenleg a konzervatívek a többség. Nyelv tekintetében a bulgár terjed. Egyaránt beszélik a hellént is, de az előbbi hódít, bár a török nyelv elterjedettsége is még nagy. A külföldön járt hellén hazafiak, orvosok, tanárok lenéznek a szláv rajaht, hisz ők a török alatt is többre vitték. A bulgár előbb csak úgy boldogulhatott, ha görögnek adta ki magát s ime most számos görög visszabulgárosodik. A byzantin eszmét sokan táplálják, de a tömeget az uralkodó áramlat ragadja magával, mindenki bulgár akar lenni. A rudon levők fenhéjázók, dölyfösek, mint mikor a négerből úr lesz. A török viszont rab, ura árnyékában él, engedel-

mes, mint a mily zsarnok előbb volt. Így áll a viszony, a bulgár zsarnokká lett rabszolga, a török rabszolgává fajult zsarnok.

Monarchiánkat két derék konzul képviseli, kik becsületére válnak az államnak. Erélyöket a maricza-parti lapok naponként szidják. A konzuli biráskodás, monarchiánk gyanúsítása s kivált a magyarság szidalmazása napirenden van. Tegnap egy ilyen bulgár lapban a tribunális elnöke mérges, gyalázatosan írott támadást közölt a konzuli biráskodás, de kivált az osztrák-magyar konzul ellen. Czikke végén így kiált föl: »Mikor éri végét e förtelmes intézmény!?« A hivatalos lap mai száma kitűnően felel. Lenyomatja az egész cikket s csak ennyit ír: »Akkor, mikor nem ilyenek lesznek a birák.«

Különben a ruméliai visznyok csöndes megérésétől nincs mit tartanunk. A közbiztonság türhető: egy rablóbanda garázdálkodik a maczedóniai határon, csavargó görögök, kiket a kiküldött tiszt ur, az érsek fiának hanyagsága mentett meg a kötélről. A jó úr, nagy hőség levén, katonáit pihentette, azt tartván, hogy nagy melegben igen kényelmetlen a gyaloglás. A mohamedán bulgárok, u. n. pomákok, a ruméliai kormányt nem ismerik el, de hegyeik közt csöndesen megvannak. A paczifikáció tehát meg volna. A balkáni Piemont (a fejedelemség) Firenzéjét bizonyosan Philbovban (Filippopolis bulgárul) keresi, de megtalálja-e egyhamar, azt a kevert vérű rumélioták változékony hajlamai ntán nem lehet előre megjósolni. Egy itt tartózkodó nagy eszű s jövőjü magyar, Baraczi barátom mondásával zárom be igénytelen soraimat: Bulgáriából legyen, a mi lesz, csak orosz ne legyen. S ez a mi fajunk érdeke.

Konstantinápolyból.

(Ruméliai vasuti utazás s annak gyönyörűségei. — Konstantinápoly éjjel.

— Magyarok. — Képviseletünk. — Látképek. — Prinkipo szigetén.)

Konstantinápoly, szept. 10.

Ólomlábakon jár a ruméliai vasut kereke, elfárad, míg Drinápolyból Konstantinápolyba ér. Egyhangú vidék tárul föl szemeink előtt, mely a drinápolyi síkságtól San-Stefanóig, a hirhedt béke e kis városáig filozofikus elmélkedésre készíti a leghevesebb vérűt is. Egyik hegyszakadék, a másikat éri; a vasut mentében csöndes birka-pásztorok hívogatják a kétségbe esett utast, a mi még kellemesebb, mint mikor nádsipjaikon keseregnek. Ugy látszik, hogy a vasuti vonat boszantása a föld népének nemzetközi sajátsága; a sárosi tót bratyek, török »testvéreink«-kel egyformán vihogva intenek feléd. Képzeltető, mily kellemes út lehet, mikor ethnográfiai tapasztalataink koronáját a föntebbi út teszi. Coupébeli útitársam egy görög kereskedő s egy török őrnagy vala. Szerencsém volt egy egész napig, lelket üdítő társaságukat élvezhetni. Az út reggeli hat órától esti fél hétig tart, tehát $12\frac{1}{2}$ órát.

E tizenkét s fél óra alatt kedves görögöm fél óráig avas sajtot, egy óráig szőlőt evett s egy ízben megjegyezte, hogy szép idő van. A török szóra sem méltatta a hét bölcsek utódját, én szerényen ásítoztam, mire a görög tizenegy órát aludt. Az őrnagy úr 51 szivarkát szitt el s 28-or kért tölem tüzet, én tőle hatszor. Szólni egyikünk sem szólt, csak egyszer röppent el száraz ajkáról egy mély sóhaj, mikor vizet akarván inni, elkésett. Így éltük át a tengerig terjedő síkságot, melyhez képest a Mezőség valóságos éden kertje. Csataldza — ugyancsak az utolsó háború óta emlegetett hely — előtt fél üteg tüzérség gyakorolta magát s nagyokat lőtt. A vonatvezető úr, hihetőleg ujoncz lévén, jónak látta menet közepén megállítani a vonatot s tapasztalható gyönyörrel szemlélte a harcjátékot. Az utasok leszálltak, sétáltak; tovább mentünk. Étterem sehol sincs, de fináncz sem. S így az éhség egyenlő arányban van a meglehetős dohány szívása élvezetével. A ki enni akar, vigyen magával, ez az életelv s a

ki nem visz, legalább nem költ, ha éheznek is. Végre elértük a tengert. Az út gyönyöreivel annyira bételtünk, hogy az igazán gyönyörű, naplementi tengeri tájképben csak viszonylag gyönyörködünk. Az apróbb állomásokon a Konstantinápoly környékén vadászgató frank urak szálltak fel; egy németet láttam, ki nem lőtt semmit, hanem az állomáson egy görög fiútól vett meg öt fürjet s ugyan drágán fizette. Nem sokára Jedi-Kulléba, a Héttorony állomására érkezünk. Öreg estére járt az idő, mikor hosszas utazás után célunkat elérők. Sokszor emlegették, hogy Konstantinápolyról való illúzióknak elvész, ha először a szárazföld felől pillantjuk meg. Hatványozott pizok, faházak útvesztője, a düledező városfalak, óriási zshivaj, szurtos hamálok és egyéb teherhordók egész serege fogadja az ideálokban ringatódzót. Teljesen igaz, hogy a gyönyörű látkép, mely a tenger felől valósággal elámítja az útast, de a keleti városok kisebb méretű szurtosságához szoktatott szem a stambuli pizokban is nagyobbyszerű arányokat fedez föl. Akár egy óriási konyhahulladék-telepre bukkannánk a bulgáriai kis fészkek után. A gyárak zakatolása, a boltok elevensége, a lidérczekhez hasonló ide s tova futkosó járókelők óriási tömege, kik mind lámpással járnak, leirhatatlan benyomást gyakorolnak a keleti fatalizmusban csöndet reménylőre.

A kiszállás nagyban hasonlít a losonczy pályaudvaréhoz, természetesen ez is földetlen, jó az isten, nagy égboltozatot teremtett. Itt is futkosni kell, míg elérjük a kimenetet. Következik az útlevelek elvétele. Ha résen állunk, borralalót sem kell adni. Valami kis étlap, vagy czimeres adóintés is megjárja, ha nem akarunk napokig futkosni a rendőrségre. A hivatalos útlevelet csak úgy értik, mint ezt. Még Baedeker sem kell hozzá s igen könnyen megeléjünk a pérai magyar tanyát: a Hotel de Pesth-et, az öreg Tóthfalussy bácsi özvegye menedékhelyét. Külön numizmatikai tanulmányra van szükség, míg a különféle lyukas török pénzek ismeretére jutunk. Legjobb a kisebb váltópénz értékét megtudnunk, mert itt inkább ajándékba adnak valamit, semhogy váltanának. Erős gyaloglás, hegymászás után elvégre biztos révet értünk félszemű hordárommal együtt, ki épen annyit tudott törököül, mint én, tehát görögül hallgattunk, mit ő elbucsuzásunk alkalmával nagyobb borralaló kieszközlésére akar vala felhasználni. Természetes, hogy célta nem ért.

A Hotel de Pesthben magyar világ járja. A portás székely, ki minden nyelvet magyarul beszél. A pinczerek közül ki német, ki albán, igen jó két elem így egymás mellett. A hotelben már jókora

magyar társaság gyűlt egybe. Elnöke a magyar gróf: Széchenyi Ödön, kinek működését itt mindenütt osztatlan elismerés kíséri. Mellette fia s néhány magyar hivatalnok teszik a törzset, köztük Kovács Imre hírlapíró. Hát a kit elől kell vala említenem: Szilágyi Dániel bácsi, kiről nincs magyar, hogy nagy hálával ne emlékeznék! Valóságos apja, mentora ő minden magyarnak. Az emigráció ideje óta ő az egyetlen, kit minden török szeret s a mellett megmaradt teljes magyarnak. Önerején mély és alapos jártasságra tett szert a keleti nyelvekben s mind gyakorlati, mind elméleti tekintetben ritkítja párját. Arcza a töröknek s a magyarnak különös vegyülete; életmódjában annyira török, hogy a pörkölt szappanhoz hasonló ízű arab olajos paprikát gyönyörrel eszi, mit csak híres gyomrú európaiak csinálnak utána. Mikor a török exaltadosok Stambul veszedelme idején minden gyaurlak lemeszárolásával fenyegetődtek, csak neki adtak pardont. »Te már nem vagy idegen, téged nem bántunk« így szóltak hozzá. Dani bácsi a mellett mindent ért. Reggel kiforgatja a török bíróságokat, d. u. valamely ismerősét kalauzolja s perzsákkal alkudozik a szőnyegek ára fölött. Jobban ért a csecsebecsékhez, fegyverekhez, konzulátusi ügyekhez, mint a kiknek mesterségök. A mellett soha sincs rossz kedve. Ha az Isten egy Rákóczi Ferenczet teremtetett volna neki, ő lenne a Mikes Kelemenje, olyasforma ember. Szereti is a falu apraja, nagyja. Ha nem tudnók, kicsoda, basának vélné az ember, annyian köszöntik mindenfelé. Kemény hazafisága 1867-ig távol tartá a követségtől, most azonban sokszor hozzá fordulnak s használgák tapasztalatait.

Az itteni követség és konzulátus a viszonyokhoz mérve elég kedélyes életet folytat. A nagykövet nyáron a Bosporusban székel, a követség szuette, örökké tatarozó félben levő, még a velenczésektől örökölt palotájában igazítja el nem irigylendő dolgait. Két dragománja a követségnek ismeretes itt leginkább, a német lapokban közérdekű cikkeket közlő K u c s e r a s J a n k ó Miklós, ki hazánkfia.

Az osztrák-magyar kolónia, mely hozzávetőleg vagy 5—6000 lelket számlál, jobbára kereskedőkből, iparosokból s u. n. idegen nemzetbeli védenczekből áll. Jobb létre itt csak a levantei szellemet hamar elsajátító egyén vergődhetik. Rosszat drágán, vagyis csalás az élet üdve. Minthogy pedig a csalás a tolvajlással egy testvér, könnyen érthető a közmondás: minden görög Mercurral utazik. Ezzel korántsem az egyéneket értjük s a számos kivételt, hanem a konstantinápolyi frank kereskedők léhaságát. A hamis bukás itt nem

baj, hanem sokszor czél, s azután a többi mizéria ugy, hogy nagyon érthető a sok panasz, mely mindenfelől hangzik.

Mindamellett van itt elég nagyon tiszteletre méltó s igen módos kereskedő is. A magyarok közül Commendinger zongorakereskedő, Czakó János, Zsigmond költőnknek gyógyszerész testvére, ki 1839. óta vált keleti emberré.

Szives meghívásának köszönhetem a hercegszigetek legszebbikének, Prinkipónak megtekintését. A hét sziget közül Iréne császárnőnek, számkivetési helye örvend legnagyobb látogatásnak. Konstantinápoly madár-távlata, tiszta levegő, zöldelő berkek, kies tengerparti járók s elmondtuk a jobbára görög-lakta sziget előnyeit; hátránya nincsen. A mi Pestnek, Budának a Margitsziget, az Stambulnak Prinkipo.

Görög nők csoportja, válogatott közönség, műlovasok zsvaja fogadja a kiszálló közönséget. A szigetbeli város jó részét a csinos nyaralók teszik. Az élet ugyanaz, mint másutt. Élvezik a friss levegőt, sétálnak, s mint láttuk, szapulják a világot. Két dombot ural a sziget; mindkettő csucsáról remek kilátás a tengerre. A sziget spezialiálítása a szamaragolás. Konstantinápolyban a ki siet s nem akarja összerázatni magát, lóra ül, itt szamaragolnak. A szamarak erényeit sajtó útján már sokszor dicsőítették; semmi ok, hogy a prinkipobelieket ne részesítsük benne. Először is türelmesek, a mi régi dolog, de érzelmeiket olykor nem kellő időben fejezik ki. Felsamaragolánk egy angol miss kíséretében a sziget legfőbb pontjára. Napnyugta volt, a tenger aranylángokban uszott, sajkák lebegtek a távolban, vitorlás hajók, sirályok, majdnem költővé lett az ember . . mig hátunk mögött a legöregebb csacsi hangját nem hallatá, oly erősen, hogy vége volt minden lelkesedésnek.

Este volt, haza tértünk s egy kedves magyar család körében élveztük az éjszakai levegőt, bámulva a császárok és szultánok városa fénylő távképét. Egyszerre a besiktási oldalon apró láng támad, mely perczről-perczre erősödik, félóra mulva lángtenger csapott fel, óriási füstfelleg borította el az eget. A mily gyönyörű volt a tűz képe távolról, annyi nyomorúságot okozott benn valójában. A szultáni istállók egy része égett le. Gr. Széchenyi nem képzelé, mire virrad a hajnal, két napig égett a roppant épület. Mi pedig az este nerói világítás mellett csodáltuk e temérdek várost.

Konstantinápoly, szept. 12.

(Séták a leggyözhetetlen császár városában. — Hivatalok. — Jancsár-muzeum. — Tánczó dervisek. — Keresztény temetők.)

Az emberiségnek egy tetemes osztálya olcsón és jól szeret élni. Ennek legelső kelléke, hogy gyalog járjon. E szabály alól még Konstantinápolyban sincs kivétel, Szilágyi Dániel bácsival nyakunkba véve a várost, fölfedező utra indultunk. Csupa oly dolgot látván, melynek nemcsak leírójuk, hanem költőjük is akadt, mit írjunk a tiszteletre méltó kutyákról, melyek egész ezredekbe vannak osztva, a mint egyik. vagy másik utczában pusztítják a hulladékot? Beszéljek a koldus-czéh érdemes tagjairól, kik házakat szereznek s mégis koldulnak? Nem ritka dolog nálunk sem, csak a pallérozás hiányzik. Nálunk jobbára csak az koldul, a ki rászorult, itt meg az, ki már megtanulta, hogyan kell koldulni. Hozzá véve még a baksisok dolgát, melynek már irodalma van, minden Stambulnál megszokott témát egy füst alatt tárgyaltunk. Elegendő ok arra nézve, hogy egy kevésbé ismert török iparágat ismertessünk, az itteni bürokráciát értjük.

A fényes kapunak semmikép sem ragyogó belscje annál érdekesebb látványt nyújt az eddig csak nyugati czopfhoz szokott magyarnak. A török miniszteriumok egy épületben levén elhelyezve s minthogy itt is mindenkinek van kéni valója, előszoba, udvar tele van látogatóval, kéregetővel. A török miniszterium azzal az irigylendő tulajdonsággal jeleskedik, hogy fizetni sem nem tud, de ha tudna is, nem akar. Következőleg mindenkinek adása, s így nem kell a hitelező szomorú szerepét játszani. A hivatalos épület fából van, így ha leég is, az ország nem nagy kárt vall vele. A miniszteriumok

egyes hivatalos helyiségei nyugatiasan vannak berendezve, a fogalmazó és titkár urak, a mint fizetésöket kikapták, lehető kopottan vagy divatosan öltözve pihennek. Az irtók s egyéb alosztályai a fizetetlen emberiségnek egy nagy teremben vannak összezsúfolva.

A kegyes alapítványok (vakuf) miniszteriumában a következőket észleltük: 34 meztlábos irtók 30° melegben igyekezett az ország dolgában. Mindegyik egy öt-hat tagból álló társaságnak képezte központját. Lábaik idomtalanságával jeleskedő, piszkos jaschmakba öltözött török dámák, kiknek az a szokásuk, hogy ujjajikkal folyton az ember szeme körül hadonáznak, hagymát élvező cserkeszek, üvöltöző arabok, éhes katonák, olykor néhány lompos kutya is bevetődik, — ezek mind felvilágosítást kérnek. A rendes válasz: tanácskozni fogunk és jertek holnap. A régi török szervezet az egyénre helyezte a fősulyt, minden gyorsan ment; megfőjtás, mozgósítás, ítélethozatal. Ma a mi bizottsági rendszerünk virágzik. A felek ebben nem akarnak megnyugodni, tehát lármáznak. Ritkán használ, ha verekednek, a hivatalosan összpontosított tulerő mégis erőt vesz rajtuk. Legnagyobb szerepet játszanak a hivatalszolgák, a hivatalos állatvilágnak épen nem legsőbbrendű tagjai. Az olvasás iránt van bizonyos érzékük, mert a »Vakit«-ot öten-hatan, társaságban állva, buzgón olvassák. Ha egy hivatalt kereső fél mutatkozik, négyen-öten körülveszik s baksis szempontjából mérleget. Titulus, rangosztály, efféle frank haszontalanság nem sokat nyom a latban. Nyugati kollégáiktól annyiban különböznek, hogy soha sem gorombák, legföljebb hidegen, kimérten válaszolnak. Abban azonban teljesen megegyeznek velök, hogy mindent jobban akarnak tudni előjáróiknál.

A hivatalokhoz tartoznak még a pékek, gyümölcscsáruló férfikofák; az asszonyok, sajnos, itt nem szerepelnek; ezenfelül a laczi-konyhások, kik itt a nagy harangot képviselik, ezek lévén a hivatal-személyzetnek folytonos hitelezői. Az állam nem fizet, a hivatalnok adós. A török állami szervezetet bizonyos sporadikus vonás jellemzi, csak hébe-hóba él, néha ösztönszerűleg öntudatra ébred, majd meg elalszik, csak akkor riad föl, mikor a gaz már nyakig belepte. Azért csak megélnék.

Drinápolyban az ó-törökök székhelyén konzervatív áramlat az uralkodó. Még itt ébren van a hajthatatlan muzulmán szellem, mely török, de nem hajlik. Nem, legkevésbé sem úgy, mint a divatos pszeudocivilizált törökök, mit különben ósdi »testvércink« dicséretének nem kívánnék betudatni.

A török parlamentáris szellemet leginkább jellemzi, mikor valamelyiktől kérdik: »hogyan vagy a jelen állapottal megelégedve?« — »A te árnyékodban jól« ez a rendes válasz. Egy-két nap múlva összebúg aztán az egész had s távol árnyékdóltól, azt ugyancsak szeretnék megrövidíteni. A régi jó időnek náluk is vége van, tipikus alakjaik fogynak, a mostani nemzedék sörházakba jár, cöttlette-t eszik, divatosan öltözködik, megveti az erény útját. Mikor az Aja Szofia mecsetet látogattuk, egy jámbor pap a vallástalanság elharapódzásáról beszélt, alig hallgatta öt-hat öreg ember. Akár nálunk.

Egy darab ó-török világot az Atmeidan térbeli jancsár-muzeum tár élénk. A fegyvergyár épületének hátsó részében négy teremben őrzik a leghíresebb hadicsapat emlékét. Két garasért egész napig köztük élhetünk. Életnagyságú viaszbábuk, korhű jelmezbe öltöztetve, élénk állítják e hadcsapat beosztását, a fegyveresek rangosztályát, a szultánok régi udvarát. Az alakok oly hűvek, hogy szinte megrezzenünk, mikor e sisakos és turbános rémek közt végig-megyünk. A bejáratot két fegyveres Mehemed őrzi. Az egyik láz, a másik kurd nemzetségu; mind a kettő oly fegyverzetet visel, minőt a magyar könnyű lovasság a XVI. és XVII. században: forgós magyar sisakot, színes pánczélinget, kerek huszár-pajzsot, görbékardot, füttykőst. Valószínű is, hogy teljes magyar fegyverzetet adtak a két Mehmedre, mit a magyar hegyesorrú cselebi (uras) csizma is igazol. Következnek rendre: a nagyvezér óriás turbánjával, a kapudan-basa a jancsár-agák, a topidzsik, a szultán testőrei, fehér és fekete heréltjei, mignonjai, a híres hőz jancsár-leány, a lovas és gyalog csapatok, az őrnök, kvártélymesterek, élelmi biztosok, rendvédek, pénzügyőrök, orvosok, betegápolók, azután a festői öltözetű mame-lukok egész serege. A turbánok számtalan változata, a különböző rikító színek s a félhomály, mely folyton uralg e néhai börtönben, kápráztatják a képzeletet, mit csak az enyhít némileg, hogy tréfás és jóízűlész görögök kukoricza-csutkákat tettek a bösz agák kezébe.

A régi török hadseregéről érdekes történelmi tanulmányt közöl eredeti források után a »Turquie.« Ahmed bey írta, ki az európai adatokat is felhasználta s mint emlité, eredeti rajzokkal illusztrálva külön munkában is ki fogja adni ez előttünk is becses tanulmányt.

A régi törökség maradéka még a dervisek produkciói iránt való hagyományos érdeklődés. A dervis, akár nálunk a szegény szerzetes, vezére a népnek, bajában gyámolítója, ki, ha minden hur, minden emberi eszköz elromlik, az utolsó apellátára: az istenre hivatko-

zik. Ennek pedig, a keleten legalább, van még tekintélye. A bőséges adakozás, melylyel mind az ordító, mind a tánczoló derviseket elhalmozták, végét érte s — törökök mondják — még a dervisek is civilizálódtak. Előbb daróc köntösük volt, most majdnem patyolat, előbb ihlettségből gyakorolták magukat az üdvösséges cselekedetben, most oly színészek, akár az olasz színház komédiásai. Mindent a közönség kedvéért tesznek. Nehányan magyarok, kik itt valánk, összeszedelődzködénk s egyik kedden délután 2 órakor meglátogattuk a tánczó dervisek gyülekezetét. A tekkjé-utczai mecsetben majdnem kizárólag frankokból álló közönség várta a megindulandó produkeziót. A mecset aránylag elég tágas épület, közbül a kör alakú arena, körötte állóhelyek, mint színházainkban a földszinti állóhelyek. Az arena körében már összegyűltek volt a különböző koru s öltözetű, csak nagy fazék-sipkáikban megegyező dervisek. Azt a fazékformát azért becsülik annyira, mert hagyomány szerint Mohamed lelke, a próféta megszületése előtt, ilyenben rejtőzködött.

A szertartás énekkel s imával kezdődik. A zöld kendőjével kiváló dervis-seik közbül ül s körben vezeti a menetet. Az előljáró az utánakövetkező előtt meghajol s kecsesen tovább lépdel s így hajlongva vagy háromszor körüljárják a szintért. Adott jelre kaftánjaikat levetik s fehér bő talárban önmaguk körül forogva megkezdik előbb lassu, majd gyorsabb ütemű lejtésöket. Közben a kórusról egy nádfurulya keserves nyikorgása — melyet csak a hő képzelet találhat szépnek — s Alláht dicsőítő ének hallatszik. A forgó alakok mellett egyik társuk csöndesen lépdel, míg az elnöklő seik csöndesen áll.

Félóráig tart a szertartás s a résztvevők alig fáradnak el a sergésben. Némelyik egész kecsesül forog, szinte büszke, hogy nyilvánosan produkálhatja magát. Az egyik ujonez-páter azonban a harmadik körforgás után fáradtan odahagyta a küzdőtér. Társai a szálamom érzetével nézték a tökéletlen istenszolgát. Az ünnepély, török előadás szerint, mystikus jelentéssel bír. A forgás és mozgás a világegyetem forgását jelenti, mely a seik jelképezte nap körül forog. A lassan járkáló dervis a holdat jelezi. Mindez pedig az isten nagyobb dicsőségére történik. A siró furulya az emberi összellelem busongása, a mint az ősanyaghoz, melyből kivált, visszakivánczik.

Czeremónia után ugyancsak az összellelem hangulatában az élők-től a multakhoz kívánczozánk. Halottjáróba mentünk, leróvni kötelességünket az itt parladozó hazafiak iránt.

Legelőbb a ferikiői protestáns temetőben nyugvó halottakat látogattuk. A kőfallal elkerített s nemzetek szerint osztályozott temetőt czapkás dalmaták őrzik, kik Stambulban kavasz-szerepet játszanak. A magyarok közül itt nyugszik Langenthali Lang, II. Rákóczi Ferencz udvari orvosa, sudaras cziprus alatt, ki a sírfelirat szerint minden betegséget ismert, csak a magáénak nem volt mestere. Itt van az a misztikus sírkő, melyet sokáig a Rákócziénak tartának. Itt nyugszik Cseh Imre s több emigráns, kik abban a tudatban haltak meg, hogy nincs hazájok. Prokesch-Osten b. volt nagykövet berzenkedése, mikor meghallotta, hogy a magyarok külön »Hongrie« névvel illették a magyarok sírhelyét, eléggé ismeretes.

Sokkal régibb s nem kevésbbé érdekes a katolikus temető; valósággal egy internaccionalis nekropolis, melyben a XIV. század óta nyugszanak eldődők csontjai. A tetemek minden öt-öt évben felásatván, a század eleje óta csontházakat építenek, melynek falaiba a különféle sírköveket illesztik. Így találtunk egy 1791-ki franczia republikánus táblája mellett egyet 1335-ből, még a török hódítása előtt való időből. Oroszlános czimer körül ez a felírás olvasható: **SHPVLCRM. DRI. MARIOLI. DE. PARM. ET. HEREDVM. SVRVVM QVI. OBIT. ANO. DN. M^c CCCXXXV. DIE. XV. IVIII.** S nemcsak a halottak városában, de benn a városban is százados emlékek állnak sértetlenül, melyek omlanak, bomlanak ugyan, de szét nem zuzta senki, még a legádázabb ostrom idején sem. E temetőben porlik Splényi báró, az egykor nagy eszű diplomata, ki mint üvöltő dervis végezte be viszontagságos életét.

Szemben e temetőkkal van az orosz templom, csinos épület, mely messziről fejkötő alakot mutat. Mire kiértünk, egy halottas egyszerű szekér fordult be a temető ajtaján. Nehány percz múlva a siketítő zajos városba értünk. Vége volt az ünnepélyes hangulatnak.

Konstantinápoly, szept. 14.

(Reflexiók. Bujdosók sírjai: Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona. — Theököly Imre ismídi sírja. — Rodostoban. — A Héttoronyban. — Muzeum, régiségek, török történelem. — Ázsiai utóhangok.)

Magyaroknál megszokott dolog, hogy nagy embereiket holtuk után megbecsülik, sírjaikhoz elzarándokolnak. Nincs magyar, kitől Konstantinápolyba jöveletekor meg ne kérdeznék, volt-e Rákóczi sírjánál? Nem akad egy sem, ki a lazaristák galatai kis tempolomát elkerülné. Nem tudjuk, kegyelet, hazafiasság, részvét-e, a mi hozzájuk vonz, de hogy van minden magyarban bizonyos érzés, mely nemzete multjához köti, azt tagadni nem lehet.

Konstantinápolyt magyar történelmi szempontból méltatni, s a magyar vonatkozásokat csak felemlíteni is, annyi volna, mint Magyarország és Erdély történetét a XIV. század óta elmondani. A XVI. és XVII. század magyarja egyik szemével Bécs, másikkal Konstantinápoly felé nézett. Sajnos, mindkét helyről egyforma rossz háramlott rá. Furcsa dolog az a nemzetközi szimpatia. Mindig a művelt osztályok rokonszenvét értjük. A népnek, kivéve tán az értelmes magyar paraszt népet, ehhez sehol semmi köze. A török iránt való rokonszenvet megannyian átértük, nálunk lobbant fel a legélénkebb lángra. A faji ösztön, jobban mondva a szláv elemtől való félelem szította nagyra. Természetes azonban nem volt, nem lehetett. Multunk mond ellene leghatározottabban. A török háborúk nem csupán politikai dűlást vontak maguk után, valóságos irtóháborúk valának. A nemzetet fogyasztották s a legtisztább elemek elhurcolását vonták maguk után. S a vezérek, kik inkább törökkel szövetségbe hitték nemzetük megmaradását, csatlakoztak, cserben hagyták őket. Tragédiák hőseivé lettek, csakugy mint mindazok, kik idegenben hittek, lett légyen az német, francia vagy olasz.

Ily gondolatokba merülve léptünk a galatai kicsided templomba. Alig fér belé száz-kétszáz ember, semmi kiváló dísz nincs

benne, de tiszta s gondos jó karban van. Jobbik hajójában a boldog-asszony oltárától jobbra egyik ablak alatt van befalazva a hősl elkü Zrinyi Ilona sírköve, kiben senki sem csalatkozott, kinek fényoldalait egy mocsok sem gyengíti. Mindjárt mellette Szt. Miklós képe alatt a padlón olvassuk II-ik Rákóczi Ferencz sírfeliratát, a szép kő homlokzatán a Rákóczi-czimer körvonalai látszanak. Horváth Mihály Zrinyi Ilonája s Thalynak »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága« cz. művei velünk lévén, elevenen előttünk állott a két alak: a nagynevű anya, kit igazán boldognak lenni tán csak néhány hónapig engedett a sors, s a nagyszívű fejedelem, kit mindenki szeretett, s ki mégis megcsalódott, mert szegény túlbecsülte nem ismeri az emberi fajt. Most, mikor emléket állítanak a magyar történelem ez ideális alakja születésére, önkénytelen is eszünkbe jut sírjának kérdése. A borsi kastély s a galatai szerény sírkő között mily változatos emberöltő! Ha Rákóczinak semmi pozitív érdemét sem ismernők el, azt az egyet, hogy a magyar nemzet életképességét oly invázió után, milyen a töröké volt, hogy alkotmány-érzékét, melyet a bécsi udvar a szatmári tisztességes béke elfogadásával is elismert, megmutatta — kétséget sem szenved.

Vannak mindamellett kérdések, melyekhez mindenki hozzászól, s elvégre annyit beszélnek róla, hogy valósításukból semmi sem lesz. Ez Zrinyi Ilona s Rákóczi Ferencz tetem-maradványinak hazaszállítása. A tetemek itt nyugszanak-e, vagy sem, arról valóságos disputa folyt; legutóbb B. K. úr előadása szerint Rákóczi tetemeit nem találták meg, ezeket olvasta ő egy levélben. A dolog azonban úgy áll, hogy a kérdéssel itt a helyszínén érélyes, s hozzáértő e czélból nem foglalkozott. Egy öreg templomszolga, ki korával Matuzsálemtől nem jár távol, valóságos rémmeséket szokott elmondogatni; a lazaristák házfőnöke egy nyájas francia úr, csak most tudta meg, ki volt Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona. E források után elindulni nem lehet. A francia követség s a házfőnök útján egy kis pénzzel könnyen ki lehetne nyomozni a maradványok hollétét, az elszállítás már nem diplomáciai kérdés, ez egyszerű jóakarát dolga. Mentől nagyobb zajjal történnék, természetes, annál nehezebben megy.

A másik kiránduló hely Theököly Imre sírhelye. Nicomaedia (Ismid) vasuton s hajón egyaránt könnyen megközelíthető. Az ázsiai vasut Haydar-Pasától kezdődvn, négy óra alatt sétál Ismidbe. Egy alföldi hajdani gyorskocsis bizonyára fényesen túltett volna e járművön. Ez esetben azonban valósággal kapóra jött a lassuság. A gyönyörű tájék, búja növényzetével, szelid, lankás dombjaival, a tenger-

rel háttérben nem mosódott el, mintha csak gyorsvonattal futottuk volna be. A vasuttal menve, annak indóházától tíz percznyi távolságban érjük az örmény temetőt. Az örmény temető előtt elterülő réten, a legfeltünőbb ponton óriási százados platán fa alatt szép vasrács alatt szemlélhetjük jó Theököly Imre emléktábláját. Csontjait a régi temető ásatása alkalmával elszórták, sirköve megmaradását b. Vecsera Albinnak köszönhetjük. Thököly emlékezetét szebben nem is lehetett megóvni, mint itt e kies helyen, nem messze hajdani lakó helyéhez, a virágok mezejéhez állott lakházához. A jó Komáromy, hívséges titkára, szinte előttünk áll, mikor a tájék szemléletébe elmerülünk. Előttünk áll a nemes fejedelemasszony, a tüdővész karjaiban már, s mégis gondját viselője köszvényes férjének, kit végzete ugyan nagyon sujtott, de legalább Zrinyi Ilonát adta nejeül. Nicomaedia maga a szultánok egykori nyári lakóhelye, kies öbölben fekszik. Élénk kereskedést űz a fővárossal s a mi török helységnél feltünő, emelkedik, gyarapodik. Theököly sírja különben nem maradt árván. Egy jó öreg koresmáros, régi emigráns, évenként fölkereste koszorújával, mindaddig, míg a halál őt is kiszólitotta az élők sorából.

Harmadik, bár kissé távolabb eső hely: Rodosto, melyet a hazafias kegyelet fölkeres. Török gőzössel 8—9 óra alatt odajuthatni. A tengerpart szeliden emelkedő; kies dombok alján fekszik Rodosto, apróbb török hely, melyen kevés a látni való. Az a plébános, ki Kubinyit, Ipolyi Arnoldot és Henszlmant itt jártukban kalauzolta, az nap halt meg, mikor Konstantinápolyba érkezém. Így az anyakönyvet nem láthattuk, a ház, melyben Rákóczi lakott, még épen áll, ugy a templom, mely neki köszöni fundációját, a kút, a bujdosók temetője. Nehány évvel ezelőtt itt az első emigráció korából számos tárgyat lehetett kapni; így került Révey hazánkfia birtokába az u. n. Rákóczi breviárium, melyet Budapesten is bemutatnak.

Érdekes s magyar érdekű kirándulást tettünk a Héttoronyba, a török szultánok ez igen praktikus börtönébe, hová a hadi foglyok előbbkelőit, de kivált diplomatákat zárogattak. Kucsera követségi titkár szivessége útján a legnagyobb kényelemmel nézhettük a hajdan borzalmas helyet. Maszák Hugóval, Egyesével együtt lóra kapva a várostól félórányira fekvő Jedi-Küllébe (héttorony) menénk, mely Stambulnak, hogy analog példát mondjunk, Ferenczvárosát képezi, a mennyiben ez a gyárváros. A Héttorony a város régi falaira épített ötszögletet képez, melynek minden szögletén egy 63 m. magas véd-torony áll. A város falának jelenleg bezárt kapuja fölött (a hajdani

Porta Triumphalis) még két torony épült, így kapjuk a hét tornyot. A bizáncziak alatt Cyclobeion volt a neve ez erődnek, 1350. Cantacuzen császár javíttatá, II. Mehemed pedig újra építtette. Jelenleg dűledező-félben van az egész építmény; egyik tornya ruhatár, csupán a bejáratától jobbra eső torony bír ránk nézve érdekel, mert ennek tövében láthatók azok a feliratok, melyeket a foglyok kiszabadulásuk alkalmával emeltek.

Feltűnő azonban, hogy a feliratok kivétel nélkül a XVII. század végéről s a XVIII-ikból erednek. Van itt velencei, német, orosz, francia, csak magyar van kevés. Mindössze néhány, Titel mellett (1695) elfogott német tiszt, magyar főúr csak egy emléktáblát állított, s ez gróf Eszterházy Antal. A felirat így szól:

COMES ANTONI
VS ESTERHASY
CAPITANEVS . . . ANE CAPTVS
IN CAMPO THÖMÖSIENSI A°
1698. DIE 19. SEPT. ELIBERATVS
OCCASIONE INITAE PACIS ANNO 1699.
DIE 13. APR.

Fönn a torony tetején egy németnek karczolatát leltük: ROTH gefangen zv TEMERIN; a francziák emlékezetét következő sorok őrzik: A LA MEMOIRE DES FRANÇAIS MORTS DANS LES FER DES OTTOMANS. Van néhány olasz, tengeri csatában elfogott hadfi karcza is, de ezek érdektelenek. Valószínű, hogy e toronyba csak a XVII. század végén csukták a hadifoglyokat; lehet, hogy az a számos héttornyot látott diplomata valamely bedölt toronyban volt elszállásolva.

A gerendázatok a tornyok belsejében teljesen elrothadtak, úgy hogy ezekben tűzetes vizsgálatokat tenni nem lehet. Az építmény belsejében egy rozszant mecset dicséri építőjét, néhány fügefá árnyéka a fáradt utast fogadja jótékonyan. Az egyes utak mentében cölöpök gyanánt néhány hátsó gömbével a földbe ásott régi ágyu szolgál, mely csövek évszámát, esetleges díszítményét, sajnos, ép ez okból nem lehetett megvizsgálni.

Néhány óra múlva körüljártuk a város többi régi falát, melynek romjaiból házak épültek, a régi árkok betemetvék, a vár külső területe pedig a halottak városává lett; a nagy melegben ezeknek van legjobb dolguk, ciprusok árnyékában pihennek. Az öreg Tepe-lenti Ali, a janinai basa sirköve még a halálban is elárulja a nyakas

muzulmán büszkeségét. Egyébként hallgatag török katonák, néhány utas, egy-egy nyikorgó szekér, ezek képezik a kültelki publikumot.

A stambuli görög város: a fanar piszkosságával valóban meg-ható. A mely nemzet ily piszokban, ily alacsony körülmények közt megélt, az nem veszhet el, de tán valami magasra sem fog vergődni. Az emlékek kutatásában lévén, az ugynevezett Irén templombeli kő-muzeumot — most egy kis pavillonban van — néztük meg. A görög és középkori kőemlékekben, phoeniciai dolgokban gazdag muzeum-nak természetszerűleg nincs katalógusa, s mint ilyen, azért érdemli meg az említést, mert mogorva őre nem fogad el baksist. A mily kevés érzékük van a törököknek a régiségek fentartása gyűjtése iránt, annyira fejlett az érdeklődés történelmük iránt. Dzsevdet pasa török történelme, kivált az újabb kort illetőleg, kiváló munka. Ez az egy tér, melyen a török irodalom számbavehető eredményeket mu-tathat fel.

Az összbenyomás, melyet a török nép az elfogulatlan szemlé-lőre gyakorol, határozottan kedvezőbb többi a polgár társaikénál. A kormány, s egyéb viszonyok megismerése azonban azt az érzést kelti föl, hogy jön idő egykor, mikor e különben derék csakis multtal fog birni Európában.

Görögökről nem görögöknek.

Korfu, szept. 23.

Sorsom a hajón egy eloroszosodott lengyellel hozott össze. Malachovskynak hívják a boldogtalant. Boldogtalan azért, mert technikus létére a görög műemlékek tanulmányozására indult. Kikötöttünk Pyreusban s neki indulánk egy omnibus-gőzösön nagy Athenae városának. Negyedóra múlva kikötünk. Sokat irtak, beszéltek a vidék kopárságáról, rideg voltáról, de ilyenek még álomban sem képzelheti magának az ember Perikles hazáját. Montenegro legkopárabb vidéke messze mögötte marad e vidéknek, a Bocche s a Karst meg édenkertje e vadon vidéknek, mely csak a követ termi meg.

Rendkívül erős képzelő tehetségre lehetett s volt szüksége az egykori athenaeinek, hogy kellemessé tegye lételét. A mostaninak is megvan fantáziája, csakhogy Konstantinápolyt tekinti a maga Mekkájának. Egy öreg orvossal együtt néztük meg Theseus templomát, oroszunkkal erőszakkal kellett megértetni, hogy Theseus az athenaeiek nemzeti hőse. Lehet, hogy még most sem hiszi. Felmentünk az Akropolisba, bejártuk minden zege-zugát az ottani vardiano kíséretében, ki töviről-hegyire megmagyarázta, mi az Araeopag, mi a Pnyx, meg a propylaeumokat. Magyarázata nélkül megvalljuk. jobban élveztük e felséges maradványokat, melyek emléke gyermekkora óta él minden művelt emberben. Őszintén kimondjuk, a magyar nemzeti muzeum szolgálja, Krizsán ur, e tekintetben fölötte áll görög kollegájának, mert legalább nem magyaráz semmit s hallgatásáért obolust sem vesz. Az Akropolis bejáratánál két hellén árulgat görög vázákat, ócska pénzeket, márványból faragott kisebb tárgyakat. A

görög kormány állítólag most jobban vigyáz, hogy az emlékeket el ne vigyék, mindamellett a Theszeus templomából csak tegnap verték le egy fél aranyért Hera fejét. Az Akropolisban, kijövet alkalmával, az egyik modern Aristides félrehívott s egy teljesen ép feliratot, meg egy igen csinos Merkur-szobrot kínált husz frankért, azzal támogatva ajánlatát, hogy a muzeumból lopta. Egy frankért szállásomra hozza. Addig haboztam, míg orosz társunk 25-ért megvette öcsésének játékszerül. A másik derék görög meg azt az ajánlatot tette, menjünk vele az Akropolist megnézni, s ő, a mi megtetszik — ha elhozható — szabott árért ellopja. — E szaktehetség ugyan meghatott, de kezdtük sajnálni György királyt, kinek ilyen alattvalókat adott az Isten.

A világnak ugyan mi magyarok vagyunk a legrágalmazottabb nemzete, de az a vigasztaló benne, hogy ha megismerik, rendszerint megszeretik a magyart. A görögöt azonkép mindenki ócsárolja, de ha megismerik, még jobban szidják. A görög senkit sem szeret, tán önmagát sem, mert rosszabbul él mint az arab, még akkor is, ha vagyonos. Az orosz gyűlöli, mert Konstantinápolyt nem foglalta el az ő számára. A törököt, mert nem ijedt meg fenyegetéseitől. A francziának sem barátja, ép úgy, mint nem a németnek, kiknek Bismarckért jut ki a haragból. Az osztráknak senki sem barátja, miért tennének ők kivételt. A magyart Abdul-Kerim kardjáért gyűlölik. Egyáltalán azért a kardért sok helyen kijut nekünk a dicséret. Sokkal nagyobb és maradandóbb hatást tett az, mint hinnők: jót nem. A török azért duzzog mert nem huzzuk ki hüvelyéből, a többiek pedig, mert mutogattuk. A tanuság: nem jó fegyverrel játszani. A levantei népség jobbára a magyar ifjak látogatása óta foglalkozik velünk. Ide valók mondják, hogy akkor görög, olasz s török lapok telve voltak Magyarországot ismertető cikkekkal. A fél-köcsög kalapokat (provizórium idejébéli czilinder) magyar kalap czége alatt árulták.

Különben, hogy a görögök szimpathiáira visszatérjünk, elősorolhatnók az európai etnográfiát, egy nemzetet sem találunk, melylyel rokonszenveznének. Mint eszes és élelmes nép, mely tekintetben egynek sem engednek, megtanulnak ugyan minden nyelvet, de csak a haszonért. Iskolaügyük jól áll, pénzügyeik sem rosszul, utakat építenek s vagyonosodnak, a hogy lehet. A mi azonban egyéni tulajdonságaikat illeti, azok lehetnek hasznosak rájuk nézve, de nem

szeretetre méltóak. Kedvencz istenök: Hermes, ki tudvalevőleg a tolvajok pátrónusa is. A magyar közönség tán csak a gőzhajóbeli pinczerek duplakezűsége ellen emel néha panaszt, ezek elbujhatnak az utolsó görög dohányboltos előtt. Ezek úgy csálnak, hogy azt gondolnád, te csaltad meg őket.

Athenae a főváros, az utolsó népszámlálás szerint 80,000 lakossal bir. A környező hegyekről a rideg s avar kopárságon a piskóta alakot mutató háztömeg nem tesz valami kedvező benyomást. A fedelmi lak, néhány középület s ezzel vége. A kereskedést jobbra Lloyd-hajók közvetítik, a bevétel lisztből, apróárúkból áll; masszív tárgyakat angol, francia hajók hoznak. A biztonság még mindig sok kívánni valót hagy hátra, a rablók most az amnesztiával nem érik be, még jutalmat is kérnek. Szaloniki környékén a maczedon s a görög bandák valóságos üzleti összeköttetésben állanak; európai utazók iránt most különben nem nagy a kereslet, mert az angolok sem váltják ki többé fogságba ejtett alattvalóikat. »Ne utazzék, a ki nem tud fizetni a fejéért«, ezt az elvet mondták ki.

E gyönyörűséges állapotokat különben illusztrálja a hellén hadsereg állapota is. Volt alkalmunk egy nagyobb hadgyakorlatot láthatni. Előbbi leveleink egyikében a himbálódzó új bolgár hadsereg vitézi gyöngye voltára tettünk néhány czélzást. Visszavonjuk. A görögök Arlesét békóba verte a modern Hermes, minden egyéb lehet ez, csak nem törökverő sereg. Az öltözet csinos, fegyverök jó, csak a töltelék rossz. Ezt ők maguk tudják legjobban, s ezért is maradtak békén. Ábrándjuk: a régi byzanti birodalom helyreállítása, ha eszközket, élelmességeköt s csak a multat tekintenők, nem is volna oly chimaera a szláv áramlatra való tekintettel, pedig ránk nézve sem félős, csak egy hiányzik: az a n y a g i erő. A Manuelek, s Comnenek pedig örök álmukat aluszzsák. Egy öreg archimandrita mondá az este nagy keserűen: »bár ne engedték volna őseink a nemzeti liturgiát, nem volna most külön bolgár, szerb s görög egyház, egy akolban lenne mind.« Katholikus lenne annak akkor nagy része — felelők. »Hm« felelé s hallgatott. Ugyan e társaságban fejtegettük a régi görögök viselt dolgaikat. A kir. liceum lelkes történettanára igen szépen demonstrálta a spartaiak világraszóló hősiességét. — A görög ifjúság e példákból merit a jövőre. »De hát 1453 óta mit tanít ön 1821-ig — kérdők? — csak nem hágy 368 évnyi hiányt?« »Furcsa, felelé, Ön foglalkozik történettel s kérdezi, — hát csinálunk« s nevetett. Csak én tartottam augurnak.

A hellén fővárost három nap múlva hagytuk el. Korfuban, a régi Korkyrában kötünk ki.

Város, mely egykor az angolok, majd a mellbetegek kegyéből élt, most pedig a maga emberségére van utalva. E bajához az is járul, hogy saját kormánya áldásait: a porenziót meg katonát nyögi. Olyan mint a szép asszony, kit imádói cserben hagytak s most az öreg ur kezére jutott. Természeti szépségét, páratlan égalját, a korkyrai öblöt, s az előfokon oroszlánként örködő erőd regényes fekvését gyöngye tollammal meg sem kísértem csak leírni is. Egy csöndes őszi estét a sétáló helylyé alakított tengerpart mentében eltölteni lelki megnyugvást szül még a leghányatottabb kedélyben is. A vidék, mint Pantaleona, a régi zárda romjai, Santi Deca, honnan messze ellátunk a szomszéd kopár albán hegyekig, versenyez a tengerparttal.

A sziget nagyságra nézve legelső a hét ioniai sziget között. Története érdekes és változatos. Az ó-görög történetben pedig a mult század óta folyton urat cserélt. A velenczésektől, kik a középkoron át bírták, francia kézre, majd a törökökére, oroszokéra, francziákéra megint, végül angoloknak jutott, kik ezelőtt tizenhat évvel odaajándékozták a helléneknek.

Népessége vegyes a lehetetlenségig, hogy német módra beszéljünk. A velenczések, mint mindenütt, maradandó bélyeget nyomtak a vidékre. A már régtől fogva vegyes görög népség alattuk teljesen olasz jelleget öltött, két nyelvüvé vált. Hozzájárult az arab olasz vegyületű máltai betelepülés, kiket a minden nyelvet értő Mindenhatón kívül, idegen meg nem ért. Jött a francia-angol hatás s oly zagyva s a mellett testileg is sanyarú faj állott elő, melyhez képest a satnya dél-albán valósággal délczegnek mondható. Egy-egy velenczei nobili-maradék árulja el nemes eredetét, a többi csámpás lábu, gilisztatermetű egyed, kit szinte sajnálunk. A nők, kivétel nélkül, udvariatságság nélkül szólva, nem szépek; a görög orr hosszúságával arányosan illik a sápadt, csontos arczhoz, s a halszinű szemekhez. Csak a közeli helységekből akad néha egy piros pozsgás tűrhető arcz. E vegyülekhez szépen illik a jellem is. Egy bokorba lehetne kötni mind azt a sok rossz tulajdonságot, miket e jeles fajról egy jeles ismerőjük csak úgy hamarjába sorolt elő. Csak az idegenek szakszerű megnyuzását sorolom elő, mi kiváló tulajdonság ugyan, de nem kellemes. Meg is kell dicsérnünk őket, rendkívül vallásosak. Szent Spi-

ridion földi maradványait őrzik itt, ez ereklyét rendkívül tisztelik. Igen derék szent lehetett, mert majd minden korfiótát Spiridionnak hívnak akár nálunk minden felvidéki tótót Janónak. Az utcán, ha Spirot kiáltunk, egyszerre tiz szolgálatkész idegennyuzó terem előttünk.

Politikai meggyőződésük ez uraknak a pénz, s dicséretökre legyen mondva, csak a sok. — Az angol teljes mértékben birta s bírja most is rokonszenvöket, és méltán. A piszkos olasz városból tiszta kikötővárost teremtettek, utakat építettek a legjárhatlanabb helyeken, vízvezetékét, gázvilágítást hoztak be, 7000 embernyi örséget tartottak itt, s a mellett angol módra szórták a pénzt.

A korfióták nagyobb gyönyörűségére parlamentet alakítanak, melyben olaszul beszéltek. A hellén lelkesedés velök is megkivántatta az uniót, de az első mámor után csakhamar visszavágytak a régi husos fazekakhoz.

György király s a királynő néhányszor fölkeresték ugyan koronájuk e gyöngyét, de most már ugy látszik, teljesen a feledés tokjába tették. A mi királynénk is évekkel ezelőtt fölkereste e szelid égaljat, királyi hercegünk pedig ez idén két ízben is kikötött partjain. Néhány angol sportsman is fel szokta évenként keresni a szigetet, hogy innen Albániába menjenek. E főbb mozzanatokon kívül, az ennek előtte százával ide seregglő idegen telep teljesen elhanyagolta a szigetet, kivált mióta a hagymáz járványa kitört. Képzeltető, mennyire elégedetlen a sziget lakossága, melynek egyik főkeresetforrását az idegenek pénze képezte. A görög nép általában véve sem valami nagy barátja a monarchikus államformának, s a jelen nemzedék, mely francia minta után mivelődik, egytől-egyig republikánus nézetű. A köztársaság létesülése itt épenséggel nem tartozik az utópiák sorába. A nép nem ragaszkodik a dinasztiahoz, kivált mert nem látja a pénzt. Elődei emlékei iránt sem táplál különös kegyeletet. A korfui lakosság meg épen kiválik vandal hajlamaival. Ép ugy, mint nálunk bizonyos vidékeken a paraszt nem türi a fát s jobban esik lelkének, ha fejszájével egyet üthet rajta: ugy itt is az ugysis csekély számu emlékeket, ha hozzá férhetnek, törik, rontják. A sétatéren áll Adams, az utolsó előtti angol kormányzó emlékszobra; e derék ember egy két mértföldnyi távolságra eső faluból vezetted be a forrásvizet Korfu városába. Ezenkívül obelisz k hirdeti az angol nemzet ittvoltát s a parknak egyik szögletében áll mult századbeli izlésben épült szobra

gróf Schulenburg Mátyás császári tábornagynak, ki 1716-ban a velenczéseket segíté a török haderő visszaverésében. A régi városház — most színház — egyik fülkéjében Morosininak, a nagy velencezi dogénak mellszobra hirdeti régi dicsőségét. A nemes fiatalság egyik hivatásának tartja, hogy ez emlékeket megcsontsítsa s leginkább a szobrok orrát szokta célpontul kitűzni, úgy, hogy az Adamsét kivéve, melyhez könnyen nem férhet, valamenyinek orra hiányzik.

Ezt a fiatalságot itt két főbb intézetben nevelik. — Az egyik főgimnázium, a másik nyilvánossági joggal felruházott magánintézet, melyben egy szegény, de különben talpig becsületes magyar tanítja Herman zengzetes nyelvére a hellén ifjúságot. A nevelés teljesen kereskedelmi irányu. Minden tárgy ez irányhoz van szabva. Egyes képzett tanárokból sincs hiány, de a többség nem mintaszerű. Jeles tanár Romano, ki Télyt, hírneves tudósunkat jól ismeri, s ő szintugy, mint általában a hellén írók, igen hizelgően nyilatkozott róla.

Érdekekkel bírnak a vallási viszonyok is. Legszabadelvűbb vallási tekintetben kétségkívül a török kormány, mely szabad kezét enged minden felekezetnek, s csak a maga praerogatíváit óvja. Az orthodoxok türelmetlenek. Az angolok bátran megengedték a katolikuskoknak urnapi körmenetöket, a görögök rögtön megtiltották s a hol csak lehet, nyomják a »rómaiakat.« A görög papok, bár a szlávoknál határozottan műveltebbek, igazán művelt lelkipásztoroknak nem mondhatók. Elfogultak, türelmetlenek, makacsok, akár a »filioque« véres harcaiban. Szerzeteseik sokkal alantabb fokon állanak, mint kolduló barátaink.

Primásunk ajánló levele utján, szerencsém volt a korfui kath. püspökkel, Monsignore Maddalenával beszélhetni. Ötven év felé járó tisztes ur, ki Rómában nevelkedvén, teljesen európai műveltségű. A zsinat idejében Rómában levén, igen jól emlékezik a magyar püspöki karra, a primásra, a kalocsai érsekre. Mint olasz természetes rokonszenvvel viseltetik a magyarok iránt. Elmondá, hogy egyháza, mely körülbelől 7000 lelket számlál, folyton védelmi állást foglal el, s csak külségélylyel állhat fenn. A görögök nagy pártfogói az oroszok, kik néhány »buzgó« archimandritát évi pénzzel látnak el, természetesen nem csupán vallási buzgalmukért. A kath. papok teljesen latin képzettségűek, bár görögül valamenyi tud, s a görög textusok tudo-

mányos fejtegetésében is jártasok. Ők a latinizmus előharczосai a byzantin-orosz befolyás ellen s makacsul védik egyházuk hiveit a görögösítés ellenében. A hellén és olasz elem, a hol szemben áll egymással, makacsul védik magukat s bár egymás nyelvét megtanulják, a harcz eldöntetlen. Az olasz nyelv, melyet a Levante ural, elterjed a legalsóbb rétegig, de a műveltebb hellének a francia nyelvet használják, nem szimpathiából, mert hisz a francziák legkatholikusabbak, de ellenfegyverül. A püspök átadta egyháza névtárát is, melyben érdekes történeti adatok foglaltatnak.

S ezzel bucsut vettünk a szép szigettől, Albániába a rideg bércek hazájába menendők.

Albániából.

Skodra (Skutari), szept. 26.

Bizonyos nimbus környezi az őseredeti népeket. A fékezhetlen szabadságérzet, mely százados harcokban bizonyítá megtörhetlenségét, a hozzáférhetlenség, melynek következtében regék fűződnek a Balkán-félsziget hegyi népeihez, rokonszenvet, érdeklődést költenek föl. A fekete hegyek lakói: a czrnagorcok úgy, mint az albánok, ép azért, mert kevésbé ismeretesek, mint valami félistenek szerepelnek az elpuhult európaiak előtt. Minden albánt délczeg, harcias vitéznek képzelünk, villogó szemekkel hősi magatartással. Némi ideális felfogás élt bennem Skenderbég utódai iránt s él bennem most is mindamellet, hogy ők is csak olyan közönséges emberfaj, akár mi magunk.

Néhány nap Korfuhoz kötött, hajónkat a végzet előre soha sem látható útja sujtván; eltört a kereke. Más hajót kellett megvárunk. E gőzös, mely az albán partok felé volt szállítandó, a Malta nevet viseli. Nem akarom sérteni a t. cz. Dunagőzhajótársaságot, de a Maltát csak a Drencova című elismert kényelmességű hajójához hasonlíthatom, akár csak amannak öcsese volna. Közönsége meg — természetesen levantei kiadásban — szakasztott mása. Ha választanom kellene, még is ezt a tengeri bárkát tenném előbbre, mivel száz török családostul kisebb lármát üt, mint két tolnai hagymás kofa. De térjünk vissza a jeles közönséghez. A hajón három helyen tolong a közönség. Az első helyen két hadzsi utazott Valonába családostul, azonkívül három török tiszt s a valonai kadi: Ali bey, szolgáljával: Ibrahimmal, kit az isten is annak teremtetett. Csak nyolcz óra hosszant vala szerencsém ama nevezetes párhoz, de igen sok említésre méltót tapasztaltam. Először is, hogy Ibrahim ur nagy kedvelője a sajtnak, mert valahányszor gazdája megpüfölte, mi óránként több-

szőr megesett, sajttal engesztelte ki. Másodszor tulajdonkép Ibrahim parancsolt a kadinak, s heves elvi harczok és érvek után mégis csak az történt, a mit a hű szolga akart. Pl. Őszi napéjegenlet évadja lévén, az idő rendkívül változékony s egy kis vihar hajónkat is meg-rázogatta. Ali, a kadi, mindig a földre akart ülni, állítván, hogy jobb ugy, Ibrahim a karos széket ajánlta. A kadi csak azért sem ült belé. Ekkor aztán ütlegtus, sajtkínálás s öt percz mulva derék kadink ült a székekben. A hadzsik semmi nevezetést sem nyujtottak, feleségeik, ezek az eleven nappali kísértetek, szurtos ifjaikat beczézték, mert versenyt sivalkodtak a széllel, míg a papák imádkoztak, vagy pipáz-tak. A tisztok pipáztak, de nem imádkoztak.

A második helyen albán polgárok feküdtek egész nap s egyéb foglalatosság hiányában aludtak. Néha, ha egyik-másik matróz mulatságnak okáért megrugdosta őket, felmordultak. A harmadik hely csak abban különbözik az előbbtől, hogy itt, ha eső esik, pony-vát nem teritenek fölébe.

Valonát, e csak katonailag fontos kis kikötőt legelőbb érintők. Semmi kiválót sem nyujtott, kivéve egy öreg hadzsit, ki török pap létére németül beszélt. Legnevezetesebb tárgy, miről beszélni tudott: a bécsi Szent-István templom, mily szép volna — mondá, — ha az is mecset lehetne. Durazzot, a velencei háboruk idejéből nevezetes helyet, délután érintők s estig ott vesztegelvén, bő alkalom nyílt meg-tekintésére. A régi velencei erőd törökösen omlik-bomlik, tág réseiből nagy kíváncsian ácsorog egy-egy éhes nizam. A város maga kicsiny, de Észak-Albánia déli részeivel, s a miridita törzsszel, főkép Krujá-val élénk kereskedést üz. A nép, mint az albán parton mindenütt, albánul és olaszul, sok helytt törökül is beszél. A vár fölött elterülő ormokrúl folséges kilátás nyílik a tengerre, s a zord sziklasorozatra.

Viharos időjárás után másnap reggel San-Giovanni di Meduat, Skodra kikötőjét értük. Skutarit az albánok Skodrának nevezik, s miért ne adjuk meg az albánoknak, a mi az övék. Medua alatt egy kopár, sziklák közé ékelt öblöt kell értenünk, mely öt kőházból, hat szalmakunyhóból s tiz sátorból áll, melyben egy félszázad török katona tanyázik. Az öt kőház közül egy a Lloyd-ügynökség, ez is épen elegendő arra, hogy az ember el ne pusztuljon benne. A másik a vesztegzár, mely csak a nevéért van oda építve. A szalmakunyhók közül egy a vendéglő, hol more albanico fekete kávé, még feketébb kenyér és sajtot kaphatsz. Itt tanyáznak a követségek postásai, ide szállnak a berekedt utasok s egy sem panaszkodik, mert ugy is hiába

volna. S nem is oly rossz itt az élet. Két nagy árnyas fa fogadja az odaheverőket, a hajóról kivetjük a holmit s várjuk, míg ló akad, mely Skodrába szállít. Az isten jóságában s a végzetben való hit sohasem csalja meg a gyöngé emberiséget. A jó végzetet én a kétfejű sasos közöspostásban tanultam megbecsülni. Mint egyedüli európaít, a többi albán postás, néhány hamál (hordár) s a korcsmáros rögtön körülvelt. Néhány török katonatiszt, köztük egy plevnai hős, ki oroszul is megtanult charkowi fogságában, menten hozzájuk csatlakozott. Az albánok cifra posztónadrágjukkal, vörös bőrbocskorral, ezer ránczu kurta szoknyában, a fustanellával, kivarrott ujjatlan mándliban, vörös nagy fezzel, ezen iszonyu kék bojttal, állig fegyverben festői ellentétet képeztek a fekete posztó ruhás tisztekkel. Csakhamar igen érdekes beszélgetés fejlődött ki, kitalálhatni, hogy az időjárásról. A tisztek Plevnát emlegették és szidták a kormányt, tudván, hogy maguk közt vannak. Az egyik széles veres köpenyegű albán olaszul czélogzatni kezdett az okkupációra, katolikus volt s a kapuczinókhoz járatos. Dicsérte királyunkat, elhalmozva őt magasztalással. Nem lévén népboldogító járatban, csak azt kérdeztem tőle: »Hát az olasz királyt miért dicséred?« tudván a jó emberek kétkulacsosságáról. Erre a kérdésre mindegyik elhallgatott. A beszédbe a korcsmáros is, — ki tisztaságra nézve a legtökéletlenebb vala, — beléelegyedett és szidta görögöket. Ez már hálásabb téma volt s így békességben megfértünk.

Végre megérkezett az apró lovacska, ép oly gyors, mint kitartó. Elindulánk. Félóráig a tenger mellékén ügettünk, a kellemes fővenyen, a tenger hullámai ki-kicsapkodtak; kellemes zsongásuk egybehangzik a fővenyen okozott zizegéssel. Nemsokára balra kanyarodva egy láphoz érkeztünk, melyen átkozott hid vezet keresztül. Összes, s így együttesen sem valami nagy tornászati ügyességemre volt szükség, hogy lovastul le ne bukjunk. A hidon átmenve a zadrimai s kalmeti-i síkságot értük, melynek végén megpillantók a lesi (alessioi) hegylanczot s annak legmagasabb csúcsán a régi düledező várat. Alessio, a város, a hegy alatt terül el, s a miridita törzsnek egyik fő főszke. Messziről csinos, belülről siralmas. Cserepes házai barátságosan pillantanak feléd nagy nyírfák lombjai közül, bemenvén, piszkot és szegénységet találunk. Fonogató asszonyok, egykedvű bazárosok, juhok, játszadozó piszkos gyermekek, kéregető vén asszonyok és pus-kás miriditák fogadnak, és pedig barátságosan. Már így első látszatra is, az albánoknak egy rokonszenyes tulajdonsága tűnik szembe.

Nyoma sincs annak az idegenfalásnak, mely az egész Balkán-népességnek közös vonása. Sőt nagy előzékenységgel, vendégszeretettel járulnak az idegen elé, mintha ismerősük volna. Általában az idegen sokkal biztosabban, könnyebben utazik a bennszülöttnél. Mit ugy kell érteni, hogy a bennszülöttek régi gyűlölsége, vérboszu okozta viszonyai sokszor akadályúl szolgálnak. A vérboszu teljes virágjában van. Az idei Ramazan alkalmával rakásra hullt az áldozat s nem rég lőttek agyon ismét néhányat. A vérboszuról értekezni teljesen fölösleges dolog, itt Albániában egyelőre kiírthatatlan, mig az államhatárolom erőlyesen nem intézkedik.

Utunkban számos karavánnal találkoztunk. Árut vittek Skodrából Meduába, vagy egyes családok utaztak. Természetesen mind lóháton s talpig fegyverben. A pásztor fegyveresen őrzi nyáját, fegyveres kézzel mennek ki dolgozni a mezőre, azzal utaznak, azzal udvarolnak egymásnak, nincs az életnek egy mozzanata sem, a hol a fegyver szerepet ne játszanék. S nemcsak a felnöttek, de gyermekek is egész komolysággal czipelik a dorong-hosszuságu fegyvert. A puskák legnagyobb része elöltöltő s egycsövű. Agyuk kicsi, de majd mindig ékesen kirakott. Az övbéli pisztolyok, a török markolata ékes s egyedüli büszkeségök. A legrongyosabb albánnak életén kívül megvan a maga puskája, töre, pisztolya. S ezeket elvenni tőlük nem lehet. A mellett természetesen jól lönek. A miridita ép oly biztosan lövi a farkast, melynek itt is réti kutya a neve, mint vérbeli ellenét. Oly harcziás nép ez, mely fegyverével él, hal. Valóságos ruházati kellék; bizonyítja e körülményt, hogy a hirtelen harag s egyéb czivakodás okozta bosszúesetekben az albán soha fegyverével vissza nem él.

A Drin mellékére értünk, melynek termékeny és a körülményekhez képest eléggé megmivelt vidékeken folyik keresztül. Jelenleg igen csekély a vizállás, a legmélyebb helyeken is könnyen átgázolható. A mellett kanyargó és zavaros, mint a Tisza. Öt-hat falut is értünk, mig völgye végére jutánk. Hosszudad széles kipett-kopott cserjés hegyláncz mellékén vezetett el az ut. Egy albán család jött szemközt velünk. Nyolcz tagból állott. Elül egy délczeg legény nyargalt, bátor ficzkó, pelyhedző bajuszszal; kár, hogy a gyermekek fejét is már letarolják s ezt a szokást a keresztények is követik. Utána jött az anyó, ki rendkívül betakarta az arczát, innen tudtam, hogy vén asszony. Utána karesu leányzó nyargalt, ki oly ügyesen ereszté le a fátlyolt — egy pillanatra bár — hogy szép vonásait tisztán lehetett

látni. Ez itt a chichez tartozik. Azután három gyermek s két öreg következett. Megannyian tisztességgel köszöntek jó napot, bár a nap már hajlóra állott.

Öt és fél órai erős ügetés s a sik helyeken nyargalás után a skodrai Rosafa sziklatető tűnt fel, ormán a régi várral, melynek ormói közül csak néhány ép még. Jobbra tőle a regényes Bojanavölgy, előttünk a völgy derekán emelkedő Brdiz-hegy s a fák közül kikandikáló skodrai háztömeg tűnt szemünkbe.

A várat meg kellett kerülnünk s az öreg Kirihidhoz érkeztünk, azon keresztül pedig a tabaki elővárosba, hol ép akhor csukogatták a Bazár boltjait és seregestül ment haza a kereskedő-világ. Czifrább köntösükön, úribb szabásán látszott már a városiasság. A Bazárból félóraig kellett mennünk, míg a városba értünk, illetőleg annak főutcájába. A főutca is egymástól elkülönzött házak sorozata, s az albán, nem mint az olasz, inkább benn dolgozik, nem szereti a nyilvánosságot. Ép esős idő levén, a város meglehetősen tiszta volt és csöndességével kellemesen hatott.

Végre megérkeztünk a szállóba. A cs. kir. kavasztól elbucsuztunk és beléptem »termembe«, hol nem volt maradáson, mert szomszédomban Skenderbég viselt dolgait énekelte két nagyreményű orbonás (így hívták a szerbek révén régi magyarosan az albánokat) ifju. Olvasni ezekről tanulságos dolog, de hallani nem kellemes.

Skodra (Skutari), szept. 28.

Skodrai séták. — Lakosság. — Török kormány, katonák. — A djakovai fölkelés. — Hegyi törzsek. — Kultura. — Papok. — Albán irodalom. — Magyar menekültek emléke.

Skodra Felső-Albániának fő- s egyuttal legszebb városa. Vidéke, égalja kellemes, van ipara, némi részben kereskedelme. Régiségeivel, multjával, a történetírót, politikai fontosságával, kivált a török imperium hanyatlása mellett, a jelen emberét érdekli.

Bizonyos városoknak természetes fekvésük nyújtotta szépségeik néha hátrányukra vannak. Skodra valósággal egy berek közepén terül el. Hosszura van elnyújtva, úgy, hogy nagy városnak képzelnők. Pedig nem egyéb rendetlenül épült keleti városnál, mely csak esős idő után tűrhető, t. i. akkor tiszta. Nehány középület, egy-két templom, a konzulok lakházai, a hosszura elnyújtott főutcza, s készen vagyunk. Lakosainak számát pontosan senki sem tudja. Minthogy mindenki, a ki megfordult benne, mást mond, bizvást mi is újat mondhatunk. Egy hites személy állítása szerint 28,000 ember lakja Skodrát; kétharmad részben muzulmán, egyharmad részben katolikus, kevés görög s a mi feltűnő: esa knehány zsidó.

A lakosság kizárólag albán, a felső albánok az ugynevezett gegek elite-népe. Nincs főváros, melynek népét romlottnak, erkölcstelennek ne állítanak. Szegény skodraiaknak is kijut a jóból. A mint d. u. öt óra tájban szép csöndesen hazaballagnak a Bazárból, elől az öregek, fekete bő nadrágban, hófehér harisnyában, vörös saruban, czifra kivarrott ujjatlan mellényben, s kék bojtos fezen, komolyan füstölgetve, utánuk meg vigan a fiatalság, tisztos és igen rokonszenves arczvonásaikról senki sem gyanitaná, hogy a Balkán-

félsziget legfogasabb népét látja maga előtt. Pedig hát, kivált a katolikusok, igen sokat járnak templomba, a császárnak is megadják, a mi az övé lenne (ha megkapná), gyermekeiket szeretik, nevelnék is (ha volna hol), és sokféle egyéb polgári erényekben jeleskednek. Csak egy hibájok van: egy kissé görögök. Ott veszik a hasznót, a hol van. Ez okból nem tartják őket megbízhatóknak. A skodrai elite-világot az a 60—65 nagyobb kereskedő képezi, ki nyers-termékekkel kereskedik, s mondhatni, elágazó kiviteli üzletet folytat Velenceze, Trieszt s részben Budapest felé. Azután következnek a keleti értelemben vett iparosok, kik üzletük mellett gazdálkodnak is.

Az élet rendkívül szerény. Az albán a kényelmet nem ismeri, a ki 10 piasztert (alig egy o. é. forint) költ, már vagyones számba megy. Szegényebb részük beéri egy kis sajttal, kenyérrel s egy kis masztikával, pálinkával. A gyermekek csak családi nevelésben részesülnek. Ujabb idő óta járatják őket iskolába, a hol megtanulnak írni, olvasni, az utczán megtanulnak olaszul s kész emberek. A nők, kivétel nélkül, a katolikusok is, rendkívül elzárkózott életet élnek. Az utczán vénasszonyokat látni csak s nagy ritkán fiatalabbakat, azok is a szegényebb osztályból valók. A lakosság typusa, mint említők is, kellemes, kivált a gyermekek szépek. Csunya gyermeket alig lehet látni. Ábrándos nagy szemük, s igen rokonszenves vonásaik vannak.

A mi Skodrában török uralomra emlékeztet: a török katonaság s néhány hivatalnok. Nincs ország a világon, melynek gyöngébb kormánya volna Albániánál. Egyrészt azért, mert a nép annyira önkormányzati szellemű, hogy jóformán nincs is szüksége kormányra, másrészt, mert ez a kormány sehogysem kell nekik. A török kormánynak sok minden gyöngé oldalát feltárják ellenségei, de ezeket tán azzal lehet menteni, hogy a megtámadók sem jobbak náluknál. Egyet azonban nem lehet menteni, hogy ha tudna is tenni valamit alattvalóiért: nem tenné. Az albánok természetüknél fogva eszesek, s minden modern értelemben vett haladás iránt fogékonyak. Egész Albániában kocsit nincsen, de még a lovaknak valók is a mennyeknek országába vezetnek, mert járhatatlanok. A Bojana s a Drin folyók szabályozása, mely elég alkalmas vízi-utakat létesítene, minden évben meg-megujul. Két-három társaság ajánlkozik, a lakosság megegyezik velük, csak Konstantinápolyban nem engednek. S így minden tényező, mely a lakosság anyagi hasznára lenne, parlagon hever s a török uralom alatt mindvégig így lesz. Ezért itt a kormány biztatásainak senki sem hiszen. Azt sem mondhatni, hogy a kormánynak valami

nagy haszna volna e provinciájából. A jövede lem alig, vagy éppen nem fődözi a ráfordított költséget. Csak a városok fizetnek adót, a bódolt hegyi törzsek akkor fizetnek, a mikor nekik tetszik, a függetlenek éppen semmit. Rendőrségnek csak körvonalai vannak. Azért a biztonság, bizonyos kivétellel, semmi kívánni valót sem enged. Néhanéha meglopják a postát, ellopnak egy pár lovat, de ez esetek ritkák. A török kormánynak legjobb s romlatlan része a hadsereg. A ki ezt a koldus-hadat látja, mely jobbára önmaga tákolja össze ruháját, ha nem szánja őket, legalább mosolyog, a mint a trieszti lisztes zsákot, melyen ott van még a malom bélyege, katonai bugyogónak elkészítve szemléli. Alig, hogy elég ételt kapnak, a tisztek a zsoldnak csak elméleti részével ismerősek, úgy élnek, mint az ég madarai s mégis türnek, jó kedvvel, naphosszant gyakorolják magukat, kitartók minden fáradtságban; kár, hogy ily kormányuk van.

Mindamellet, hogy ily kitünő sereggel rendelkeznek, a rendet mindenütt nem tartják fenn. Az őrség csak a városokat tartja féken, a hegyi lakók még színét sem látják a katonának. A főbaj, melyet senki sem hárithat el, hogy a nép apraja-nagyja föl van fegyverkezve és pedig a háborgó elemek leginkább: Martiny-fegyverekkel. A jelenlegi fölkelés, mely már az év eleje óta folyton tart, tulajdonkép nem lázadás. A djakova-ipeki törzsek: a maljsorok tulajdonkép fanatikus mohamedánok. Ezek a török kormánynak nem hisznek s vele semmi közösséget sem akarnak elismerni. Pásztornép, mely nyaranta hozzáférhetetlen hegyei közt legelteti nyájait, télen a hegyek alján vonja meg magát, saját szokásjogával él és maga fölött semmiféle hatalmat sem ismer s a multban sem ismert. — Adót soha sem fizettek s a szultán fennhatóságát csak akkor ismerték jelképileg, ha akarták. Dervis pasa, ki meghódoltatásukon fáradozik, minden kigondolható eszközt felhasználta már — sikertelenül. Régi albán szokás szerint a gyermekeket s nőket küldte hozzájuk, kérleljék meg őket. Nem használt. Majd meg eskü alatt, értekezésre szólítá föl a törzsek főnökeit. Egy sem jött el, féltek, hogy ó-török szokás szerint elébük teszik a fekete levest s azután elküldik őket Kis-Ázsiába. Csak annyit kíván tőlük, hogy névleg ismerjék el a szultán fenhatóságát, adójukat, melyet a hatóságok rajtok követelnek, elengedi. Nem hisznek neki. »Eleget ígértetek — sohasem tartottátok meg. A szultán jó és irgalmas, de ti csalók vagytok«, így szólnak. A hegyekhez Dervis nem férhet s bár a török tábornokok közt a legerélyesebb, az albánokkal ő sem bir. Ha vigyázatlan, ugy

jár, mint Mehmed-Ali, vagy pedig marad a régi, azaz a djakovaiak továbbra is függetlenek. Nyílt csatában mindig legyőzik őket, de védelmi állásaikból ki nem verhetik. A legújabb hírek szerint Dervis ismét alkudozik, előreláthatólag eredmény nélkül. Ha megbékélnek is, minden úgy marad, a hogy régen volt.

A skodraiak folytonos összeköttetésben vannak a hegyi törzsekkel. A Bazár levén a börze, itt a kereskedők tudnak meg mindent legelőbb. A török hatóság sohasem mondván igazat, mindenki a Bazárban tudakozódik, a hol a t. czégek »külön tudósítóiktól« kapott friss hírekkel szolgálnak.

A hegyi törzsek, bár társadalmilag alig jöhetnek számba, tulajdonkép az irányadó elem. A városiak műveltebbek, békések, de amazoké a hatalom. E törzsek, bár a világ folyásával nem sokat törődtek, de a balkán-félszigeti változások hatásának nem állhatnak ellen. A bosnyák okkupáció, a montenegróiak kiméletlen s erőszakos előnyomulása, Szerbia, Görögország s olasz emisszáriusok »felvilágításai« bizonyos politikai öntudatot keltettek bennük. A vallási különbséget a nemzeti öntudat kezdi áthidalni, s a legutolsó pásztor is érzi, hogy szomszédjai mögött messze elmaradt. Csak az a különös, hogy e nép, mely a XV. században a magyar mellett a legkitűnőbb s derekas vitéz nemzet vala, s három századon át csak állati életet folytatott, el nem pusztult. Jelenleg nyolcz iskola van az országban s a skodrai jezsuiták vezetése alatt egy kereskedelmi tanintézet. A görögöknek két, a törököknek még egyszer annyi iskolájuk van. Ebből áll a kultúra.

Az albánok közt tagadhatlanul legderekabb, mert legvagyonosabb s eddig főleg szerepelt elem, mely számra nézve is első, a mohamedán. Mindamellet politikai jelentőségre nézve nem merész az állításunk, mondván hogy a papság vezérelte katolikus albánság döntő szerepet játszik Felső-Albániában. A világi papok leginkább városokban működnek s most a Skodrában jezsuiták vezetése alatt álló seminariumból nemzeti papság kerül ki lassankint. A világi papok mellett a jezsuiták kezében van a nevelés s a katolikusság morális vezetése. Sok minden rosszat mondtak már a propagandára s a jezsuiták butító rendszerére, de az albánok a jezsuitáknak kulturális tekintetben irodalmukat köszönhetik. Nyomdát állítottak Skodrában, az elsőt egész Albániában, írásra alkalmazták a teljesen parlag go-go-albán nyelvet; lefordították nyelvükre az egyházi könyveket, Bellarmin és Kempis Tamás munkáit, legújabban pedig Jungg

tudós jezsuita filológiai szempontból egy albán grammatikát állított össze. Régebben Rossi irt egy albán grammatikát, de ez kissé gyöngye; nagy olasz-albán (1866.) és albán-olasz (1875. mindkettő Rómában) szótárai már nagyobb dicséretet érdemelnek. Mindössze 15—17 albán, vagy italo-albán munka létezik, úgy, hogy a modern bibliografusnak igen könnyű sora van ezek összeírásával.

Legtöbb befolyásuk van a tulnyomólag olasz nemzetiségű Ferenczes-barátoknak, kik megannyian megtanultak albánul. Mint a népnél egyáltalán: úgy itt is a barát a vigasztaló minden bajban. Előtte meghajlik mindenki és sokkal nagyobb tekintélye van, mint a hodzsának a mohamedán s a pópának a graeco-albán előtt. Felső-Albániában mintegy 44 padre van, kik a hegyi törzsnek hirdetik az igét s valóságos vándorló apostolok, egy személyben papok, kántorok, tanítók, téritők, ügyvédek, néha orvosok, s — agitátorok. S elmondhatni, hogy egy istent szolgálnak ugyan, de világi dolgokban ezt a főelvet elszórták felejteni.

Itt Skodrában most valósággal politikai evadot élnek. Mindenki a világ sorsát fejtegeti. Találgatják, mi lehet a dulcignóiak sorsa, fejtegetik Bosznia viszonyait és panaszkodnak önmön dolgaik felett. Mindenki felénk néz. A magyarokat itt eléggé ismerik, az az Austro-Ungherese a Lloyd gőzösein értette meg velük s az egész Levante-ban a külön magyar birodalmat. Különben a forradalom ideje óta kapott fel leginkább a magyar név. Az idegen eredetű basáknak gyűjtő nevük a »madzsar basi« név s néhány menekült nyájas modorával s jóakarásával nagyon megszeretteté nemzetünket. Egy hidat is magyar hidnak kereszteltek el.

Kérdezték: »hát a magyarok szeretnek e bennünket?« »Bizonyára, mint szabadságszerető népet,« felelém. »De nem úgy értjük — mondá egy megtermett skodrai — hanem, mint »honfitársaikat.« Olyanokul még nem ismerik becses nemzetüket, mely éppen a 18-ik nemzetiség lenne.

Alessio, 1881. okt. 2.

Alessio. — Albán rablók és életök. — Maljsorok. — Czrnagoreczok és arnanták. — Dulezigno. — Kultura és vallásosság. — A vilajet jövője és a törökök világnézlete. — Gopesevics ur könyve.

Szerény rozszant mecset siet sorsa felé Alessio városában, közel az albán tengerparthoz. Hajdan szent Miklós tiszteletére emelték az albán keresztények. Szekenderbég halála után megváltozott minden.

A nemzet előbbkelői mohamedánokká lettek, a templomok mecsetekké. A sors változandósága úgy hozta magával, hogy a kereszténység egyik kiváló hőst, ki maga is előbb a félhold hitét vallá, halála után török mecset takarja hantjával. A templom sok dúlást ért, a hamvakat szétszórták, de a hagyomány él az egész környék szívében; keresztény, mohamedán egyaránt tisztelettel említi a hőst, kinek halála nemzetére nézve is az volt.

Alessio kicsike város, tövében a hasonló nevű vár omladékaival, mely mellé egy francziskánus zárda épült. A környéken albánosan Lesnek ejtik ki a város nevét. Benn a városban, mely a Bojana partján terül el, visitó arnót sarjadék fogad, mely derék cigánypurdéin kon százszorosan túltéve, üvöltve követeli a parát, mely természetesen nem adatik meg neki. Az albán vendégszeretet fölöslegessé tesz minden vendégfogadót, amennyiben minden ház nyitva áll a vendég előtt.

El derék tulajdonságot felhasználva, mi is Kola gazdához szálltunk, ki szives istenhoztával fogadott. Háza kőből van, ékes cseréptéglákkal fedve. A ház belseje nagyon czélszerűen van elrendezve: egy nagyszobából áll az egész. Jobb felében az emberek, közepén a szolgaszemélyzet, a baloldalon az állatok tanyáznak. A közepén van

együttal a konyha is, a füst ugyan kellemetlen, de ha kell, eltűrjük. A földre rögtön gyékényt helyeztek el, egy antik váncos is akadt hamarjában, a fekete leves is hamarosan ott termett s meg volt az uri ellátás. Miklós gazda dicséretére legyen mondva, hogy semmi-féle rovar sem alkalmatlankodott, egy állhatatos denevéren kívül, mely estefelé körutjára indult s csak reggel tért nyugalomra. S egy ilyen albán házigazda semmiben sem különbözik a finom európaítól. Ő is azon a szellemes thémán kezdi, hogy milyen az időjárás, azután áttér a vendég egészségi állapotára, emlegeti az adót, szidja a rendőrséget, (a mennyiben Kola urnak két juhát lopták el minapában) s fejtegette a keleti politikát. Kell-e több! Kiváló szives látását tetézte azzal, hogy ünnepi ebédjét megosztá velünk. Állott pedig a vendégség sóba-főttből, — erdélyi forma étel, — levesben megfőtt húsból s tojás-levesből és kemény sajtból. Nem is étlap szempontjából soroljuk fel ez ebédet, csak mint jellemzőt, hogy nem oly rossz itt az élet, mint hiszik általában. A szivélyes gazda azután lefektetett s egy »isten fizesse meg«-gel bőven beérte.

A helység papja, Padre Emerico, igen derék férfit s egészen elalbánosodott. Kenyere javát itt ette, együtt élt híveivel, s látta őket nemzedékestől. Érdekes dolgokat beszélt a miridita törzsek rablóiról. Valamint Oroszországban vannak virágzó helységek, melyek lakosai tél évadján szakszerű koldulást folytatnak: itt Alessio és Kruja között néhány falu rablóipart folytat. Ha nincs munka, tizen-huszan jól fölfegyverkezve összeállanak, visznek magukkal élelmet s az erdőbe vonulnak. Ott azután lesik a legelésző marhákat, a kereskedőknek elveszik lovaikat, lébe-hóba leütnek egy ellenállót, de csak nagy ritkán. A zsákmányt elosztják s haza mennek becsületes embereknek.

Ez a kereset csak nyáron divatozik, télen a hegyi törzsek levonulnak s ezek miatt azután nem mernek ott maradni. Papot, se barátot, se hodzsát, török lovas rendőrt, kivel jó barátságban vannak, és európaít nem bántanak. Tudják, hogy az európaiért nagy lármát üt a vali, s azért az egész falu szeuved, holott egy-egy benszülött meg sem kottyan, azt vérboszu útján eligazítják maguk között.

Az ilyen rablóczéheket kiírtani nem lehet, az utak járhatatlannak, legfeljebb az egész erdőt kellene kiírtani, különben tiz-tizenöt ember ellen az egész török haderő sem lenné elégséges. Az egyes utassal könnyen végeznek. Az erdő sűrűjében bokrok mögött van elbújva a derék had, az egyes ösvények mentén előőrsök czirkálnak.

Ha azután észreveszik a közeledőt, rémes bagolyhuhogással adnak jelt, melyre a többiek egyenkint felelnek. A mint közelükbe jut, lovát megfogják, az utast szépen leszállítják s istén hírével eleresztik. Ha előttük ismerős emberrel jön valaki, azt nem bántják. A kalmeti erdőben hallánk egy ily kiáltást, valóban velőkig ható.

Ezt az idylli életet azonban csak néhány törzs folytatja. A maljsorok, a »bérczek sasai«, vagy hegyek királyai«, a mint magukat nevezik, harczias, vad, de nem rabló nép. Testalkatukra nézve szálasak, ábrázatuk kemény, fiatalja is érett vonásu. Nők kevés kivétellel erősek, izmosak, de épen nem szépek. Ruházatuk csak színek tekintetében tér el a többiekétől. Többnyire sötét, szűk nadrágot, fustanellát (ránczos, rövid szoknyát), újjatlan daróczmellényt s egy egész fegyvertárat viselnek övükben. A nők törökösén öltözködnek. Életmódjuk teljesen hasonló a montenegróiakéhoz, kikhez sokban hasonlitanak. Teljesen elegendő ok, hogy a többi hegyi törzsekkel: a kastratikkal s hottikkal, klementiekkal együtt a czernagorcok halálos ellenségei legyenek. A szlávoknak sok ellenségük van, egyik erőszakos, kényuralmi természetükért nem szereti, a másik megveti őket, de jobban senki sem gyűlölheti őket az albánoknál. Itt faj küzd faj ellen. Egyik a másinak kegyelmet nem ad, mint a farkasok, úgy keresik egymást halálra. A montenegróinak előnye, hogy soha idegent nem uralt, területét nem érinték idegen befolyások sem, amellé egyebet sem tettek, mint vagy egymást, vagy elleneiket pusztiták. Ujabb időben pedig mesterségesen nemzetté nevelve, az államiság bizonyos kellékeivel rendelkeznek, formát öltöttek.

Az albán a tiszta őserő, melyet a török uralom egygyé tömöríteni nem engedett. A déli albán görög befolyás alatt áll, bár maguk a görögül beszélő albánok halálos ellenci a helléneknek. Közép-Albánia törzseire az isten viselt gondot, a felső albánok meg vegetáltak olasz-török befolyás alatt az államiságnak még nyoma is eltűnt. A városokban a velenczés uralom kiirthatlan maradványakép: bizonyos önkormányzati élet maradt meg. Török háborukban, s egymás irtásában vérzetek el az albánok, elmaradtak, s most a czernagorcok tulkapásának kénytelenek engedni. S mégis az albán mint faj többet ér a montenegróinál; mert többet dolgozik. Többet, mint iparos, többet, mint földmives. Az egész Bocchet, s déli Dalmáciát, Montenegrót Skutari s környéke látja el ruhával, s a vidék izléséhez mért ruhaneműekkel; szabóik, vargáik, csiszárjaik s gombkötők a leghiresebbek. Mint földmivesek természetesen inkább

kiválnak, mert a montenegróinak nincs is földje. S itt van az egész montenegrói politika sarkpontja.

Szokás Montenegrót délszláv Piemontnak nevezni. Az analógia megvan, ha a puszta akaratot tekintjük. Az a 25,000 ember, élén erélyes és alattomosan ravasz kormányával, bizonyára szeretne egy slavia unitat alkotni. Akarják Cattarót, mert jövőendő tengerészetüknek kikötő kell, nemkülönben »Hinterlandnak« Hercegovinát, de ez nem alkalmas föld a megtelepedésre s azért kövér, jó földet keresnek, s természetszerűleg a felső-albániai völgyek és a skutarii tó mente felé akarnak terjeszkedni. Ha e nép nem volna szláv, s aktualitása kulturális, államalkotó erővel dicsekednék s törekvéseit nem ennyi lélek támogatná, s ellensége nem az albán lenne, tán lehetne tartani térfoglalásoktól.

Dulcignóval már is nem tudnak bántani. Pártfogóikat, az oroszokat utánozzák. Vasveszszővel elfojtanak mindent, elszedték az albánok fegyvereit s korbácsrendszert léptettek életbe. Természetszerűleg tömegesen kivándoroll mindenki, a ki tehette. Ezen megijedtek s a fegyverviselést újra megengedték. Az albánok büszkeségből nem ölték magukra fegyvereiket. Szlavizálni is akarnak s egyuttal téríteni is. Mi a következés: hogy már most a montenegróiak kezdenek albánul beszélni. Törekvéseiknek prozelitákat szerzendők, Felső-Albániában, jelesen Skodrában a görög hitű kereskedőket megnyerték ügyüknek. Ezek azonban nagyon kevesen vannak és saját hitfeleik sem hallgatnak rájuk. E vidékkel bármi történjék is, az nem lehet, hogy Montenegro tegyen kezet rá, ezt az albánok nem engedik s a hegyeik közt oly erős czrnagorczoikat, ha egyesülnek, elnyomják.

Ha ez a szó: kultura, nem frázis, s igazán terjeszti Ausztria, melynek e nagy, s úgy látszik, tulságos nagy szerep jutott, a montenegrói törekvések kárt vallanak. Ugy járnak majd törekvéseikkel, mint a vörösbőrűek, visszavonulnak hegyeik közé. S úgy járnak majd a többiek is. Csakhogy igen sok időnek kell lefolyni addig. Mind e népek határozottan fogékonyak minden haladás iránt. A dalmata, a montenegrói, az albán saját erejéhez képest s jól vezetve, egészen derék nép. S a ki őszintén rokonszenvez velük — álmaikat nem említve — tisztes jólétet jósolhat nekik. A mostani albán s a czrnagorc is csak a vallásában sarkaló fanatizmust uralja. Érdekes, a mint a bércek között, szabad ég alatt rengő szakállu ferenczes barátok durva kámzsában, magasra fentartott kereszttel kezükben, összegyűlt fegyveres hiveikhez imígyen szólnak:

Ti gyilkosok, ti egymás vérében dülő hitetlenek, benneteket az isten sem képes büntetni, legyetek átkozottak, én nem hirdetem nektek az ígét! S a bátor harczos, ki úgy lövi le ellenét, mint a nyulat, meghajlik a beszéd súlya alatt, vezekel és megtesz mindent, a mit papja mond.

A mohamedánok, igaz, hogy nem törökök, nem teljesen fatalisták. A szultánok napja elhalaványult, ezt minden mohamedán tudja, látja s utálja is lelke mélyéből a sztambuli kormányt. Hogy annak napjai megszámlálvák, ők mondják. S mind a mellett nem nyugosznak meg a végzetben. Tanácskoznak, lázongnak a déliek, északiak egyaránt s önmaguk várják a reformokat. Egy bizonyos, hogy szláv fenhatóságtól irtóznak; a görögök iránt mint éreznek, közvetlen tudomásunk nincs, de halljuk, hogy a szláv szimpathiákhoz hasonlók. A kedélyek forrongnak, s bizonyos ösztön hazájuk fentartása iránt fogta el őket, mely a különböző vallásukat közelebb hozta egymáshoz. Azok a hírek, hogy autonomiát követelnek, csak olyanok, hogy itt mindenki azt beszélheti, a mi neki tetszik s azért »beszélni« beszélük ezt is, de bizony távol vannak még tőle. Szerencse, hogy itt litteratura nincs, ezerszámra teremne itt a honboldogító programm. De ha volna is, oly bolondgombát biz nem termelne, mint a milyent bizonyos Spiridone Gopcevic, a Wiener Allg. Ztg. levelezője a liga idejében. Ez az ur két-három hónapig volt Skutariban s egy 600 lapos kötetet irt Albániáról. Lipcsében Duncker és Humboldt adta ki. E munka első része személyeskedés, a mennyiben Gopcevic ur részint saját magát dicsőítő élményeit írja le, melyekről itt mindenki tudja, hogy légből kapottak, azután ír a konzulok ellen, mi szintén olcsó mulatság, ir egy vicze-konzuli kutyáról, szidja a papokat, dicséri Montenegrot, közben elmondja, hogy Bosznia rossz közigazgatásának a magyarok az okai, s végül Hahn és Hecquard s egyéb művekből kiír »historisch geographische« notizeokat, s ime előttünk a munka. Itt — megmutatván a 11 márka értékű munkát — nagyokat nevettek a hiszékeny nagy-szerb zsurnaliszta*) mondásain, ki művét néhány skodrai pletykával is fűszerezte.

Mentségére szolgáljon, hogy sok idő mulik el még, míg Albániát egészen meg lehet ismerni.

---

*) A derék nem fél az idők mohától, — nemrég elfogták, mint izgatót.

A B o c c h e.

A bocchesek Ausztria legfékezhetlenebb népe. Mint őseredeti hegyi nép zabolát nem tűr, ősi szokásaihoz mereven ragaszkodik. Az a 37,500 lakos, hegyei közt, mint valami kis köztársaság, önnön törvényeivel él, s csak annyiban engedelmeskedik az államiaknak, a mennyiben inyére van. Teljesen egy törzs a montenegróiakkal, sem jobb, sem rosszabb amannál. A katonai regime bizonyos rendet teremtett ugyan a kikötői városokban, de a hegyek között csak néhány befolyásos dalmata eredetű tisztnek van befolyása. Kiváltságos helyzetök maguknak a dalmatáknak sem vala inyére, de türniök kellett. A knezlaczi béke tulajdonkép a krivoscziak hadmenességének hallgatag elismerése volt. A ragusa-vidékiek már rég eleget tesznek honvédelmi kötelezettségöknek, s mint katonai körök állítják, mindenkép használható elemet szolgáltatnak a lajtántúli honvédséghez. Tizenkét év után a derék bocchesekre is végre rákerült a sor. Két ut állott s áll nyitva a dalmát tartományi kormány előtt, az erőszak s a paktálás utja. Az elsőre nézve megtették az intézkedéseket, a másodikat megkísértik. Bejártuk a vadregényes Krivoscziét, a híres vratlói szorost, hol láthatatlan ellenség kezétől annyi derék katona vérzett el — e vidék körülbelül megtámadhatatlan. A biztonság most kitünő; a bocchesek egyes vezérei, az úgynevezett capok tartják fenn a rendet s minden idegent ősi vendégszeretettel fogadnak. Életök olyan ma is, mint a hogy Constantin Porphyrogenneta a régi szlávokét leírja, kivéve, hogy a régiek késsel, bunkóval, a mostaniak hátúttöltő fegyverekkel vannak ellátva. »Ha kell — úgy szólnak a staresínák, falu öregjei — mindnyájan katonák vagyunk, de muszájból az adott szó ellenére nem.« A mellett tagadhatlanul eszes nép, mely jogai tekintetében kitünően van informálva, csak kötelességeiről nem igen akar tudni. Rava-

szok, körmönfontak, s gyanakodók, kikkel a rendes, ismerjük hogy milyen, hivatalos apparátus nem bir.

Az első sorozásnál biztosként Valentics 22-ik gyalogezres kapitány működött közöttük; egy marczona határőr, tetőtől talpig erélyes, öt csatában sebes katona, kinek nagy tekintélye van közöttük. Hogy ez úr jól s tapintatosan járt el, fényes biztositéka a dalmát lapok lármája, melyek a sikert ócsárolni, a balsikert gúnyolni szokták. Teljhatalommal ellátva, a capok nagy részét megnyerte s most csak az úgynevezett vadak, az »ultramontánok« magatartását várják nagy kíváncsian. Az egész ügy attól függ, hogy akad-e valamely »fölvilágosító« capo, ki majd a császár nevében ellenállásra buzdítja őket. Rodich bárónak ugyan egy kísérlete nem akart sikerülni, mikor a fékezhetlen capokat értekezletre hívta össze, s azok közül egy sem jelent meg, mindamellett most már szinleg megadták magukat. Mikor e sorokat írjuk, Cattaróban megindult a sorozás.

A városbeliek s a közeli falubeliek seregestül jönnek. Alig marad el egy is. Szálas, megtermett legény megannyi, most tán jártasabb a fegyverforgatásban, mint a mire az »abrikolás« alól kikerül. Pisztoly, tör az övükben, puska a vállukon, csibuk a nyakok mögé dugva: úgy jönnek a sorozási helyiségbe. Kissé savanyú arcot vágznak, mikor a sorozó káplár letéteti velök a fegyvert s mérték alá veszi a legényt. A katonai kormány mégis számolt nemzeti hajlamaikkal, mert nem bujtatja őket cs. k. mundérba. Egészen nemzeti szabásu öltözetet kapnak, tán túlnemzetit is, mert a hosszú, vörös zsinóros kabát meg kék bő nadrág, fehér posztó harisnyával, a kerek dalmata sipka papagáj kinézést ad a vitézeknek. Természetesen nem tudhatni előre, a hegylakók is mind ily jámboran fognak-e bevonulni? Azoknak még nincs fogalmuk a hausarrest, a krummschlicszolás s a többi cs. k. erkölcsjavító intézkedések magasztos ugyan, de gyakorlatban épen nem kellemes voltáról. Ezzel a körülménnyel azonban számoltak, mert egyelőre az elmaradást nem veszik szigorúan s a leghihetlenebb mentséget is készpénzül veszik. Szerencséje az osztrák regimenek, hogy egy-két tapintatos egyén mindig akad, ki jóvá szokta tenni a többség tulkapásait. Még ma ugyan biztosra nem vehető, hogy az 1869-iki események oly mértékben nem fognak-e ismétlődni; de Valentics erélyes és gyors intézkedései, kérései annyira vitték a dolgot, hogy katonai közbenjárásra még most aligha lesz szükség. Ha arra kerülne a sor, legyőzésről szó sem lehet. A krivos-

cziai hegyek, akár csak a szomszéd fekete hegység, túlzás nélkül szólva bevehetetlenek. Azt ugyan meg lehet tenni, hogy az egész bocchese-fajtt kiürítsák, de érdemes dolog-e 3—400 ujonczért 30—40,000 embert áldozni fel?*)

Visszatérve a krivoszciai körútról, Cattarot kerestük fel, Dalmáciának tán legkisebb, de páratlanul unalmas városát. Szerencse, hogy velenczések birták, különben alig láthatnánk valamit. A bécsi Deutschmeister, csak úgy, mint tavaly, mikor ugyancsak itt láttuk őket, rettenetesen szánja-bánja bűneit, hogy sorsa ide veté a Ring és Ottakring gyermekeit; a Caffée Dojmiban a vártűzéség érdemes tisztjei felejtik a gondot, s benn a szűk utcájú csendes városkában erőteljes czrnagoreczok zavarják a vizet, de nem nagyon. A deákság gyülekezik, ez ad némi öletet a különben teljesen katonaságra utalt városnak. Mégis van némi haladás a multhoz képest. A czetthinjei kocsi-út végre valahára elkészült, nemcsak osztrák részről, de Nikita fejedelem kormánya is megtette kötelességét. Most már hintóval is megtehetni a 6 órai utat 25 o. é. forintért, a ki épen kíváncsi meglátni a szláv Piemont 78 (egygyel több, mint tavaly) palotás fővárosát.

Egyéb érdekeset Cattaro nem nyújt. Ha azonban kissé behatóbban észleljük a dalmáciai közviszonyokat, lehetetlen észre nem vennünk az u. n. osztrák birodalmi eszme folytonos hanyatlását. A katonaság, melyet Dalmácia azelőtt uralt, folyton enged a nemzeti s itt bizony eléggé túlzott aspirációknak. A németiség sehol sem oly gyöngye, mint itt. A görög, a franczia közelebb áll a dalmatához, mint az államnak úgynevezett, vagy a bécsiek által annak tartott nyelve. S nem is csoda. Dalmáciában a csak időlegesen ott állomásozó ezredek tisztjein kívül, német lakosság nincs. Azok is sokszor csehek. Az intelligencia olasz nyelvű, a lakosság dalmata, vagyis a

---

*) 1881. október 14-én írtuk e sorokat. Igaz ugyan, hogy Kovácsevics, s a jó montenegrói muszkaköpönyeg mögé bújt »hódító párt« üzelmel következtében a herzegoviniak is kezdet fogtak a krivoszciai bandákkal s a lázadás veszedelmes jelleget kezdett ölteni; de távolról sem olyat, minőnek a napi sajtó látja. 1869-ben az összes törzseket bolygatták meg szokásaikban, ma a hegylakók egy töredéke, azok féktelenebbjei keltek föl. Ezek pedig fellázadnak, mihelyt alkalmuk nyílik. Oly népség ez, mely a rablást nem számítja a bűnök közé, melynél a rabló »hős«-számba megy s mely az »állam« szót nem ismeri. A mostani lázadásnak veszedelmes jelleget csak a »független« montenegrói testvérek magatartása kölcsönöz kik jelszavukat a Don vidékéről kapják.

croato-szerb nyelv egy csúnya nyelvjárását beszéli, az általános kultúrnyelven, az olaszon kívül. Még a katonaság is kénytelen vele s első helyen mindig a tartomány nyelvein közlekedik. Csak egy rövid év leforgása alatt látja az elfogulatlan szemlélő, hogy az osztrákság bástyái mint omlanak a fölbujánzó szláv és olasz törekvések ostroma alatt.

Horvát »testvéreink« folyton a dalmát királyság egyesítését emlegetik. Mi magyarokul, a magyar szt. korona integritása tekintetéből jogunkat Dalmácia birtoklására a közjog elvi szempontjából szintén föl nem adhatjuk. Ebbeli jogainkat a Lajtán túl szintén elismerik. Jelen államjogi viszonyaink között, Dalmáciának esetleges birtokbavétele a horvát tartománynyal, illetőleg autonom területtel való egyesítését vonná maga után. Semmi kedvünk lunatikus kombinációkba ereszkedni, csak azt jegyezzük meg, hogy Dalmáciában csak kicsi párt tűzte ki zászlójára a »háromegy királyság« jelszavát. A lakosság három pártra oszlik: az intelligenzia fájlalja az olasz elemnek háttérbe szoríttatását s némi részben irredentista alapon, de nagyobb számban alkotmányhű, vagyis Ausztriával tart. Mindkét árnyalat azonban minden egyéb, csak nem szláv-barát. Másik párt, a horvátbarát árnyalat, mely azonban, mint említők, feltűnő csekély számban van, néhány jámbor pap, kereskedő, újságíró s vége.

Veszedelmes s ha idejekorán nem bírnak velük, a szerb, vagy mint magukat nevezik, szerb nemzeti párt. Az egész ifjúság, a gör. kel. papság, minden exkatoná s olyan ember, ki nincs megelégedve, fölcsap nemzetinek. Arról álmodnak, hogy a nyelv tulajdonkép szerb s milyen szép dolog volna a dalmát, bosna-hercegovcz, montenegró-albániai s horvát-szerb részeknek egy nagy állammá egyesítése, melyben — szerintük — ők volnának az urak. Nehány capo is részükön van, a könnyen vezethető ifjúságot hamar fölkellesítik, nagy részük montenegrói sipkát is visel érzelmeinek látható jelvénye gyanánt s a gör. kel. papság Dél-Dalmáciában nyíltan Montenegróhoz szít — büntetlenül. A kissé józanabbak ugyan F. J. I. sapkát hordanak s a dinasztíához hívek, de sokan nyíltan a H. I. (Nikita prvi) jelszót adták ki. A czrnagorcok indokolatlan túlterjeszkedése e részben is megtermé gyümölcseit.

A dolog különben természetes. Úgy az iskolákban, mint a kormányzat terén határozottan szláv áramlat észlelhető. Az olasz elemet mesterségesen háttérbe szorítják, még ott is, a hol túlsúlya evidens, mint a városokban. Így aztán ezt az elemet is sikerült államellenes

tendenciák karjai közé kergetni. Rodich báró, a helytartó erélyes ember, élete a dinasztia szolgálatában telt el, s míg egyrészt a régi határőri intézménynek megtestesült képviselője: rideg, kötelességtudó katona, másrészt a császári háznak tántoríthatatlan híve. Csak-hogy, mint szláv, előszeretete mindenütt nyilván kitűnik, az meg nem titok, hogy az olaszoknak nem barátja. Nem is említjük, hogy az osztrák német Dalmáciában nyilván csak úgy érzi magát, mint az angol valamely távoli gyarmatán, hol csak az őrség áll angol vezényszó alatt, de még úgy sem, mert az angol kereskedelem úra az Océánnak, míg osztrák-német tengeri kereskedelem nincs.

Hihetetlen azonban, hogy a szláv áramlat sokáig az elnyomó szerepét vigye az olaszokkal szemben. A dalmaták régtől fogva, mint izolált terület, önmaguktól külön államot nem alkothattak. A nagy magyar királyság idején a magyar állameszme sokáig diadalmas küzdelmet folytatott a velenczésekkel szemben. Elvégre az olasz befolyás hódított, de nemcsak hatalmilag, hanem gyarmatosított, civilizált. S maguk a gondolkozó dalmaták is átlátják, hogy az olaszokra, olasz nyelvre és irodalomra szükségük van. Daczára a szláv aerának a legtöbb kikötő városban — mi különben természetes is — az olasz az úr. A kereskedelem meg éppen olasz.

Más szempont alá esik a kormányzásnak a köztéren kifejtett tevékenysége. Utakat, hidakat épített, a lakosság jólétének emelésére számos, hatékony intézkedést léptetett életbe s bár az elégedetlenek számtalan sérelemmel állanak elő, bizonyos haladást ők sem tagadnak. A jelenlegi helytartó nyugdíjazását régóta emlegetik s körülbelül valószínű, hogy a hadkötelezettségi kérdés megoldása után változás fog beállani. *)

---

*) Megtörtént; s most ő az általános bűnbak.

D a l m á c z i á b ó l.

Dalmáciai tengeri városai, a szép Ragusa, a büszke Spalato, Zára és Sebenico bár mindannyi bizonyos egyöntetű jelleggel bír, mégis nagyban különböznek egymástól. Ragusa, mint Hercegovínának kulcsa, főleg katonailag fontos, Spalato kereskedelmi s papi főhely, míg Zárát a politikai vezetés illeti meg. Sebenico kisebb fontosságú hely, mely sokat veszített, de a fejlődésben most is aránylagos részt vesz.

Főlösléges munkát végeznénk, ha e városok régészeti s közismeretes történeti fontosságát hosszasabban fejtegetnők. Röviden csak azt jegyezzük meg, hogy a kít a XIV. s XV. század, a római s velencei uralom érdekel, a majdnem friss közvetlenséggel kínáló dalmát városokat ne mulasztja el megnézni. A maradványok ma is eredeti helyükön láthatók, s a mit muzeumokba gyűjtöttek, az könnyen hozzáférhető. Itt vannak a ragusai városház, a spalatói római emlékek s a muzeum, Salonában: a római fürdő s amfiteatrum, Kliszsza vára, a sebenicoi templom, Zára római s velencei emlékei, megannyi érdekes hely a buvárlatra.

A nép a maga dalmát eredetiségében leginkább Sebenicoban maradt meg. Félreeső kikötőjét az olasz áramlat ugyan szintén érinté, a város is sokáig velenczést uralt, de a nép ma is kisebb részben ért olaszul. Ragusa lakossága, mondhatni, teljesen kétnyelvű, míg Spalatoban az egész intelligencia olasz, Zarában van hivatalos s nem hivatalos nép; a hivatalos ugyan mindkét nyelvet beszéli, de érthető okból inkább szlávul beszél, míg a köznép kétnyelvű. A nép, jellemét tekintve, könnyen vezethető, s már a természettől is munkásságra van utalva. Engedelmes, s a sokszor emlegetett, Krivosziát kivéve, hatóságot, törvényt tisztelő. Sohasem is kellene félni attól, hogy Dalmáciában belül akarat útján érvényesüljön önállósági,

vagy négypatkós (a régi szerb czári czimerben négy patkó van s így hívják a szerbeket) tendencia, ez csak mesterséges úton lehetséges.

Nagyon érdekes, sok tekintetben még érdekesebb a dalmáciai szárazföld, vagy a mint ők nevezik, a »terra ferma.« Egyrészt köves, kopár síkság, másfelől avar hegység. Ha nem látnók a vasekét, azt hinnők, hogy Herczegovinában, vagy, némely helyen, Montenegro-ban vagyunk. Az utak általában véve jók, de mégis többet mutatnak, mint a minők valójában. Úgy két-három kilométernyire a városoktól jók, azontúl döcögősek, lelket-rázók. Kocsin ugyis ritkán utaznak, lovon, számaron leginkább s azért nem is sokat törődnek vele.

A Zára közvetlen közelében levő helyek közül említést érdemel, a hajdan hires város, ma 250 lelket számláló falu: Nona. Két óra távolságra van a fővárostól, de bizvást mondhatni, hogy az a Nona, mely a XIV. században vetekedett a többi várossal, dacolt velenczéssel, magyarral, souverainekkel alkudozott, ma kevesebbet nyújt egy albán falunál. Két ember van benne: a pap s a postás, a többi morlák. Egyben mégis különbözik a többi »nagy várostól,« hogy korcsma nincs benne s csak egy templom, következésképp a morlások templombajárók, mert nincs máshová járniok. Zárában, Spalatoban sok templom és sok korcsma van, csakhogy az emberek nem az előbbibe látogatnak.

Mind a mellett Nona érdekes falu. Régi őrtornyokban, melyeken ott diszeleg még Márk oroszánya, sertések ütöttek tanyát. A várfalak mindinkább roskadoznak, egy-egy épebb fal mellé vityilló épült, melyben 10—12 tagu család, Urnapját kivéve, mosdatlanul tanyázik. A templom mellett egy ékes oszlopfő hever, azon nagy kőlap, következő elmosódott felirással: *Praetorium pluries bellorum molestiis ereptum, regendis populis magnificentius erigitur, a Petro Ciurano maximo Dalmatiae et Albaniae moderatore, anno salutis 1673.* A praetoriumnak csak helye van meg, a kőtáblán templomkerülő nőnαιak boroztak, míg a mise folyt. Alig van ház, melynek falában római vagy középkori felirat nem volna, egynek valami öt fokból álló lépcsőzete tisztán római feliratos kövekből van összeállítva. Nézdegelésünk közepette szerencsénk vala a falu legtekinélyesb polgárai egyikét: a boltost, s tiszteletre méltó anyját, a falu »szülész-nő«-jét, »levatrice approbata« — a mint itt hívják — megismerhetni. Vendégszerető fogadtatásukat nem hálálhatjuk meg, ha

nem is tyúkkal, kalácscsal, de legalább egy beteg, az agyagban hempergő liba életének vetettek kedvünkért véget. Megnéztük a kikötőt is; 1471-ben Nonának 80 gályája volt, most négy bárka himbálódzott a tengeren. Tanulságos kép, a szép multon mint lézeng a nyomorú jelen.

Mig néhány dalmát város — köztük Trau (Tragurium) is — hanyatlik, így némelyik mesterségesen, segélylyel emelkedik, mint a főváros Zára is. Építik, szépítik, úgy, hogy e szűk városka idővel — ha fővárosnak megmarad — tekintélyes helylyé válhat. A társadalmi életnek központja természetesen a helytartó, és családja, ki most szegény, öreg korában valóságos bolygó szerepre van kárhóztatva. A bocche-kérdésben majd Bécsben, majd Cattaróban jár s most is ismét Cattaróba utazott. Zára intelligenciája valóságos lázzal várja a híreket. A krivoscziaiak közül sokan nem jelentek meg, elbujtak, elszöktek, de mint előbb is említők, a sorozó bizottság elnézően bánik velük egyelőre s csak a teljes eredménytelenség esetére várhatni erélyes katonai akciózt.

A zárai nép mostanság (oct. 9.) védszentjével, Sz.-Simonnal van elfoglalva. Egy hétig ünneplik, meg nem érdemelt rossz versekben dicsőítik s azokat az utcasarkokra ragasztják. Amellett muzsikálnak és »jó kedve van az egész világnak.« Keletje van minden portékának, olyasformán, mint nálunk búcsu alkalmával. Teljesen méltányoljuk e pietást, de nem hiszszük, hogy az ünnepelt nem bánná-e meg mártíromságát, látván klienseinek viselkedését, mely az ő cége alatt megy.

Búcsut véve ez érdekes országtól, még némely körülményről meg kell emlékeznünk, melyek bár nem tartoznak szorosan az észlelték sorába, de a rövid megemlítést mindenesetre megérdemlik.

A véletlen úgy hozta magával, hogy Károly Lajos főherczeg fia: Ferdinánd ép akkor utazta be Dalmáciát Cattaróig, mikor visszatérőben valánk a Krivoszcieból. Szünidei utazás volt, melyben gr. Coreth dzsidás-alezredes s egy magyar szolgálja kísérte. A kis főherczeg tizenhárom éves s jelenleg a gimnáziumi tanulmányokat folytatja. Eleven, virgoncز fiucska, ki nyájas és fesztelenül naiv modorával még a marczona dalmát matrózoknak is megtetszett. A tengerészeti pályára van kedve, s most a tenger hatását akarta látni. A meglehetősen viharos tengert azonban vitézül megállotta, s megmaradt szándéka mellett.

A »Nil« nevű igen kényelmes hajón utaztunk. A főherceg jelenléte azonban senkit sem zavart nyugalmában. A kemény matrózok s hajós tisztek csak oly állhatatosan hallgattak, mint mikor utasuk nincs. Néha-néha előhozakodtak valamely kiváló hajóval, egy-egy csüdes Per Baccot mormoltak, ha tengerész-szokás szerint nagyokat mondott valamelyikük.

Majdnem valamennyi állomásnál hivatalos fogadtatás várt a szegény hajóra, minek legalább az az előnye vala, hogy siettünk. A kis főherceg elég jól ért magyarul, valamint Károly Lajos főherceg egész családjában nyelvünk nem idegen. A főherceg maga tudvalevőleg folyékonyan beszél magyarul, s pedig előszeretettel. Semmiféle hyperloyalitás színezetét nem viseli magán, ha azt mondjuk, hogy mindenfelé igen jó benyomást tett az a családias, mondhatnám, polgárius nevelés, mely ezt a főherceget bizonyos körökben kizárólagos modorban nevelt úrfiaktól oly előnyösen különbözteti meg. A kis utazás, ismételjük, egészen szórakozási jellegű; érintették Velenczét, Pólát, Fiumét, hol József főherceg ép akkor jelen volt, Zárát, hol a kormányzó fogadta őket, Sebenicot, Spalatót, Raguzát, Kattarót. Raguzában alkalmunk volt az osztrák-magyar haditengerészet egyik tipikus alakját láthatni s megismerni: Manfroni lovagot, az Albrecht hadigőzös parancsnokát.

A tengeri regényekben vázolt tengerészjellemek megtestesülése Manfroni ezredes, egy személyben ó-konzervatív, ki erősen az iskolák szaporítása ellen van, lovagias katona, ki nem egy csatában bizonyította vitézségét, s a mellett tengerész tetőtől talpig, ki ha beteg, tengerre száll; az az orvossága. Jelenleg szept. 10. óta horgonyoz a gravosai kikötőben, várva a történendőket.

Nem érdektelen, ha a közös tengerésztisztek nézeteit is tudjuk, mint gondolkoznak a transzlajthán birodalom felől. Valamennyinek természetesen panasza van a delegáció ellen, mely sokszor nagy fáradságot és szakismeretet igénylő kombinációkat kedélyesen ki szokott huzogatni. Vagy legyen tengerészet s akkor adjatok pénzt, de eleget, mert ez a játék sokba kerül, vagy ne legyen semmi, így szólanak. Bizonyos — nem mondjuk alkotmányos — törvényes szellemet vehetni észre köztük a fennálló viszonyok iránt. Meg kell jegyeznünk, hogy a tengerész tisztek olvasottság, képzettség és igazi kedv által mindenkor kitűntek. A pólai tengerészeti kaszinó könyvtára válogatott s a mellett a teljes világirodalmat felölelő osztá-

lyokkal rendelkeznek s az egyes műveket olvasni is szokták. Magyar természetesen aránylag is kevés van köztük, de újabb időben itt is, mind tömegesebben akad magyar tiszt is. A magyar katonákról, kiket a haditengerészethez soroznak, megannyian teljes elismeréssel szólnak: ügyesek, értelmesek, s mindenkép használhatók.

A déli határon történő események egyáltalában oly fejlődést vesznek, melyben erős és képzett tengeri erő sokat nyom a latban. Az a sok nyelvű, részben embryonális állam- s tartomány-csoportozat, mely a léthez az anyagot ugyan magában rejt, de az erőnek híjával van, Magyarország osztatlan figyelmét megérdemli. A legcsekélyebb tapasztalat is, melyet e vidéken teszünk, hasznunkra lehet.

A

KELETI KERESKEDELEM TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

I. FEJEZET.

Visszapillantás a keleti kereskedelem múltjára a XVII. századig.

A közlekedési eszközök fejlődése, kapcsolatban az útvonalak s a forgalom gyorsabb menetével, az emberiség történetében külön nagy korszakot alkot. Történet-philosophiai fejtegetések árjába kellene bocsátkoznunk, ha az ó-, a közép, s az újkor kereskedelmi irányainak párhuzamos összehasonlítását kísérténők meg. A folytonos változás folyamában vannak mindamellett oly tényezők, melyek fontosságukat, irányt adó hatalmukat kötelezőleg tartják fenn. A kereskedelmi történelemnek e változatlan deus-terminusai: a természeti viszonyok, melyek föld és országrészek kölcsönös érintkezéseinél a döntő szerepet játszák.

A keleti kereskedelem története, folytonos hullámozása daczára, egy állandó körülményt tüntet föl. A két kereskedő világrész közül: Európa a fogyasztó, Ázsia a termelő fél, akár nyers terményt, akár ipari készítményeket értsünk ezalatt. A görög-perzsa időszak, Nagy-Sándor s a rómaiak hadútjai, a byzanti császárság s a kereszteshadak, a nagy fölfedezések kora, a suezi csatorna megnyitása, a szláv elem harcza Konstantinápolyért, az angol-orosz rivalitás Kelet-s Elő-Ázsiában egyes szemek az ezredéves összeköttetés láncolatában, melyek Európa egyes államait egyenkint, de összesen is a Keletre utalták, a kelet piacának bírására indították.

Ezek mind elvont igazságok. Nemzedékünk feladata, gyakorlatilag értékesíteni a múltnak tanúságait. A keleti harcz tulajdonkép anyagi érdekek harcza: a tengeri hatalmaké a szárazföldi szomszéd moszkovita s a közvetve érdekelt német-magyarral. A művelődés, értve ez alatt az életre való szükségletek növekedését a Dunán s Száván túli országokra is áthatolt. Fogyasztó-piacz immár Románia-

Szerbia-Bulgária; ezek révén halad le keletnek, át a Balkánon. Ez a jelen-kor gyakorlati igazsága.

Magyarország s még Románia is jórészen Európa keletén az utolsó culturális állam. A mi államunk régi alakulás, az utóbbi most fejlődik. Hazánknak a nagy keleti forgalomban résztvételét külön kikapva — hogy idegen szóval éljünk — fixirozni nem lehet; egyrészt azért, mert a legújabb időkig nem volt egyéb — valljuk meg — mint a nagy, keletfelé mozgó kereskedelmi területnek egy bizony nem jelentékeny része, s mert három időszakot kivéve, szereplése csak közvetítő-transito.

Ez a három korszak, mely a magyarországi (ha ily paradoxnak látszó kifejezéssel élünk) nemzetközi kereskedelemnek nagy és mélyreható szerepet juttatott osztályrészeül: a görög-byzantin összeköttetés kora, az Anjouké s a XV. évszázad vége, meg a XVI-iknak eleje.

A török foglalás Magyarországon, csak úgy mint egyebütt is, új kereskedelmi aerát, új viszonyokat hozott létre, és pedig oly tünetekkel áll kapcsolatban, melyek eddig is ismeretesek valának, de nem használtatván föl a teljes adatkészlet, élesen nem domborodtak ki. A mohácsi veszedelmet megelőzőt korszak Levante középkorias fejlődésének teszi részét, míg a XVI., XVII. és XVIII. század annyi új tényezőjével az osztrák-magyar külkereskedelemnek nem egy csíráját rejtí magában.

Vegyük sorjában az egyes korokat.

A görög-byzantin befolyás a XII. évszázad derekán érzett meg leginkább politikai s ezzel kapcsolatban hazánk kereskedelmi viszonyain is. Az összeköttetés a dunai vonalon lefelé a dunaparti országúton történt Budától s Pesttől a másik országúton lefelé. A dunai vízforgalom inkább csak helyi érdekű lehetett, nagyobb hajók járatáról csak a XV. század folyamában van emlékezés. Egy apró körülmény megérdemli itt a főlemlítést. A margitszigeti apácák a viza-halászat jogát a XIII. században nyerék IV. Bélától és pedig okleveleinkből kitűnik, hogy a viza Komáromtól-Tolnáig volt honos. A budai Vízifogó gát máig őrzi a vizahalászat emlékezetét. A XV. században már ritkúl a csendet szerető viza s mindinkább délre szorúl, a XVI. században Tolna s Orsova közt találjuk a halászatot, ma a gőzhajók korában az Alduna csendes vidékein leljük csak Orsovától-Widdinig. Sűrű hajózást, e kicsided körülményt nem tekintve, különben sem tehetünk fel, mert ez időben a kelet felől való bevitel a kivitelnél nagyobb

volt. Az áruforgalom a kostantinápoly-ichtiman-sophia-niș-belgrádi zimonyi úton közvetített.

A nemzetközi forgalom útjai nagyjában ugyanazok a magyar államiság kezdetén, akár most a vasútak korában. Megannyi geographiai viszonyok folyománya; a politikai változások egyik-másik útvonalat koronként a többiek rovására jobban használtatják, az irányok azonban nem változnak. Adataink vannak a nyitra-morvaceh összeköttetésre, a kassa-lengyel-orosz forgalomra, a pest-pozsonybécsi összeköttetésre, az erdélyi szebeni s brassaira, s a balaton-muraköz-tengervidéki olasz-magyar forgalomra.¹⁾

Róbert Károly és I. Lajos korában hazánk politikailag szoros összeköttetésbe jut Olaszországgal, Lengyelországgal. A politikai nexusnak a kereskedelmi élénkebb forgalom jár a nyomában.

A magyar-velencei összeköttetésre nézve Károly már 1318-ban intézkedik, rendelve, hogy száz márkát érő portékától 1¹/₂ márkát kell fizetni: 15⁰/₁₀-t.²⁾

Az összeköttetés levante-árúk kekintetében folyvást igen élénk vala hazánk s Velence közt s azok a harcok, melyet Dalmácia birtokáért vívattak a magyar királynak, mint a tenger egyik birtokosának harcza, az azon való szabad kereskedés jogáért. Az 1381. aug. 24-én megkötött turini békekötés a mare liberum elvének győzelmét jelenti a mare clausum fölött.³⁾ S ez elvben kell keresnünk a magyar Anjouház kereskedelmi politikájának a kulcsát. Midőn a magyar jogar hatalma a Balkán-félsziget apróbb államai fölött is kiterjed, ez nemcsak a középkori közjog értelmében veendő hódítás, ez a territorialis állam érdekharcza a levantin tengeri főhatalom Velence ellenében. Velence Dalmácia birtoka révén áthatol Hercegovinába, akkor Zachlumiába, be Rámába s kereskedelmével Szerbiáig ér.⁴⁾ Magyar terület érintését akarják elkerülni s úgy jutni a Konstantinápolyba vezető strada ferma hoz.

¹⁾ A magyar utvonallakkal kevesen foglalkoztak. Jelentősek ezek közt: Salamon dolgozata, a rómaiak uralmáról Pannoniában, Ballagi fejtegetése a Legrégibb műemlékek a keresztyén korból című czikkében (*»Századok«* 1877. 236.) Csánki Dezső értekezése: Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában 1880. a 30. lapon.

²⁾ Wenzel: Magyar Történelmi Tár. II. 183.

³⁾ Közli: Wenzel: M. Tört. Tár. XI. kötet.

⁴⁾ Ragusai levéltár, a horvát Akadémia, Mijatovics dolgozatai a szerb pénzügyről.

De nemcsak a délkeleti kereskedelem érdekeit óvja az Anjou-ház. A Lengyelország felé vezető kereskedelmi áramlatot is pártolják. E magyar-lengyel forgalomnak végső célja az orosz-tatár kereskedés.

Kassa és Krakó közt 1324-ben szabad kereskedés érdekében kereskedelmi szerződés kötötték.¹⁾ 1368-ban Lajos magyar és Kázmér lengyel király abban egyeznek meg, hogy a lengyel kereskedők Kassáig jöhetnek, ott van az árúlerakodó hely, ha öt nap alatt a városban nem kapnak vevőt, a környéken is szabadon árulhatják portékájakat.²⁾ Viszont 1372-ben magyar s lengyel kereskedők egyaránt szabadon kereskedhetnek Oroszország felé,³⁾ s 1379-ben még Lembergnek is meghagyják, hogy a Tatárország felé igyekvőket ne háborgassák.⁴⁾ Ezt akkép kell értelmezni, hogy az éjszakkeleti forgalomnak Lemberg volt az emporiuma, s mint minden ily nagyvásáros hely a vámmentes transzonak természetszerűleg nem volt barátja s a Tatár- és Oroszország felé szállított árukat magok a lebergiek akarták továbbszállítani. 1380-ban az a rendelkezés történt e részben, hogy minden továbbvitelre szánt portéka, legyen az akár lengyel, akár magyar: Lembergben álljon meg tizennégy napig s ha azután azt ott el nem adhatják, akkor a szokott vám-illeték megfizetése után mehet tovább Orosz- és Tatárországba. Ugyancsak ez történik a Tatárországból visszafelé hozott árukkal is.⁵⁾

Másfelől a krakkó-szandeczi úton történt az árúk forgalma Magyarországra felé, e kölcsönös szabadalmakat élvezték magyar s lengyel kereskedők egyaránt.⁶⁾ Az Anjou-politika tág tért nyitott a bevételnek, de hasonló szabadságot eszközölt ki saját alattvalói részére. A XIV. század forgalmát s felfogását tekintve, az akkori Magyarország gazdagságának alapját a viszonylagos szabad-kereskedelmi rendszer teremtette meg. Nemcsak egyoldalúan a közelebbi lengyel városokkal kötöttek ily előnyös egyezményt; kiterjedt a magyar kereskedelmi terület Stettinig, Thornig, Danczkáig s a német

¹⁾ Kassai Itár, Secreta és Dr. Fr. Piekosiński: Codex Dypl. Miasta Krakówa. I. 17. l. (A lengyel adatokat Szádeczky L. barátom szívességéből használom.)

²⁾ U. o. 47. l. — ³⁾ U. o. 50. l. — ⁴⁾ U. o. 69. l. — ⁵⁾ U. o. 72. l.

⁶⁾ U. o. 72. l.

⁷⁾ U. o. 71., 76., 198., 248., 247. l. Megerősítések, e szabadalmak kivált Kassát illetőleg a XV., XVI. században is érvényben maradtak. A kassai levéltár adatai, Wenzel: Anjouk. Dipl. Eml. II. 525. Krakó az árú megállító hely.

kikötőig — bizonyság reá Boguslav stettini herczeg 1390-ben költ nyílt szabadalomlevele.¹⁾ Kölcsönös kereskedelmi szabad összeköttetés állott fenn a távolabbi Köönnel, a csehekkal, a morvákka. Németország hazánkba leginkább lovakat szállított, onnan posztót kaptunk.²⁾

Históriai emlékekkel bajos volna részletes képét adnunk az akkori külforgalomnak; a keleti forgalom élénkségét az a szoros összefüggés teszi kétségtelenné, mely az aldunai területek, s hazánk közt fennállott. A kelet felől jövő árúk, amennyire a ragusai s velencei s görög forrásokból kitüntethetők, s a mennyiben azok hazánkban is kelendők voltak, következők: 1. Rabszolgák. (Nálunk kevésbé) 2. Termények: Aloe, mint gyógyszer, aloéfa (asztalos-munkákra, kassai számadásokban nyoma van) ambra, (Indiából), balzsam, gyapot, tömjén, brasíliafa (dísz-műfa) ékkövek, festék, len, fűszerek, indigo (Bagdadból), kámfor, gyöngy, szurok, cukor, bors, sáfrány, gummi. 3. Ipari tárgyak: Arany-ezüst fonál, porcellán, üveg, szőnyegek, teveször, tafota, hímzett szövetek, selyem, atlasz és dömöczkposztó, kések, kardok.³⁾

A kelet felé Magyarországból a bevitelnél aránylag sokkal csekélyebb volt a kivitel. Só, bőrök, fegyverek, drága bőrök mentek a szomszédos balkáni részekbe, azonkívül marhában és lovakban bővelkedvén úgy kelet, mint nyugot felé nagy volt a kereskede. Lengyelország felé a szepesi, Havasalfölde felé a brassai és szebeni százszok ipara bír jelentőséggel.

Zsigmond király alatt a Németországgal való sűrűbb és Zsigmond császársága következtében természetes összeköttetés jelzi a magyar külső kereskede állapotját. Hozzájárul ehhez még egy másik ok is; a XIV. század végén kezdődő harcok Bosnia birtokáért, a török előnyomulása a keleti forgalmat bizonytalanná teszik, mindinkább a tengeri út válik, hogy úgy mondjuk, monopoliummá. A keleti piac pedig gyökeres átalakulást ért meg Konstantinápoly elestével. Mátyás alatt a keletfelé való szárazföldi forgalomnak nincs is sok nyoma; annál hatalmasabb az éjszaki, éjszakkéleti s nyugati, valamint az olasz forgalom. Oly korszak, melyben magyar kereskedőnek lenni előny vala.

¹⁾ U. o. 91.

²⁾ M. Tört. Tár. VII. 246., 251. Az egyes helyekre nézve Csánki i. m.

³⁾ Heyd W. Geschichte des Levantehandels. 1879, Stuttgart. II. 543. 1. Cibrario: Economia politica del evo medio. I. köt. Histoire de luxe privée.

Az aldunai s balkáni tartományok azonban a török uralom kényszere alatt teljesen elkeletiesednek; fejledező nemzeti iparokat a törökös-keleties izlés nem engedi lábrajutni, el nem nyomja, de stagnáltat mindent.

Beköszönt a XVI. évszáz, hazánk három részre oszlik, megváltozik gazdasági képe csakúgy, mint politikai állapota. A török hódítás egészen más viszonyokat hozott létre. Mintha kikökkent volna helyéből ez az annakelőtte egyöntetű terület, annyira elütők az egyes jelenségek. S ez az a kor, mely a mostani nemzetgazdát is érdekli, melynek egyes fontos mozzanatait a következő fejezetek eredeti források alapján tárgyalják.

II. FEJEZET.

A capitulatio k.

A török birodalomnak Európa egyéb államaival szemben az a különleges viszony ad bizonyos idegenszerű állást, hogy az ozmán-ság — kivéve néhány újabbkori kísérletet — nem tekinti magát az európai nemzettel kiegészítő részének. E különleges helyzet nemcsak politikai s társadalmi téren, hanem nemzetközi jogszabályokban is érvényesül, melyek egyrészt a török birodalom, másfelől az európai államok közt kereskedelmi s az illető alattvalók magánjogi viszonyai tekintetében fennállanak.

Midőn Konstantinápoly elfoglalásával a byzanti császárság 1453-ban megdőlt, a keleti kereskedelem, mely azelőtt teljesen az italo-görög irányt uralta, más befolyások alá kerül. A törökség, mint hódító faj, külön s hadi erejével ugyancsak érvényre juttatott igazságszolgáltatási rendszert hoz magával; görög s egyéb nemzeiségű alattvalóit meghódítottaknak tekintvén, azoknak érdekeit tisztán financialis szempontból ítéli meg, sarkalatos elvül pedig a hódító ozmanliknak kizárólag teljes jogosultságát tűzi ki. A külföldi alattvalók helyzetét mindig az a viszony határozta meg, melyet az illető államok időnként a portával szemben elfoglalának. A török, bár tabula rasat csinált a görög császárságból, bizonyos institutiók, külföldi meggyökeredzett vívmányok elől nem zárkozhatott el. A keresztes hadjáratok eredményei közt nem a legcsekélyebb fontosságú, hogy az egyes levantinus hatalmak kereskedelmi képviselőik részére specialis előjogokat biztosítottak, s így megvetették a külön consularis jurisdictio alapjait.¹⁾

¹⁾ Jogbölcsészeti és társadalmi szempontból igen szellemes összeállítás e részben a H e r i c h Károlyé: Keleti Jogviszonyok. Budapest, 1879.

A török foglalás a benszülöttek helyzetét kedvezőtlenebbé tette ugyan, de a külföldiek, kik érdekeik megóvására a török szövetséget uralták, kereskedelmi tekintetben nagy kedvezményeket értek el. Így a mindig törökbarát Genua, majd meg Velencze, mely czégtáblájára ugyan folyvást »a kereszténység pajzsát« festette, de jó pénzért szállítmányosa volt a töröknek.¹⁾

A nyugoteurópai államok közül Franciaország, mely félre vetve minden vallásos tekintetet, a törökben szövetségest keres és talál a német imperium ellen. Eredménye e szövetségnek az 1528-ban és 1535-ben kötött kétrendbéli kereskedelmi szerződés, mely a francia alattvalóknak török területen a lehető legtöbb kedvezményt nyújtja. Anglia 1583-ban köt capitulatiót, Hollandia 1612-ben, a német császár s magyar király 1616-ban van soron.

1616. május elején a porta s a császár-király követei Bécsben szerződésre lépnek, melyben egymás területén a kereskedés biztonságát megígérik, oltalmazását kikötik. A szerződést ugyanazon évi május 10-én ratificálták. E szerződés folyamánai közé tartozik az 1616. nov. 25. kelt török Sened, vagyis kereskedelmi kiváltság-levél, az 1616. decz. havában kelt szultáni firmán s az 1617. júl. 4. kelt ugyancsak biztosító levél, mely mindhárom okirat a kereskedelmi kölcsönös érintkezés szabadságát hangsúlyozza.²⁾

A XVI. és XVII. században a magyar állami terület három részre oszolván, háromféle kereskedelmi irányzatra vall. A Habsburg-házat uraló felső s nyugoti részek a német ipar s kereskedelmi áramlat egyik részét képezik s közlekedésök kivált Lengyelország felé élénk. A török hódoltság lakói adó tekintetében aránylag kevésbé sújtattak, s a lakosság gyérebb volta, az alföldi s tiszai városok kiváltságos helyzete a marha tenyésztést elősegíték, egyébkép azonban a magyar Alföld — egykorú utazók leírásai szerint — nem sokban különbözött a balkáni államocskák elkeletiesedett helyzetétől; Szeged városa már akkor is emporiuma lévén a Tisza-Déldunai vonalnak. Nyers terményekben, marhákban elég nagy vala a kivitel délfelé, de szabályozott külkereskedelmi állapotokra nem találunk, ha csak azt — a bővebben megvilágítandó — tünetet nem említjük, hogy a magyar bel- s külkereskedés a XVII. században teljesen görög kézre került.

Az erdélyi fejedelem területe a XVI. és XVII. század válto-

¹⁾ Mátyás király beszéde Orebicchio pápai legatushoz. 1489. Századok. 1882. I. f.

²⁾ A bécsi cs. és kir. udv. levéltárban. (Károlyi Á. barátom közlése.)

zatos eseményei közepette is sikeres külső kereskedelmet mutathat fel a ipari és gazdasági fejlettség tekintetében a három magyar területi rész közt kétségtelenül első helyen áll.

A török birodalom, a XVII. század vége felé, már sokat veszített merev exclusivitásából. Az az aczélos katonai fegyelem, mely bámulatot érdemel, meglazúl s a régi byzantin traditiók mintha meg-elevenednének. Pénzzel mident el lehet érni; állami, nemzeti érdek még az akkori felfogás primitív mértékében sem nyilatkozik, s a török birodalomban olasz, francia, holland kereskedelmi szövetségek gazdag bányát láttak, melynek egyes aknáit a vesztegetés nyitja meg. Bécs, mint mindinkább fejledező emporium, kereskedelmi súlyát a magyarországi részekkel kezdi éreztetni s keletfelé mintegy kiinduló pontja akar lenni a nyugot-európai nagy szárazföldi kereskedelemnek. 1671-ben egy levantinus compánia¹⁾ (Levantine Handelscompagnie) alakul, mely német gyártmányokat s magyar terményeket szállít a Dunán kelet felé. A magyar rendek nem nagy örömmel nézték e monopolisáló társaságot, mely a benszülöttek rovására gazdagodott s az 1681. országgyűlésen több ízben panaszkodnak ellene, sőt feloszlását kérik.²⁾

A politikai túlsúly s a katonai dicsőség hanyatlását a német-magyar kereskedelem tértfoglalása követé. Savoyai Eugen herczeg nemcsak legnagyobb katonája a császári seregnek, de éleslátású politikus is. A karloviczi békekötés (1699. jun. 26.) XIV. és XV. pontjaiban az 1616-iki egyezmény s minden kereskedelmi szabály érvényben marad. A békekötés állandó nem lehetett, minthogy a magyar terület temesi részei még török kézen maradtak. A XVII. századbéli egyéb keresk. szabályok is annyira nem illettek már a hanyatló török s az erősödő császári birodalom akkori viszonyaihoz, hogy állandó nemzetközi szerződés kötése érezhető szükséggé válik. Meg is kötötték azt III. Károly alatt, 1718-ban jul. 27-én a požarevac-i kereskedelmi és hajózási szerződés képében, Savoyai Eugen győzedelmei után.

A szerződés XX. articulusból áll, kötötte császári részről Fleischmann Anselm Ferencz, török részről Ahmed chan. Az egyes pontokat rendre véve, azt látjuk, hogy III. Károly, illetőleg a császár alattvalói, lehetőleg nagy kedvezményekben részesültek s viszont e szerződésben van consularis jurisdictionk nemzetközileg elismerve.

¹⁾ Singer : Die Verträge mit Serbien. 1882. 10. l.

²⁾ Katona : Hist. crit. XXXIV. köt. 523. és 584. lap.

Magyar közjogi szempontból arra a tudatra kell jönnünk, hogy Magyarország csak úgy szerepel, mint a többi tartomány, s ha az összbírodalmi eszme tényleg nem valósult is meg, a külső képviselet terén Magyarország megszűnt létezni.

De vegyük rendre e fontos szerződés pontjait.

1. Czikkely Ő felsége (t. i. III. Károly) minden rendű és rangú, minden vallású alattvalója (német, magyar, olasz és belga) minden-
nel (fegyvert s löport kivéve) szabadon kereskedhetik. Császári
lobogó alatt a ki- s bevitel minden török kikötőben meg van engedve.

II. A dunai kereskedelem mindkét félre egyaránt szabadságos.
A viddini s ruscsuki kikötők szabadok; Brailából Isakcsiából,
Kiliából a császári kereskedők portékáikat tengeri hajóra tehetik s
elszállíthatják Stambulba, Krimiába, Trapezuntba s egyéb fekete-
tengerbéli kikötőbe.

III. »Mindkét birodalom kereskedői árúikért, melyeket folyón,
szárazon, avagy tengeren szállítanak csak e gy vámos helynél, vagyis
először, ha a portékát behozzák, s másodszor, ha portékát kivisznek,
3⁰/₁₀ vá m illetéket fizetnek. E 3⁰/₁₀ kívül senki se merészkedjék
csak a legcselelyebb összeget is követelni, s a kereskedők hajóiknak
valamely török kikötőben való szerencsés megérkezéseért — a mint
azt az ottomán császári birodalommal barátságos egyéb nemzetek
is cselekedni szokták, a rendes, úgynevezett 300 aspernyi vagyis
3 forint ¹/₄ tallérnyi »Selamet«-et fizetik: teljesen mentesek
azonban a Masdariè, a Cassabiè s egyéb illetékek és tartozmányok
fizetése alól, mindez mindkét birodalom kereskedői tekintetében
irányt adó lesz. A császári kereskedőknek jogukban áll: folyón, szá-
razon, vagy tengeren szállított árúikért — mihelyt a vámosok vagy
partfelügyelők a méltányosnál magasabb értékre becsülik azokat
— az említett 3⁰/₁₀-t természetben fizetni le, vagyis magával a
megbecsülendő portékával; s a vámosoknak ezzel be kell érniök.

A vámot bármily forgalomban levő pénzzel lehet fizetni
s e részben egy császári kereskedőt sem lehet zaklatni. Azok a csá-
szári hajók, melyek ottomán területen vett portékával vannak meg-
rakodva, ha valamely ottomán vámos helynél vámot már fizettek s
a felügyelőtől »tezkere« nevezetű elismervényt váltottak, a helles-
ponti tengerszoros, a Dardanellák kikötőiben vagy váradjaiban nem
esnek többé vizsgálat alá, hanem az elismervények értelmében járnak
el velők. Ha valamely császári hajó, vagy jármű árui eladására,
vagy kicserélésére kedvező alkalom nem kínálkoznék, s ez egyik otto-

mán kikötőből a másikba akarna vitorlázni, semmiféle vámot sem fizet, ha az első török-vámnál 3°/_o-át már lefizette s a tezerét elő tudja mutatni. Ha a két birodalom kereskedői közül valamelyik vám tekintetében csalna s tetten kapatnék, midőn árúit fizetés nélkül akarná kicsempészni, büntetésképen a vámilleték kétszeresét köteles fizetni. A készpénzért: arany- s ezüstért, melyet magukkal visznek, valamint oly árúkért, melyeket barátságos nemzetek illeték fizetése nélkül visznek, hoznak: a két fél kereskedői s alattvalói sem fizetnek. A hajóbeli rakodmányért megfizetett vámilletékért az ottomán vám-tisztek az elismervényt azonnal kiállítani tartoznak, nehogy a császári hajók elindulását késleltessék. Az esetben, ha császári kereskedők portékájukat török hajókra raknák át, más vámot, mint e szerződésben kikötöttet, nem fizetnek.

IV. Cz. A császári kereskedők ugyanazt a portékát vehetik török területen, melyet a portával barátságos hatalmak, s mihelyt egy tilalmas árú forgalma megengedettik, az a császári kereskedőkre is érvényes.

V. Cz. A török hatóságok segíteni tartoznak a »császári kereskedők nagyobb biztonságára« kinevezett consuli, viceconsuli, agensi, factori és tolmácsi hivatalnokokat. A török területen meghalálozott császári kereskedő javai a császári tisztek által birtokba vétetnek s az örökösöknek adatnak át. A consul a maga személyére nézve sérthetetlen, adómentes, vallását otthon szabadon gyakorolhatja s a császári kereskedők közt fenforgó esetekben bíró. A török bíróság előtt tolmácsaival jelenhet meg.

VI. Cz. Ugyancsak a török császárnak is jogában áll, a német császár birodalmában ott, hol alattvalóinak érdeke kívánja, ügyvivőket: sciábendereket nevezni ki, kik viszont a császári hivatalos közegek védelmében részesülnek. A török alattvaló örökségét ugyan-csak ez ügyvivők veszik át.¹⁾

VII. A császári lobogó alatt vitorlázó s patenssel bíró hajó bárhol kiköthet, be- s kirakodhatik, s ebben a török hivatalnokok nem gátolhatják.

VIII. Ha császári hajó ottomán partok közelében törést szenved, segélyben részesítendő, a portéka a consuloknak adandó át, ha a hajó valósággal megfeneklik.

---

¹⁾ A A consuli biráskodás s a két állam közti magánjogi viszonyok rendezése tekintetében alapvető az V. és VI. cikkely.

IX. Cz. Legyen gond arra, hogy a középtengeri török kalózkod a császári hajókat ne háborgassák.¹⁾

X. Cz. Ha török kereskedő portékájával császári hajóra rakodik, csak annyit fizessen, mint az angolok, hollandok, vagy francziák.

XI. Cz. Császári hajókat török csapatok szállítására kényszeríteni nem szabad.

XII. Cz. A hadi hajók nyílt tengeren kölcsönösen üdvözlik egymást.

XIII. Cz. A porta megengedi, hogy a császár alattvalói kereskedés, vagy zarándoklás céljából a török birodalom bármely részébe mehessenek s biztosítja sértetlenségöket.

XIV. Cz. A zsidó ügynökök és közbenjárók mindentől távoltartandók, ha csak az illető kereskedők magok nem hívják. Ha pedig hivatlanul kárt tesznek: — megbüntetendők.

XV. Cz. A császári kereskedőknek külön chan (lerakodó) adassék, nehogy zavar támadjon.

XVI. Cz. A mohamedán hitre térés senkit sem old fel pénzbeli kötelezettségének terhe alól; az áttérés megengedtetik ugyan, (t. i. az idegennek) de csak a császári tolmács előtt; kinyilatkoztatván, hogy tartozásának eleget tesz.

XVII. Cz. A kalózkod rabságából kiszabadítandó császári kereskedők és alattvalók teljesen szabadok. (T. i. nem tarthatók török függésben.)

XVIII. Cz. Háború esetén az illető alattvalók idejekorán értesítendők, hogy menekülhessenek.

XIX. Cz. A perzsák, kik per transito mennek a török birodalmon át Persia felé, vagy onnan a cs. tartományokba igyekeznek, szállítási díj, illetőleg vám fejében csak 5°/_o fizetnek.

XX. Cz. E szerződés 30 nap múlva lép életbe.²⁾

¹⁾ A VIII., IX. és XVII. czikkelyek azok, melyek a császári (nem akarjuk az anachronisticus osztrák-magyar szót alkalmazni) hajózási jogra bizonyos támpontokat szolgáltatnak. E pontokra is teljesen illik az, mit Flassan (*Histoire de la dipl. française* tom. II. p. 226.) mond a francia-török szerződésekre, s mit bátran az angol-holland-velencei s orosz-ottomán egyéb conventiókra is ki lehet terjeszteni, hogy ez nem egyéb privilegiumnál, védelem, melyet a szultán nyújt; levén neki a kalózkod, legalább névleg, alattvalói. A különféle szerződéseket — a pozarevaczit s a többi császáriakat kivéve — e részben érdekesen fejtegeti: Csarada J.: A tengeri zsákmányjog elvei. 1882. 97. l.

²⁾ L. Neumann: *Recueil des traités et conventions conclus par L'Autriche*. Tom. I. Lipse. 1855. 1—9. és *Raccolta dei Trattati* stb. Vienna 1844. 224.

A požarevaczi szerződés rögtön életbelépett, de hogy nem minden pontját fogták fel a maga kellő értelme szerint, hogy tömérdek a sérelem, kivált a hagyatékok körül, arról számos panasz tanúskodik. Hazánknak a középtengeri kereskedelemben majdnem semmi szerepe, a tenger melléki utak nincsenek kiépítve; Ausztriáé ugyancsak kevés; úgy lehetne akkori tengeri kereskedelmünket jellemezni, hogy a velenceiek albérlői valánk. A forgalom nagyobbodása, a tenger melléki utak s kikötők helyreállítása képezi III. Károly kereskedelmi politikájának főbbik czélját.¹⁾ A forgalom inkább a dunai határokra szorítkozott, s ezek mentében a konstantinápolyi központi kormánytól majdnem teljesen független basák uralkodtak. Minden basa másképp értelmezte a szerződést, egész kis döntvénytár keletkezett a basa érdekeire való tekintettel megalkotott rendeletekből.

A szerződés folytonosságát csak az 1737—1739 hadjárat zavarta meg, mely az 1739. szept. 18. belgrádi békében nyerte befejezését. Ennek XI-ik cikkelye teljes érvényben hagyja az 1718-iki szerződést, s annak hatás körét Tunisra, Tripolisra s Algeriára is kiterjeszti. A XII. cikkely a perzsák 5°/_o vámilletékét változtatlanúl megtartja.²⁾ 1747. május 25-én pedig az összes megállapodások továbbra is megmaradnak érvényességökben.³⁾

A szerződés ellen sok panasz merült fel időnként, de legnagyobb volt a középtengeren martalóczkodó kalózok ellen. 1783-ban külön ünnepélyes védőlevelet állít ki a szultán császári alattvalók részére, fogadkozván, hogy megoltalmazza őket.⁴⁾ — Ugyancsak 1783-ban az oroszok nagyobb kereskedelmi előnyökben részesítettén, Kaunitz herczeg, b. Herbert, a konstantinápolyi internuntius útján a sok tekintetben hiányos požarevaczi egyezmény revisióját sürgette.

Egy évi alkudozás után végre a porta 1784. febr. 24-én (2. Rebi ulachar 1198) kibocsátá a császári »Senedet,« melyben a császári udvar kívánságára, VIII. cikkelyben pótmagyarázatot adott a korábbi szerződésekhez.

Olasz-török díszkiadás. Az olasz és latin szöveg meg van a m. k. udv. kancellária levéltárában is.

¹⁾ E részben számos intézkedéséről a fiumei teng. korm. irattárban. (Most az Orsz. Levéltárban.)

²⁾ Neumann i. m. i. h.

³⁾ Raccolta dei Trattati stb.

⁴⁾ Raccolta dei Trattati stb.

Előrebocsátván, hogy a požarevaczi szerződés nem tartatott meg mindenben, mit a császári követ emlékiratos előterjesztése következtében készséggel elismer a porta, beleegyezik a következőkbe :

I. A požarevaczi szerződés az ottomán birodalom minden részére terjedjen ki.¹⁾

II. Moldva-Oláhország felől — szerződés ellenére -- a vámot 3⁰/₀-nál magasabb összegben vették. Ennélfogva jövőben ezen a határon is csak 3⁰/₀ legyen a vám. A többi vám- s adónemtől: a Mastariè, Cassabiè, Bedat, Resnu, Hudamiè, Rest, Bag s Jassak-Kuk nevezetű alól a császári alattvalók mentesek.

III. A török területen alakult privát társaságok, societások, avagy monopolisták semmi szín alatt se háborgassák a cs. kereskedőket az ő szabad adás-vevési jogukban, s a török alattvalókat se akadályozzák, hogy császáriaktól vegyenek.

IV. A császári hajók bárhol kiköthetnek, a hajózás szabad.

V. A császáriak olybá tekintetnek, mint a legtöbb kedvezményt élvező nemzetek: az angolok, francziák, hollandok s oroszok.

VI. A császári alattvaló — ha 3⁰/₀ vámilletékét lefizette — még oda is szabadon hajózhatsz, a mely helyeket a požarevaczi szerződés nem határoz meg.

VII. Kereskedelmi hajókkal — csakúgy mint az oroszok — a fekete tengeri szorosban átkelhetnek, csak a 3⁰/₀ fizetik. A Duna felől szabadon — külön taksa fizetése nélkül — átrakodhatnak a fekete tengerre.

VIII. A porta ígéri, hogy a fölmerülő nehézségeket jó akarral fogja eloszlatni.²⁾ Kaunitz herczegnek e »Sened«-del az volt czélja, hogy a monarchia ugyanazokat az előnyöket nyerje, mint a kereskedelmileg folyton előrenyomuló oroszok s hogy a fekete-tengeren szintén akkora szabadsága legyen, mint amazoknak.³⁾

Ezen a Sened évek hosszú során át iránytadó marad az örökös tartományok, Magyarország s a porta közti kereskedelmi összekötetésre nézve. Egynémely pontjához pótlékot képeznek az 1792. 1803 (5483) s 1813 (11512) legfelsőbb rendeletek, de lényegökben

¹⁾ Az egyes pontokból látható, miben nem tartották meg az 1718-iki megállapodásokat.

²⁾ A m. k. udv. kanczellária levéltárában. 1784.

³⁾ U. o. 1784: 3835.

véve, ezek a stipulatiók döntöttek minden kérdésben. Érvényben maradtak ezek ez 1791-iki sistovi békekötés után.

A napoleoni korszak, majd meg a folytonos alkotmány-küzdelem a közgazdasági kérdések iránt való érzéket mintha megzsibbasztotta volna. A magyar rendek érezték ugyan az ország kereskedelmi miseriáit, kifejezték azt az 1790/1. az 1825-iki országgyűléseken, de bővebb, részletesb tanulmányra alkalom nem nyílt. A magasabb kereskedelem-politikai ügyeket Bécsből igazgatták: az udvari kancellária, a helytartótanács, az udvari kamara, e három közkormányzati közeg, egyszerű végrehajtó eszköz a bécsi központ kezében. Metternichék a gazdasági érdekeket a politika körébe tartozóknak tekintették ugyan, de távolról sem tekintették azt oly öncélúnak, melynek elérésére idealis velleitásokat sokszor föl kell áldozni. Az 1827-iki országos választmány, midőn a külkereskedelem kérdését tárgyalja, egyéb kisegítő módust nem talál, mint hogy »előnyös szerződések kötésére kell törekednünk.« Pedig nem a magyar államférfiakon múlt, hogy az ország nemzetközi anyagi érdekeit nem istáptolták kellőleg. Annyi szorgalom, annyi nemes törekvés, a kort tekintve, oly alapos készűlség egyesűlt az udvari kancellária s a más két kormány-közeg vezérűlő férfaiiban, hogy kétszeres súlyuaknak kell ismernűnk azokat az akadályokat, melyeket még ily férfiak sem küzdhettek le.

Az angol és francia ipar s az orosz nyerstermény-bevitel már a harminczas évek elején tért foglal a Levantéban, a 'mi Dunagőzhajótársaságunk a negyvenes években meghódítja ugyan az aldunai területet, de az angol-francia ipar per terra máris hatalmasan igyekezik a Duna vonalához. 1838. aug. havában megkötötték a baltalimani török-angol szerződés, mely az angoloknak tetemes előnyöket biztosít. E szerződés azonban tarifális tekintetben semmi jelentősb változást nem tartalmaz, a mennyiben a 3% vámilleték továbbra is a hozdki s behozatalnak alapigéje marad.

1846. apr. 18/30-án ugyancsak Balta-Limanban megkötik az oroszok az új szerződést¹⁾, mely húsz cikkelyben lehetőleg előnyös pontokat állapít meg. E szerződésnek közgazdasági fontosságát a bécsi kabinet is felismerte s a portával új szerződés iránt kezdett tárgyalásokat, annyival is inkább, mert az angolok nem érve be az 1838. szerződéssel, ugyancsak új egyezmény kötését

¹⁾ Írásd e fontos szerződést az Okleveles melléklet VII. sz. a.

sürgették. Nem akarván készületlenül tárgyalásba ereszkedni, s mert ebben az esetben Magyarország külön érdeke, szerintök is, összevágott a »birodalom«-ával, b. Lebzeltern 1846. aug. 30-án az orosz szerződést megküldte a magyar udvari kancelláriának azzal a kéréssel, hogy tanulmányoztassa azt mielőbb a magyar érdekek szempontjából, kivált azon eltéréseket illetőleg, melyek az orosz egyezményben megállapított pontozatokból az új osztrák egyezménybe felveendőek. Igen helyesen utal az V. és VI. pontra, mely kivált magyar szempontból káros, s mely ha részünkről elfogadtatnék, számos török földön élő magyar kiskereskedőt és iparost — természetesen osztrákot is — megfosztana keresetétől. Tanulmányozásra ajánlja Szerbiát, Moldvát, Oláhországot s a kisipar kérdését.¹⁾

Az udvari kancellária vélemény adása végett az ügyet Budára küldte a helytartó tanácsnak. Meglehet azért, mert az ügy sürgős volt, a helytartó-tanács kissé könnyedén bánt el az ügygyel s azt felelte, hogy e szerződés »az orosz nemzetet a legkegyeltebb nemzeteknek adott kedvezményekben részesíti, biztosan remélhetni, miként a kérdésben forgó egyezkedés hasonlatára kötendő egyesség által Magyarországnak is mindinkább fejlődő ipara újabbingert nyerendene.«²⁾ E hiányos jelentés egyébkép még a feladat félremagyarázásából is származott. A helytartó-tanács ugyanis azt hitte, hogy a korábbi szerződésekkel kell az orosz egyezményt összehasonlítani, s mint-hogy ez lényegesen kedvezőbb, azért nem ment belé az érdemleges tárgyalásba.

A kancellária mindazonáltal nem érte be e válaszzsal. Okt. 10. (ugyanazon évi) kelt kiadványában figyelmezteti a helytartó-tanácsot, hogy az 1723 : 116 tczikknél fogva kötelessége: a gazdasági érdekek — az érdekeltek meghallgatása után — tanulmányozása, azokat megóvása. Figyelmezteti az V. és VII. cikkely sérelmes voltára s arra, hogy a 3% vám e szerződésben voltakép 9% (amadié) pótlólagos adóra értetik s hogy az orosz e szerződésbe bátran beléegyezhetett, mert neki kiskereskedést és mesterséget űző alattvalói nincsenek. Fölkéri, hogy a lehető gyors idő alatt kérjen Pest, Arad, Temesvár és Újvidék városától, a horvát városoktól és Fiumétől véleményt, mikép gondolkoznak érdekeink szempontjából ez egyezményről. E leiratot Zsedényi E. fogalmazta.³⁾

¹⁾ M. udv. kancz. levéltára 1846 : P. 14046/1145.

²⁾ M. udv. kancz. 16831/1391. 1846. sept. 29.

³⁾ U. o.

A helytartó-tanács teljesíté a fölszólítást.¹⁾ Arad, Újvidék, Temesvár és Posega-megye, valamennyien egyetértének, hogy az V. és VI. cikkelyt meg kell változtatni a kancellária által is kifejtett okoknál fogva. Lehman J. B. hajóskapitány, ki harmincz évig járt a Dunán s mint az »Argo« (az első gőzhajó, mely az Al-Dunán közlekedett) kapitánya, alaposan ismeri a terrenumot, őszintén szól a török hivatalnokok megvesztegethetőségéről s consulaink kénytelen kelletlen pártos magatartásáról, hogy mindig a török alattvalóknak kell igazat adniok.²⁾ Pest város keresztyén és zsidó kereskedelmi testületei 1847. jan. 9-én adnak részletes jelentést, melyet actualis jelentőségénél fogva közlünk.³⁾

Fiume városa csatlakozik Pest városa nézetéhez, azonkívül — 1847. jan. 12-én kelt jelentésében⁴⁾ — ezeket kívánja: A) nagyban és kicsinyben kereskedés legyen szabad az egész török birodalomban, s a magyar alattvalóknak csak úgy, mint a törököknek legyen szabad a határos tartományokban, Szerbiában, Boszniában iparüzleteket és műhelyeket nyitni. B) Könnyítettessék meg a szárazföldi és vízi közlekedés Bosznia, Szerbia s a magyar tengerpart között, s kéri a szabad kereskedést a Duna, Száva és Ulna egész mentében. C) A török hatóságok és basák zsarolásai ellen vessen gátot a kormány. D) A török birodalomban mindenütt állíttassanak föl kereskedelmi ügynökségek. De ha a töröktől, ki most alávetett nemzetei iránt »mindinkább emberségesebben bánik« ennyi kedvezményt kívánunk, méltányos, hogy mi is a török lobogó alatt vitorlázó hajóktól csak annyi kikötő-díjat szedjünk, mint a velünk szövetséges hatalmakéitól.

A szerződés megkötöttet s 1862-ig maradt érvényben. Jelenleg az 1862. máj. 10/22 Konstantinápolyban kötött szerződés irányadó Törökország s monarchiánk kereskedelmi összeköttetésére.⁵⁾ Itt az ideje, hogy a keleti viszonyok részletes megismerésével h a z a i érdekeinknek megfelelő szerződés kötéséhez tanulmányokat tegyünk.

¹⁾ M. udv. kancz. levéltára. 1847. feb. 8. 2599/239. sz.

²⁾ Nyomtatásban : »Allgemeine Organ für Handel und Gewerbe XI. Jahrgang« Köln. 1845. No 36. Már e cikkben is hangsúlyozva van az orosz befolyás.

³⁾ Okl. melléklet. VIII. sz.

⁴⁾ M. udv. kanczell. 2789/249. 1847.

⁵⁾ A szerb-oláh egyezményeket nem soroljuk ide.

III. FEJEZET.

A keleti kereskedés tényezői. Kereskedők állapotja. Görögök.

A XVI. és XVII. században a háromfelé vált kereskedelmi területen kétségtelenül Erdély folytatta a leginkább nyereséges üzletet. A szász ipar, fejlettségével az Al-Duna vidékén, sőt éjszak-kelet felé is uralkodott, a nemzeti fejedelmek az akkori fölfogást tekintve, majdnem teljes szabad-kereskedelmi elveknek hódoltak s a porta, mint souverain, már finansziális tekinteteknél fogva is elősegítette az erdélyi kereskedést. Az a körülmény, hogy Erdély Konstantinápolylyal sűrű összeköttetésben állott, követei jöttek-mentek, a divat is keleties áramlatot uralt, nagy keleti forgalomra enged kezdetetést. Az erdélyi kereskedők könnyű szerrel eszközöltek ki szultáni fermánt, s ha jogaikban háborgatták őket, nagy hamarsággal orvosolták sérelmeiket.

A török hódoltsági területet mindinkább török birodalom-béli görög és rácز kereskedők foglalták el. Az alföldi nagy községek kiterjedt marhakereskedést űznek, a budai defterdár (kincstartó) pártfogolja a kereskedőket, a hol teheti. Nemcsak a török területen szabad a kereskedés, de lehetőleg a transito-kereskedést, az idegen árusokét is pártfogolja. Megengedi a fermánnal bíró tordai és kolozsvári kereskedőknek a lóval és egyéb portékákkal való kereskedést, csak a gömrük-adót (török harminczadot) követeli.¹⁾ A ki Erdély s részei felől igyekezett török területre, azt három helyen állították meg: a tokaji és szolnoki hídnál s a budai vámnál. Vám fejében a török császári kamarának minden ezer forintot érőtől 53 pénzt,

---

¹⁾ Szilágyi Sándor és Szilády Áron: Török-Magyarkori Államokmánytár III. 21. l.

vagyis 5:3 százalékot fizettek, mi azonban többre is ment, mert a császári illetéken kívül szedtek többet s többen is.¹⁾

A magyar király területén a pozsonyi s a szepesi kamarák vitték a kereskedelem fölött való felügyelet tisztét. Döntő ügyekben e két hivatalos közeg nem volt egyéb a bécsi császári kamara egyszerű végrehajtójánál: az adó és vám kezelés azonban a részletekkel együtt, ügyköréhez tartozott. A kereskedők magyar területre érkezvén, a régi magyar »tricesima«-t, a harminczadot fizették, mely törvénykönyvünkbe többszörösen be van iktatva. A mohácsi veszedelem után azonban sokféle zaklatást kellett: úgy a belföldi, mint külföldi kereskedőknek túrniök, s a szokásos harminczadon fölül egyéb tartozásokat is vettek rajtok. Ennek megszüntetésére irányúl az 1539: 27. tcz. Az ellenőrzést — külföldi behozatalnál — a kamara tisztjei s az illető árú-megállítási joggal fölruházott városok bírása s esküttjei, kártérítési kötelezettség mellett, gyakorolták. (1542: 37. tcz.)

Természetes, hogy a magyar királyi s a török hódoltság határa mentében dúló folytonos harcok rendkívül megnehezíték a kölcsönös forgalmat, s az a kapcsolat, mely a Habsburg-ház tartományai s a magyar terület közt fennállott, kereskedelmi tekintetben is éreztette hatását. A forgalom az osztrák, a morva s a sziléziai határon legélénkebb. A lengyel határ mentében gyakran akadályozták a magyar kereskedőket, 1546-ban a lengyelek megtiltották a forgalmat, s az u. a. évi 59. tczikk 2. §. hasonló repressaliára hívja föl a királyt. A közös király, ha törvényben nem is, de tényleg közös kereskedelmi területet hozott létre, melynek minden része megérezte a politikai csemények hatását. A közös veszély: a török, közös terheket rótt rájuk; így az 1595. hadjárat alkalmával a külföldi (ez alatt jórészt csak a szomszédos tartománybelieket érthetjük) kereskedőket is segélyre szorítja az 1595: 13. tczikk. (Ismétli az 1681: 46. tcz. 21. §.)

Bár a harminczad fizetése mindenkre nézve egyaránt kötelező vala — a nemesek házi szükségleteire valót kivéve (1542: 46. tcz.) — a véghelyi kapitányok, nagy részben németek, állásukat nyereséges kereskedelemre használták föl, a nélkül, hogy vámot fizetnének, okúl vetvén, hogy császár katonái. Az 1649: 35. tcz. ezeket is zálogolás terhe alatt, harminczad fizetésre szorítja.

A felső-vidékeken, a Hegyalján, a Szepességen nyereséges kereskedelmi ágat a borkereskedelem képezett, mely leginkább Lengyel

¹⁾ U. o. IV. 321. lap.

és Oroszországban talált fogyasztó piacra. A bor ki- s behozatal - - ha a harminczad megfizettetik — szabados volt (1613: 29. tcz.), s a nagyban szállító tizenhárom szepesi város is köteles vala a harminczaddal, (1618: 11. tcz.) A kamarai iratokból és számadásokból kitűnik, hogy a borkivitel tetemesen növelte a kincstár jövedelmeit. A nyugati határon a posztó, nyerstermény és marhakereskedés képezte a harminczadszedésnek dús ágait.¹⁾

A magyar király s a török hódoltsági terület s az ezen át, kelet felé való kereskedést — mint az előbbi fejezetben említők — az 1616-ki capitulatio szabályozta legelőször, a mennyiben úgy a porta, mint a magyar király alattvalóinak szabad járáskelést biztosított. Mindkét fél kereskedőinek egyforma joguk, egyforma kötelezettségek van. A magyar-osztrák-morva-cseh-sziléziai kereskedelemnek vannak tradíciói, az iparosság a czéh-rendszerben megizmosodott, a városi szervezet, bizonyos jólétnek örvendő polgári rendet teremtett. A török hódoltsági s a balkáni szandzsákságokban ennek nyoma sincs. A hódoltságban a régi államszervezetet nem fojthatá el a török, tovább élt az a basa-rendszer mellett is, de az aldunai tartományok, s a délbalkáni országrészekben lakók legfőlebb annak örvendhettek, ha békében űzhették mesterségüket. Organisatio nincs köztük. S mégis mit látunk? Tán a hatalmas múltú magyar-német ipar húzza a hasznót a kölcsönös kötelezettségű capitulatióból? Tán meghódítjuk kereskedelmileg a keleti részeket? Korántsem. A török hódítás nyomában járt egy élelmes kereskedő-elem, mely legyőzte versenytársait s a török protectoratus révén, az ország piacza nagy részének urává lett.

A görög név Magyarországon a kereskedők gyűjtelékes elnevezése vala. Számos közmondás örökíti meg viselt dolgaikat s a »Régi Magyarország«-nak igazán typicus alakjai kerültek ki e körmönfont, élelmes, könnyen alkalmazkodni tudó eszes nemzetségből. A török aegise alatt telepedtek meg, de jóval túl élték a török hódítás korát. A magyar kereskedelem történetét kutatgatva, a számos öket illető adat arra vall, hogy nagy sokáig ők vitték az első szerepet abban a korban, mikor a magyar nemesség tisztán politico-agrarius életmódnak hódolt, a városi lakosság pedig minden extensivitást nélkülöző ipari életet folytat.

a) Görögök s kereskedés állapota Magyarországon.

¹⁾ A jellemzés az országos levéltár adatain alapúl.

A török hódoltsági magyar terület, mint a szultáni birodalom integráns része, természetsszerűleg nyitva állott a portai alattvalók bármelyike előtt. Rácok, bosnyákok, bulgárok, monastiri albánok, kutzo-vlachok, más nevükön czinczárok, (balkáni akkor egészen görögös oláhok) maczedoniai s drinápoly-vidéki görögök, havasalföldi oláhok s moldovánok, örmények szabadon járták be az országot, nyersterményeket nagyban véve, keleti árukat pedig ide hozván, eladogatva. A nép, mely vallásáról ítéli meg a jövevényt, megannyi portai alattvalót, »török imperiumbeli«-t görögnek hívott, s így maradt rajtok — bár csak kisebb részek voltak igaz görög — a »görög« elnevezés. A szabad járás-kelest biztosító capitulatiók védelme alatt e vállalkozó népség bejárta széles Magyarországot, ügyes levantin gyakorlottsággal versenyre kelt a bennszülött kereskedőkkel; sokan közülök pedig a nagyobb városokban állandóan megtelepedtek. Az 1655: 27. t. cz. már intézkedik a »közönségesen görögöknek nevezett bosnyákok és rácز kereskedők« iránt. Egyfelől a törvényhatósági közegek szigorú felügyelete alá helyezi őket, nehogy a töröknek fegyvert, tilos portékát szállítsanak (1. §.); másrészt az állandóan telepésekre nézve meghagyja, hogy az illető megyék és városok kötelékébe tartozzanak.

A karloviczi békekötés következtében támadt hatalom-változást a folyvást vagyonosodó görögség ügyesen hasznára fordítá. Pontos adófizetők valának s nagyon értettek: úgy egyének, mint hatóságok lekötelezéséhez. A bécsi Leopoldi udvar államférfiai, mint erős absolutisták, az állami jövedelmek növelése iránt — az akkori fogalmak szerint meg kell adni nekik — erős érzékkel bírtak és a keleti kereskedelem haszna s előnye felől nagy véleménynyel voltak. ¹⁾

1703-ban hét ázsiai örmény kereskedő — tekintélyre első köztük Hadzsi Kristofor János — társasággá alakult, melynek az volt a célja, hogy angliai és hollandi posztót vigyen monarchiánkon, s Moszkván át Ispahanba. I. Lipót 1703. júl. 3-án igen előnyös szabadság-levelet állít ki részökre. ²⁾

Megengedi nekik bármely perzsa, s európai áruval az ide s oda való transitot. Kereskedelmi útjokat vagy Erdélyen át vehetik, vagy jöhetnek Belgrádon át. Állami harminczadot csak egyszer kell

¹⁾ Tervezetek, javaslatok 1698, 1699, 1700-ból a bécsi udv. kam. levéltárában. (Cs. és kir. közös pénzügyminiszerium.)

²⁾ Orsz. levéltár kincst. oszt. Benignae Resolutiones. 1703.

fizetniök; mikor megérkeznek, akkor az árukat az illető határ-harminczadnál specificálják, 3 kr lefizetése után, minden csomagról elismervényt állítanak ki s ezekért a vámot a bécsi főhivatalnál fizetik. Egy hat-hét mázsányi csomagért 12 frt rh. a vám. A magánvámoknál a cs. kamara közbenjárást ígért. Együttal megengedik, hogy kétezer tallér értékeig rizst, s kétszáz tallér erejéig dohányt vihessenek magukkal.

E szabadalmakat I. József 1710. apr. 10-én megerősítette.¹⁾ A társaság időközben nagyban gyarapodott s Bécsben — Hadzsi Kristofor fiának, Antonionak vezetése alatt — fióközletet nyitott. A transito azonban a Rákóczi harcrai miatt Styrián keresztül ment a végvidék felé.

III. Károly alatt már a dunai kereskedelemnek is vannak nyomai. 1714-ben Moiszin Urosevics 20,000 forint ára portékát szállít le a Dunán; ezek közt nürnbergi árukat 8000 forint értékben, kendőket 1000 frt, rézárút 2000 forint értékben.²⁾

Az ipar és kereskedelmi ügyeket Bécsben ekkor egy commercialis commissio intézte majdnem teljes hatalommal s nagyon sokat tett az osztrák tartományok érdekében. Annak a szabadalmazott »orientalis companianak«, mely ellen a magyar rendek már 1681-ben panaszkodnak, kizárólagos célja az osztrák ipar előbbre mozdítása vala. 1726. jan. 8-án III. Károlytól 15 esztendőre kizárólagos szabadalmat nyert szövőszékek, cottongyárak fölállítására. A gyapotot, pamutot keletről hozták, s a belföldön dolgozták föl, hogy a német s németalföldi portéka versenyét megszüntessék. A Lajtán túl addigelő csak a gráci gyár működött, s ennek szabadalma azontúl is érvényben maradt.³⁾ Nyomát leltük annak, hogy e társaság Lovas-Berényben is állított föl szövőszéket,⁴⁾ de ennél többet nem tudunk.

Bármilyen történt is belföldi ipar és kereskedelem védelmére, a görög kereskedők túlszárnyalták a belföldi kereskedőket. A požarevaczi szerződést úgy értelmezték, hogy ők belföldi árukkal is, kicsinyben és nagyban kereskedhetnek. Fölfogásukat azzal indokolták, hogy ők török alattvalók ugyan, de Magyarországon s ő Fellege többi országaiban állandó telepesek, adót fizetnek s így a kereskedés joga őket csak úgy megilleti, akár a belföldieket. E

¹⁾ Orsz. ltár kincst. oszt. B. R. 1710.

²⁾ U. o. B. R. 1714.

³⁾ U. o. 1726. B. R.

⁴⁾ U. o.

felfogásukban azonban sem az intéző körök, sem a belföldi kereskedők nem osztoztak.

1725-ben Alsó-Ausztriában, magában Bécsben is, annyira elszaporodik a görögség, hogy az osztrák kamara erélyes felszólása következtében 1725. apr. 5-én III. Károly szigorú rendeletet ad ki:¹⁾ a török alattvalók csak török portékát (Keletről hozottat) árulhatnak,²⁾ vásáron kívül csak nagyban (all' ingrosso), vásárcikorsiben is, (alla minuta). A harminczad-hivatalnokok e részben szigorú utasítást nyernek. A rendeletnek az a része, mely a vásár alkalmával a kicsiben való árulást megengedi, kedvezménynek tekinthető, mert gyakran megesett, kivált alföldi vásárok alkalmával, hogy a görögöknek kicsiben árulhatási jogát ekkor is kétségbevonták.³⁾ Megesett az is, hogy a vármegye adófizetésre fogta a görögöket: 1729-ben Pest-megye a körösieket, mitől csak akkor állott el, mikor »görök uraimék« megígérték, hogy vásáron kívül nem fognak kicsiben árulni⁴⁾

Nem sokat használt az 1725-iki rendelet sem. A jövevény görögök megtelepedtek, fizettek az illető városnak bizonyos censust árulták a portékát nagyban és kicsinyben s fizettek 3% vámot, hivatkozván a požarevaczi szerződésre. Így tettek 1732-ben arnóták Budán és Pesten. A helytartótanács azonban csakhamar megtiltotta e nyereséges üzletet.⁵⁾

Megesett az is, hogy rég megtelepedett ősi görögök fölvétették magukat valamely kereskedő-czéhbe s ép oly kötelezettséget vállaltak, akár a városi polgárok. A nemes civisek azonban éltek az alkalmossal s az ily honos görögök portékáit is lefoglalták. Így történt ez 1732-ben N.-Szombatban.⁶⁾ Így Szegeden.⁷⁾

Nagy panasz kerekedett görögök és zsidók ellen Felső-Magyarországban. A lengyel zsidók s görögök vállvetve hamisították a hegyallyai s tokaji borokat.⁸⁾ Hiába volt minden tilalom és hivatkozás. Végre III. Károly kemény büntetés terhe alatt a hegyallyai

¹⁾ Orsz. levéltár helytartótanácsi osztálya. Ideal. Pecon.

²⁾ Az 1723. 116. t. cz. 2. §. pedig arról intézkedik, hogy haszontalan árú ne hozassék be.

³⁾ O. L. Kincstári oszt. B. R. 1721.

⁴⁾ Orsz. lev. helytart. oszt. Id. Oecon.

⁵⁾ U. o. 1732. jan. 11. s 22. rendeletek.

⁶⁾ U. o. — ⁷⁾ U. o.

⁸⁾ U. o.

borok védelmére rendeletet adott ki: hogy azt védjeggyel ellátott¹⁾ gönczi hordókban árulhassák csupán, a csalókat és hamisítókat az elkobzáson fölül még egyéb büntetés is éri.²⁾ Az 1737-ben kitört osztrák-török hadjárat nem sokat változtatott a görögök helyzetén; az 1737. oct. 11-iki rendelet ugyan vagyonuk elkobzásával fenyegeti az ottomán alattvalókat, de már 1738. jan. havában a békés kereskedők védelmét ígéri.³⁾

A belgrádi békekötés után a görög kereskedők az ország huszonhárom vármegyéjében s kerületében s kilencz városában: Sz.-Fejérvártt, Budán, Komáromban, Győrött, Lőcsén, Újvidéken, Pesten, Pozsonyban, s Esztergomban laktak nagy számmal.⁴⁾

Mikor Mária-Terézia trónralép: az 1741. országgyűlésnek nem legkisebb gondjai közé tartozik az u. n. göröggkérdés. A helytartótanács rendeleteinek mennyi foganatja volt, mutatja az 1741: 29. tcz., mely bekezdésében keményen tiltja görögnek, örménynek, zsidónak a bor, de különösen felső-magyarországi borral való kereskedést; — azok a görögök, ráczok és örmények, kik családostúl megyei, sz. kir., vagy földesuri területen állandóan laknak, csak úgy üzhetnek kereskedést, mint az ország többi lakosai, de a török alattvalók, a kereskedelmi szerződés értelmében, csak keleti portékával kereskedhetnek.

A görögök állapotának tisztázását váltig az a körülmény hátráltatta, hogy az illetőség kérdése úgy nálunk, mint a törököknél rendkívül zavaros fogalom. A görögök legnagyobb része úgy cselekedett, hogy feleségét, gyermekét Törökországban hagyta, s ha megszedte magát, ismét kiment. Mikor 1746-ban Arad városában tizen-nyolcz görög Ő Felsége alattvalójává akar lenni, a helytartótanács csak az esetben hajlandó teljesíteni e kérést, ha családjokat magukhoz veszik.⁵⁾

A panaszok egymást érik. A felső-magyarországi kereskedők és iparosok siralmas panaszt emelnek, hogy az idegen hitű kereskedők mindennel kereskednek: bőrrel, borral, iparcikkokkal s nyomorba döntik őket csalárd élelmességökkel.⁶⁾ Hiába tiltotta el őket Szegeden a haditanács,⁷⁾ hiába foglalták el áruikat Csanád-megyében.⁸⁾

¹⁾ Lásd Okleveles melléklet I. sz. a.

²⁾ Orsz. lev. helyt. oszt. Id. Oec.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ U. o. 1747. febr. 23. — ⁷⁾ U. o. — ⁸⁾ U. o.

1752-ben a görögök annyira elhatalmasodnak, hogy 8000 frt adófizetésére ajánlkoznak, ha a kicsiben való kereskedést is megengedik nekik. A bécsi Commerzien-Oberdirectorium azonban az ország alattvalóira való tekintetből a régi gyakorlatot véli megtartandónak.¹⁾ Hiába tiltakoztak ellenök. 1753-ban Újvidéken lefoglalják portékájukat, Pesten szabadon árúlták.²⁾ Ők levén a piacz urai, más nem is elégithette ki a keresletet. Végre 1753. jun. 28. a királynőnek is számolnia kellett az adott körülményekkel, s az alla minuta (kicsiben) kereskedést megengedni.³⁾ Hiába ellenezte volna, a közönség maga kereste föl őket.

A görögöknek előnyös kereskedelmök mellett ugyancsak voltak panaszaik. Ha pörük volt, a törvényszékek kellő lassúsággal jártak el igazaikban. Panaszkodnak is folyton.⁴⁾ Ha egy elhalt, öröksége nem mindig illetetlenül került az örökös kezébe. A királynő 1765. jul. 17-iki rendeletével e visszás állapotot azzal segít, hogy elrendeli: kincstári birtokon, a kir. kincstár, földesúri jószágon a földesúr, sz. k. város területén a v. hatóság, adja ki a török örökösnek az örökséget.

A görögök, illetőleg a keleti kereskedelessel foglalkozó török alattvalók állapotára nézve döntő fontossággal bír Mária-Therézia királynő 1769. apr. 5-én kelt rendelete, melyet a szultán 1768. jan. 1-én (1181.) kiadott fermánjával egyetértőleg bocsátott ki.⁵⁾

Legelőbb is mindkét fél egymás alattvalóinak összeírását rendeli el. Csak azok élvezhetik a kereskedelmi szerződés előnyeit, kiknek passusok van, s a harácsot (tartózkodás díjat) és schaedát (türelmi adót) lefizetik. A honosításra nézve érdekes tudnunk, hogy a bécsi felfogás szerint »magától értetődik, hogy mohamedán vallású ottomán Ő Felsége alattvalója nem lehet, hacsak keresztyénné nem lesz.« A ki pedig alattvalóvá akar lenni, családostúl tartozik illetőségi új helyére telepedni. Az 1753-ban adott kedvezményt ismét visszavonja a királynő, s a kereskedést — vásáron kívül — csak nagyjából s minden esetben csak keleti portékákkal engedi meg. A török — csak afféle csángó alattvalói levén érdekelve — ebbe belenyugodott. Az Ő Felsége alattvalóivá lett görögök fölvették a megyei és városi kötelékbe, miután a hűség esküjét letették.⁷⁾

¹⁾ U. o. — ²⁾ U. o. — ³⁾ U. o. — ⁴⁾ — U. o. 1763.

⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ Id. Misc. No 19.

⁷⁾ U. o, 1769 : 4520.

E rendelet következtében a török tartományokból mind kevesebb kereskedő vándorolt be. Az itt levőket is már 1770-ben a gabonakereskedéstől szigorúan eltiltják.¹⁾

E rendelet ugyan elég szigorú vala, de teljes foganatja még sem lehetett. A kereskedés az ország nagy részében annyira kezökben van, hogy némelyik nem is ismeri a keleti portékát s nemzedékeken át kizárólagos kereskedője, kupecze, alkusza a vidéknek. 1770. nov. 22. Balassa János elnöklete alatt vegyes bizottság (a kamara s a helytartó-tanács kebeléből) ül össze, s a belföldi árúkkal való közvetítő kereskedést kifelé, minthogy ők az egyedüli nagykereskedők, 5°/_o fizetése mellett megengedhetőknek véli.²⁾ A hűségesküt következő formula mellett követelték tőlük. Magyar nyelven van írva; bizonyíték, hogy az itt telepesek nemzetiségre nézve már ekkor teljesen magyarok:

»Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Atya- Fiu- és Szent-Lélekre, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én Török Birodalom alól Fölséges Ausztriai Háznak örökös Jobbágyságára által jövőn, ellene mondok minden tartozásomnak, melylyel eddig az török Birodalomhoz viseltettem; sőt esküszöm, hogy most dicsőségesen uralkodó Magyarországi Fölséges királynénknak, Fölséges Corregens Második Joseph, mostani Hatalmas Császárnak és ezen Országnak Bérodalmában leendő Fölséges Succesoriknak hév lészek állandóan, és minden maradékim hév és örökös jobbágyi lesznek, mely okból Török Bérodalom alá soha többé vizsgálja nem térek, sőt híradás és engedelem nélkül csak szükség és igazságos dolgaim végire sem fogok bémenni, Felséges Asszonyunk Ausztriai Házának és Országainak Ellenségeivel soha szövetséget, vagy szolgálatot nem teszek, tehetségem szerint pedig másoknak sem fogom engedni, hogy tegyenek, sőt ha mikor valami olyast észre vennék másokban, azt gyorsan megjelentem Ő Felsége Hévségében levő Feljebbvalóimnak. Isten engem úgy segéljen.«

1772-ben még kedvezőbb előnyökben részesítik a császári alattvalókká lett görögöket. Ugyanazon kiváltsággal élhetnek, mint a török alattvalók, a mennyiben keleti árúkat a 3°/_o vám mellett be s átvihetnek, ha rájuk nézve hasznosabb, a tarifát vehetik igénybe.³⁾ Ezzel egyidejűleg a török alattvalókat meg-meg szorított-

¹⁾ U. o. 1770 : 5304/770.

²⁾ U. o.

³⁾ Okl. melléklet III. szám.

tották kiváltságos helyzetökben. A kereskedés (quaestus) szabadságát évről évre engedélyezik¹⁾, a harminczadoknál szigoruan követelik útleveleiket²⁾ s a török alattvalóknak³⁾ is családostúl kell itt lakniok.

1774-ben Kaunitz herczeg a bécsi udvari kamaránál ismét tárgyalta a görögök ügyét. A kereskedelmi bizottság javaslatára a görögök ügyét részletesen szabályozták s az u. é. jul. 29-iki rendelet meghagyja: hogy csak akkor kereskedhetnek mindennel, ha a hűség esküjét letévén, Ő Felsége alattvalóivá lesznek. A kereskedés engedélyéért 50—300 arany forint fizetendő, miről a szolgabírák vezetnek jegyzéket. A csalók, kik e rendeletet kijátszák, száz arany bírságot fizessenek, két harmada a fiscusé. A harminczadoknál alispáni bizonyítványt kell az ily honosított görögöknek felmutatniok. A török alattvalók csak hiteles bizonyítvánnyal gyakorolhatják kereskedésüket s őket a megye ellenőrizze. Ha csempészkednek: kettős harminczadot fizessenek. Birtokot pedig görög kereskedő nem szerezhet.⁴⁾

Magánviszonyaik tekintetében: több rendelet kimondja, hogy császári alattvalókká lett görögök hagyatéka — ha egyháza javára történik is — nem fizettetik ki, s viszont török alattvaló hagyományát — a szülő esetét kivéve — császári alattvaló sem fogadhatja el.⁵⁾ Ha görög kereskedő elhal, vagyonát a harminczad lefoglalja, elárvereztetti s a begyűlt összegből a kamara elégíti ki a hitelezőket⁶⁾, magától értetődően, hogy teljes kereseti szabadsága csak akkor lehet görög kereskedőnek, ha valamely kereskedelmi társasághoz csatlakozik.⁷⁾

Mária-Terézia királynő uralkodása végén a sok megszorítás daczára a görög kereskedelmi társaságok — az uzsora-tilalom mellett is⁸⁾ — hitelezői egész vidékeknek, Délmagyarországban már a zsidókkal vállvetve⁹⁾, monopolisálják a kereskedelmet, sőt a triest-dunántúli forgalomban is nagy szerepet játszanak.¹⁰⁾ A borkereske-

¹⁾ Orsz. ltár helyt. oszt. Oec. Id. 3724.

²⁾ U. o. — ³⁾ U. o. 5356.

⁴⁾ U. o. 3748.

⁵⁾ U. o. 1776: 2862, 1775: 5927.

⁶⁾ U. o. 4552. — ⁷⁾ U. o. 1776: 5496.

⁸⁾ U. o. 1770., 1774., 1775.

⁹⁾ Szentkláray Jenő: Száz év Délmagyarország történetéből I. 228. l.

¹⁰⁾ Ht. ltár: 1776/6202.

dés, a gabonavásár kezökben van teljesen. ¹⁾ A honosítás kettős fegyvert adott kezökbe; a keleti forgalmat továbbra biztosította számukra s a belföldi forgalom most már törvényesen is az övék lett. ²⁾ Ezért nem igen pártolja a kamara honosításukat, mert nem sok hasznát látta bennök sem nép, sem kincstár.

II. József uralkodása alatt, mikor Magyarország közgazdasága az ő programjában praedestinált szerepet nyert, a görög kereskedelem napja is lehanyatlott. Nagyobb városokban ők maradnak ugyan a nyers-terménykereskedés urai, de jelentőségök Magyarországon mind alább-alább száll. Az 1784-iki Sened, mely a császári s a török kereskedés egymáshoz való viszonyát szabályozta — s ez vala Oláh-s Moldva vajdáira is iránytadó ³⁾ — kapcsolatban az 1784. sept. 29-iki harminczadi szabályzattal, némileg codificált alapot nyújtott forgalmunknak. A harminczadi szabályzat V. Cikkelyből áll. Az I. a bevitt árúkat tárgyalja, a II. a kiviteli cikkeket, a III. az átvitt (transito) árúkat, a IV. a kihágásokról szóló pontokat, az V. a föllebezési forumokat adja elő. A kelet felé harminczadi főhelyek: Županek, Zimony, Mitrovicza, Brod, Gradiska; a tengerparton: Buccari és Carlopago s Oláh-Morvaország felé: Töröcsvár, Tömös és Bozza. Keleti forgalmunk ez időben határozottan passivnak mondható, ha a bevittet a kivitellel mérjük. A magyarországi görögség az osztrák-iparvédő rendszer következtében nem volt egyéb, mint a belföldi gyártmányok detail-eladója. Magyarország keleti nagy transitó szerepe megszűnt, az osztrák iparterület fogyasztójává nevelik, kereskedői is elhez idomólnak. ⁴⁾

II. József kereskedelmi rendszerének hatását leginkább a halála után felhangzott soknemű panaszokból értjük. 1790-ben a kereskedő világ az országgyűléstől várja bajainak orvoslását. Garadával teremnek az országboldogító tervek, melyekből ugyan semmi sem lett, de eléggé jellemzik, mikép gondolkozott az érdekelt világ. Legtöbb világosságot a pesti kereskedő testület röpirata vet ez álla-

¹⁾ Még ma is figyelemreméltó az az előterjesztés, melyet Nagel Ernő osztrák-svájci ügynök 1775. sept. 26. Baseltől Kaunitz herczeghez intézett a magyar borkereskedés érdekében. Lásd egész terjedelmében: Okl. mell. IV. sz.

²⁾ Orsz. ltár, kanc. oszt. 4228/1779.

³⁾ Orsz. ltár kancz. oszt. 7846/784.

⁴⁾ Marczali H.: II. József kora 107—138. helyesen állítja össze azokat a nemzetgazdasági eszméket, melyek az adatok útvesztőjében eligazítják a szakutatást.

potokra, megértjük belőle mindnyájok panaszát.¹⁾ A pesti kereskedők már akkor is mintegy központját képezik a magyar forgalomnak, s a vidék nagyobb városai hozzájuk csatlakoznak.

A magyar kereskedő — úgymond a pesti panasz — csak a bécsiek által itt felejtett morzsákból él. Magyarország gyarmat. Úgy a kis-kereskedőkön, mint a nagy-kereskedőkön. Minthogy úgy is rendkívül nagy a kereskedők száma, szorosan meg kell határozni foglalkozásuknak a körét. 1. A nagykereskedő foglalkozzék:

- a) beltermények eladásával,
- b) belföldi gyártmányok tökéletesítésével.
- c) gyáriparral,
- d) külföldi árúk nagyban behozatalával,

e) könnyítse s közvetítse a forgalmat, segítvén a kiskereskedőkön is. A kicsiben (alla minuta) kereskedő tiszte a kisebb helyek szükségletei pontos kielégítése legyen, s ehhez képest csak rőffel s mázsánként áruljon. A szatócs pedig csak élelmi szereket áruljon.

E jogaikkal szemben kötelezettségeik is legyenek. Nevezetesen csak bizonyos tőkével, vagy jótállókkal kezdhessenek üzletet, mutaszanak ki bizonyos foku képzettséget s egy helyen csak egy boltjuk legyen.

A magyar kereskedő jelen állapotját sok baj emésztí. Jelesül a házalás.

Először a s á f r á n y o s p a r a s z t o k, kik sáfrányárulás czége alatt mindenféle fűszert árúlnak.

A k u c s é b e r e k, kiknek csak déli gyümölcs-árulására van szabadalmuk, de czukrot és kávé árúlnak.

A g y o l c s o s t ó t o k, kik megrontják a rövid árúkkal kereskedőket.

A b é c s i g y á r o s o k, kik ötven—száz forint árú bécsi ronggyal kereskednek, ide betolakodnak, vásárkor a cselédeket, komornákat megvesztegetik, a vásár után — drágábban mint helybeliek — titkon árúlnak s mintegy »kilopják a kenyeret az idevalók szájából.« Nem érik be azzal, hogy a »patrioticus-magyar nemesség« nálok vásárol, mert külföldiek, hanem vásáron kívül kaján kapzsisággal rontják meg a pestieket.

¹⁾ Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. Von P** H** S** (Pesther Handel Stande) 1790. 34. l. Orsz. Levélt. Nádori Itár.

A kézművesek is iparüző foglalkozásuk daczára kereskednek.

A paraszt asszonyok összevásárolnak nagy olcsón hitvány portékát, bódét nyitnak s ott portékával, testökkel kereskednek. (Standelkrämerin, ma már e formában nem ismerjük e typicus vásári alakokat.)

Legnagyobb bajok van a kizárólag kereskedésre termett zsidókkal.

Ezek hamisítják az árúkat, mértékök rossz, orgazdák, uzsorások, kik a nemes ifjakat megrontják, összetartanak polgártársaik megrontására. Naponkint lát az ember szegény zsidót befurakodni a gazdagok házába, ez a szó: »Gibts nichts zu schachern« mindent megnyit előttük. Ezzel kitanúlják a nemesek dolgait, megveszik termékét, de nem készpénzzel, hanem áruval, ékszerrel fizetik a megszorúlt gazdát.

El kell tiltani őket a házalástól; nagykereskedők ugyan lehetnek, ha a biztosítékot letették, de benn a városban ne lakjanak, legföljebb Ó-Budán. Alkalmat kell adni, hogy szántóvető nép legyen belőlük, adjanak nekik telkeket s egy családból csak egy lehessen kereskedő; akkor nincs veszedelem.

A császári hivatalnokok a tiltott portékát maguk veszik meg s aztán eladogatják. Így cselekednek Selmeczbányán.

A gyáripár védtelen. Gr. Forgách Miklós Ujlakon, Jettin József Pesten rosoglio-gyárat alapítának. Amaz kitűnő mestereket hozatott nagypénzen Triestből, Jettin maga jeles vegyész. S íme néhány kontár szatócs neki áll, irtóztató rosogliót gyárt s olcsó áron adja el a szegény népnek. Hogy lehessen most versenyezni?

A vásárugy nincs rendezve. A Szepességben alig öt mértföldnyi távolságban negyvennégy vásár van, vásáron kívül is árúgatnak s az idegen kereskedők vásár után olcsó portékával rontják a helybeliek üzletét.

Minden ügyefogyott kereskedést nyit s ha csődbe jutott is, gyakran új kereskedést nyit.

E bajokon csak úgy lehet segíteni, ha

I. külön magyar kereskedelmi collegium állíttatik föl. Bécsben természetesen ellenzik ezt; mert Magyarország akkor megszűnik aranybánya lenni.

II. A hitelügyet rendezni kell, jobb perrendtartást alkotni, külön kereskedelmi törvényt.

III. A nagykereskedőket előnyökben kell részesíteni;

a) személyét tekintsék nemesnek;

b) közügyekben kérjék tanácsát (1723. 116. tcz.) s legyen kereskedelmi hivatalokra képessége;

c) helye és szavazata az országgyűlésen;

d) nagyobb országos vállalatokban részesítsék, nyilvános jószágok bérbeadásánál, lakatlan helységek megtelepítésénél legyen előnye, úgy gőzhajózási vállalatoknál is;

e) vehessen nemesi és kincstári birtokot, hogy gyárakat alapíthasson.

IV. Hazánk ne legyen Ausztria mostoha gyermeke. »Hisz mi sem akarjuk a külföldi árúk teljesen szabad bevitelével Ausztria iparát tönkretenni, némely morva gyár például kizárólag vevőnk nekünk, de bánjanak velünk egyformán. Itt vámolják el a külföldi árút, szabályoztassék az igazságtalan tarifa, alapítsanak börzét, s végül legyen egy közpénzen felállított bank, hol belföldi 5%-on, külföldi 6%-on kapjon pénzt.«

A budai, győri, s pozsonyi kereskedők teljesen egyetértenek a pestiekkel minden kérdésre nézve. A budaiak a borkereskedelemre kívánnak nagyobb gondot fordítani, a pozsonyiak a tarifát, a győriek a hitelviszonyokat hangsúlyozzák. Megannyian pedig a zsidók ellen fordúlnak; a győriek ekkép fakadnak ki: »Szegény cigányokat el akarják tiltani a muzsikálástól, de a Pünkeldjudoknak megengedik a nép fosztogatását.«¹⁾

Mind e felszólalásokból kitűnik, hogy a múlt század végén a zsidóság a magyar kereskedelemben máris jelentékeny szerepet játszott. A görögöket a Dunántulról lassankint kiszorítgatják, s az 1811. állami csőd forduló-pontot képez a görögök állapotában. — Részint beolvadnak, részint kivándorolnak s csak néhány nagy kereskedő ház őrzi meg vagyonát. A keleti forgalomnak megszűnnek közvetítői lenni.

Az 1790/1 s az 1825/7 országgyűlési választmányok jelentései sok szép javaslatot tartalmaznak ugyan keleti forgalmunk emelésére,

---

¹⁾ Az 1790/1. o.-gy. által kiküldött választmányban felmerült indítványra czéloznak. B. Merkantilisch Bemerkungen u. Vorstellung. 216. l. (Nádori levéltár.)

Nyéki Némethy Sándor tanácsos ugyan már 1825. kidolgozott egy váltó- s kereskedelmi törvényt¹⁾, a jóakarató nádort elhalmozzák bankprojektumokkal²⁾, de a kereskedés 1825-ben is nem sokkal kedvezőbb képet nyújt, mint 1790-ben. A hitelviszonyok hova-tovább még silányabbak, a zsidók ellen nem oly nagy az ingerültség, de nem tartják őket tisztességes elemnek.³⁾

Keleti forgalmunkra, mely még mindig az 1784-iki Seneden sarkallik, legélénkebb világot vet az a vélemény, melyet — mint említők — 1847-ben a pesti keresztény és zsidó keresk. testület adott a szerződési tárgyalások alkalmával.

Gyökeres mélyreható változásoknak: 1848-nak, 1867-nek kellett bekövetkezniök, hogy Magyarország, mint önálló kereskedelmi tényező vehesse latba súlyát. Mikép teszi — az a jövő feladata.

b) Görögök s keleti kereskedés Erdélyben.

Erdélyben a nemzeti fejedelmek kora — mint említők — specialis viszonyokat teremtett. Közgazdaságilag véve, első következménye volt a fejedelmi kormányzatnak, hogy Erdélyből külön gazdasági-, ipar- s kereskedelmi területet alkotott, mely szabadon fejthette ki a productiv összes, rendelkezésére álló forrásokat s a török protektoratus védelme alatt messzeható külső kereskedést folytathatott.

Már a XVII. század elején rendkívül nagy forgalomra vall az 1603. feb. 1-én kiadott harminczad-szabályzat⁴⁾, melynek egyes tételei átlag sokkal csekélyebbek, mint a magyar királyi területen érvényben levők: Kitűnik ebből, hogy vámfizetés alá estek: a marhák (ökrök, bikák, tehenek, borjak, lovak, juhok, kecske, sertés,) a bőr és szarúárúk, finom bőrök (hermelin, nyest, róka, farkasmálók), a posztóárúk (hollandi, lengyel, magyar s török — inkább bulgár-aba, angol s keleti szövetek), réz és üvegnekem, tapeták, festékek, a bor, érczek, halak, a termények, papir, só, vászon. Pedig e szabályzat abban az időben kelt, mikor a »Básta szekeren« szántottak az emberek, mikor Molart és Burkhardt uraimék uralkodtak Erdélyben.

Bethlen G. alatt nemcsak hadi sikereivel jeleskedik e kis ország-rész, hanem elismerést vív ki gazdasági politikájával. A XVII. század egyúttal a »vagyonosodás« korát jelenti. Az országgyűléseken

¹⁾ Náadori Itár Lad. XX. Fasc. M. Nro. 3.

²⁾ U. o. Lad. XX. Fasc. M. Nro 4.

³⁾ U. o. Nro 5. A pesti kereskedők emlékirata.

⁴⁾ Szilágyi Sándor : Erd. O. gy. emlékek V. 192 1.

megállapított limitatiók tekintetbe veszik a kézművesnek s eladónak érdekeit, csakúgy, mint a vevőét s az árak ingadozásait egy közép-arányos tarifával mintegy fixirozzák.¹⁾ Bátor a XVII. század egyes közgazdasági tüneteiből bajos volna ma divatos eszméket csalhatatlansággal állapítani meg, kétségtelen, hogy Bethlen G. míg egyrészről alattvalóinak érdekeit védelmezte: másrészt országa kereskedését a korhoz képest elég szabadelvű versenyrendszerével kiszélesítette. A kor szellemében gyökeredzett, hogy az akkori fejedelmek, főurak a gazdagságot nemcsak a »készpénz és ingatlanban« látták megtestesülve, hanem az értékes »marhák«, »drágaság« is kincsszámba mentek náluk. Bethlen és Rákóczi, majd Apafi Mihály tárházai nem egyszerű kincstárak, hanem valóságos tőke, melynek növelése a gazdagodásnak egyúttal fokmérője is.

Az ország közjogi viszonya, s a Konstantinápoly felé vezető út aránylagos biztonsága a kelettel sűrű érintkezést hoztanak létre, s míg Erdély egyik főpiaczává vált a keleti portékáknak, azok az erdélyi műipar s műizlés fejlődésében is nyomokat hagytak. Mi természetesebb, hogy a keleti üzlet tényezői: a görög-rácz faktorok széleskörű szabadalmakban részesültek.

Bethlen nemcsak a görögöket pártolta, de még a török birodalombéli spanyol (szefard) zsidóknak is privilegiumot adott 1614-ben²⁾, hogy keleti árukkal kereskedhessenek. A dolog természete hozta magával, hogy a vándorló kereskedők, kik portékát hoztak, vittek, eleinte nem telepedtek meg, hanem csak vásárokra jártak. A rendes adót fizető telepes görögök azonban folyton vagyonsodtak, s ajándékaik miatt nagy kegyben álltak a fejedelmi udvarnál. Öreg Rákóczi György 1636. júl. 8. Gy.-Fejérvártt költ szabadalomlevelében a telepes görögöknek a bíróválasztás jogát engedi s a kereskedést nagyban s kicsinyben³⁾ a »tekergő« (nomád) sátor alatt áruló görögöket azonban erős bírságra kárhóztatta.⁴⁾

Erdély törvényhozása 1651-ben sarkalatos törvényt alkot, mely a görög kereskedőkre nézve alaptörvényül tekinthető.⁵⁾ Ebben az Erdélyben lakozó török birodalombéli nemzetek: görögök, örmé-

¹⁾ U. o. 1609. IV. 132—157. stb.

²⁾ Szilágyi Sándor gyűjt.

³⁾ Erd. fisc. levélt. fasc. VI. d. (Az orsz. levélt. kincst. oszt.)

⁴⁾ 1641. decz. 29. rendelete, melléklet az erd. udv. kancz. 6574/747. sz. ügyiratához.

⁵⁾ Appr. Const. P. III. T. LII.

nyek, rácok, bolgárok, dalmaták a »fejedelem dispositioja« alá rendeltetnek, s szabadalmaik az ő elhatározásából adatnak. Törvénybe van iktatva, hogy csak a »derekas szabados ország útján« kereskedhetnek, minden ki- s beviteli cikktől a harminczadot megadják s mással mint kereskedéssel fej- és vagyonvesztés terhe alatt ne foglalkozzanak. Az állandóan megtelepültek az illető bíró előtt álljanak törvényt, a nem telepesek saját bírójuk előtt, a fölebbezés pedig a fejedelem komornyikjához történjék.

A jövevény kereskedők nem mindig jártak a tisztesség útján, a csempészetet űzték, s a belföldieket is gyakran megkárosították, s bár a későbbi törvények beköltözéseket nem gátolják, tiltják a csempészetet s a belföldieknek való praejudikálást.¹⁾

Nem jó szemmel nézték az élelmes jövevényeket Szeben és Brassó polgárai. Csak megtűrték őket. Szebenben 50 forint füstpénzt kellett fejenként fizetniök, a kik nem fizették meg, vásár után nem kereskedhettek; polgár házában nem lakhattak, korcsmákban nem vendégeskedhetének, estéli nyolcz óra után nem mutatkozhattak az utcán. Iskolát nem állíthattak, s vallásukat nem gyakorolhatták.²⁾

E megszorítások daczára is félelmes versenytársai valának a szász kereskedőknek. Erősen összetartottak, s csak a magok társasága és vallásabélit pártolták. 1653-ban II. Rákóczi György megadta nekik azt a jogot, hogy a rendes adót fizető görögök a jövevény görögökre adót vessenek, s ezt Barcsay Ákos 1659. jun. 5-én, Kemény János 1661. mart. 16. I. Apafi Mihály 1668. mart. 1-én, Béli Pál királybíró 1663. nov. 9-én, többi szabadalmaikkal egyetemben megerősítették, illetőleg elismerték.³⁾

A XVII. század folyamában a Királyföldön — a szászok ellenszenve daczára is — mind jobban megerősödnek. Szebenben s Brassóban szervezett társasággá: görög compániává alakulnak, melynek előljárója: a »görögök bírása« tekintélynek örvend. Apafi Mihály idejében mondhatni fénykorukat élik. Ők az udvar szállítói, bankárai, hitelezői, a bizományos üzlet bel- s külföldi portékákra nézve, jó részt kezükben van. Adajuk: a szent-mártonnapi görög

¹⁾ App. V. Ed. XLIX. CC : III. 3. cz. 1. CC. III. 15. cz. 1. art.

²⁾ 1656. statntum. Erd. fisc. levéltár VI. d.

³⁾ Erd. udv. kancz. lev. 6574/747. sz.

census; 600 frt, melyet olykor előre is fizetnek, olykor portékában is.¹⁾

Apafi a két említett compániát külön — szabadságaikat biztosító-kiváltságlevéllel látta el, fölmentette őket postalovak adása alól²⁾; ekkor vetették meg lábokat az örmény nagykereskedők is Ebesfalván. (Erzsébetvároson.)

Az 1690-ben bekövetkezett rendszerváltozást; a Habsburg-dynastia erdélyi uralkodását a görögség ügyesen hasznára fordította. Bánffy György a kormányzó 1694. apr. 7-én, Apor István a kincstartó 1698. jun. 25. erősíti meg szabadalmaikat. A brassai és szebeni polgárság mindig fölhasználta az alkalmat, hogy a görög compániák szabadalmát lehetőleg szűk körre szorítsa. 1698. jan. 27. mindkét társaság panaszkodik keserves állapotuk felől. A brassaiak nem engedik meg, hogy boltjuk fölé czéget tegyenek, künnlevő követeléseiket nem hajthatják be. Az erdélyi kincstár, bár nagyon pártatlanul járt el, a pontos adófizető görögöket igazaikban mindig megoltalmazta.³⁾ Pártjokat fogta annyival inkább, mert a pénzszűkében levő erdélyi kormányt gyakran segítették ki e kereskedők; előre fizetvén contributiójukat, s a miben tehették, segítették. Jutalmokat I. Lipótnak 1701. sept. 12-iki kiváltság levelében nyerték el. E privilegiumban a görögök — ha családostúl telepesek, mit tenni hat hó leteltével kötelesek — kir. oltalom alá helyeztetnek; lakhelyükön kicsinyben, nagyban kereskedhetnek, katona beszállásolás és előfogad adása alól mentesek. Portékáik közoltalomban részesülnek. Boltot bárhol nyithatnak, kereskedhetnek — tiltott árút kivéve — török és bármiféle portékával, csak a vámot fizessék meg.

A szebeni és brassai compániák bírát és esküdteket választhatnak, kik nemcsak a telepes és jövevény görögök ügyében ítélnek, hanem erdélyinek görög ellen való perében is. Másodfolyamodású hatóság a görög bírótól a kir. kincstár, s ha a pör tárgya 500 frtot meghalad: a bécsi kamara.⁴⁾

A kir. kincstár különben minden telepítést előmozdított; így 1700. máj. 15-én kiváltságot nyernek a Vincz kincst. jószágon megtelepülő kath. bolgárok, kik családonként 10 forintot fizetnek, s ezért

¹⁾ Apafiné Bornemisza Anna fejedelemsasszony számadási könyve: Erd. fiscalis levéltár.

²⁾ 1678. nov. 4., s 1689. Erd. fisc. levéltár.

³⁾ Erd. fisc. lt. VI. d.

⁴⁾ Erd. fisc. levéltár u. o.

bárhol s bármivel kereskedhetnek. ¹⁾ Pártfogás alá veszik a Bolgárszegen, Brassó külvárosában lakozó görög és oláh nemzetbeli kereskedőket s lakosokat, kiken a brassai tanács nagy vámot vett s kiktől a házépítés jogát megtagadta, megtiltotta nekik a posztó és vászonszövést és az élelmiszerek árulását. 1701. sept. 16-án ők is szabadalom-levelet nyernek, hogy Bolgárszegen építkezhetnek, kicsiben kereskedhetnek, bort bevihetnek s elismertetnek, mint a kir. kincstár s a szász ispán joghatósága alatt álló külön kereskedő-terület. ²⁾

A múlt század elején különben nem kedvező az erdélyi kereskedelem általános állapota. Bethlen László főkormányiszéki biztos sötét képet rajzol 1703-ban kelt emlékiratában. ³⁾ A kereskedelem pang — úgymond — nincs vevő, nincs pénz. Az adós nem fizet, tartozásával megszökök.

Oláh, bolgár, moldva bort hoznak be szabadon, mely olcsóságával megrontja a mienket. Nagyon sok pénz megy ki Moldvába ökrökért.

A török-perzsa kereskedelem teljesen görög-örmény-bulgárrác kezén van, ezek nagy nyereséget húznak belőle s mégis mindig privilegiumokra törekeshetnek.

Az erdélyi jó pénzt kiviszik, s a rosszat hozzák be!

A kormányiszék azonban nem adta ingyen a kiváltságokat. A Rákóczi-féle harc idején a görögség ugyancsak hitelezett; 1703. sept. 6-án 2000 forintot, 1704. máj. 6-án 1050 frt, 1706-ban vásznat s abaposztót segélykép 14,749 rh. forint 23 kr. értékben szállított, s mint Rabutinnek 1714. okt. 8-án kelt bizonyítványa igazolja, a császáriak leghívebb segítői, kémei a görögök voltak. Kozma Pál görög élete koczkáztatásával vitte a császárnak leveleit Bécsbe. ⁴⁾ E szolgálataikért védte meg azután a kormány őket a szász hatóságok külön adókiivetési hajlamai ellen. III. Károly pedig 1718-ban megerősítette a fejedelmektől nyert kiváltságait.

III-ik Károly uralkodása alatt a görögség meglehetősen szaporodott. A következő statisztikai táblázat mutatja a görög quæstórok állapotát, melyben ez időszakban leledztek.

¹⁾ Erd. udv. can. 1702. No 71.

²⁾ Erd. fisc. levéltár.

³⁾ Erd. udv. kancz. lev. No 155.

⁴⁾ Erd. fisc. ltár.

Erdélyi görögök statistikája.

Évszám.	L a k ó h e l y	Foglalkozás	Adó	Forrás.
1702.	Nagy-Szeben : 108 Szebenszék : 3 Brassó : 20. Fogaras : 47 Szászföld : 29 Egyebütt : 113 Összesen : 323	Török árukkal ke- reskednek; nem- zetiségre : görö- gök, rácok, bol- gárok, oláhok, bosnyákok.	(nem tudatik.)	Orsz. Lev. Erd. fisc. levéltár. »Görögök« csomója Fasc. VI.
1724—5.	Szebenben : 30.	»	333 frt.	u. o.
1733.	A császári Oláhhor- szágban : 130	»	—	u. o.
1733.	Deés : 9 Beszterczen : 2 N.-Enyed : 4 Thordán : 4 Kolos : 2 Gy.-Fejérvár : 12 Hunyad-megye 17	Kereskednek: bőr- rel, gyapjúval, posz- tóval, fűszerrel, bá- nya és erdőtermé- kekkel, keleti s belső árukkal, köz- vetítők	—	u. o.
1734.	Fogaras : 21 Szebenben : 36 Brassó : 40 Ebesfalva (Erzsé- betváros) : 26 (Örmény) M.-Vásárhely : 13 Egyebütt 9 Tordán : 30 örm. és zsidó is.			
1735.	Szeben : 41 Brassó : 8 Egyebütt : 112	»	—	u. o.

A szebeni kompánia 1725-ig 666 frt 40 kr censust fizetett, azontul pedig, tekintve, hogy számuk tetemesen megapadt, csak félannyit. A görögök compániája nem volt oly zárt testület, mely valamennyi görögöt a társaságba lépésre kényszerített volna s így voltak sokan nem társaságbeliek, kik szintén fizettek a kincstárnak censust. Átlagvéve két harmadrészüket török árukkal kereskedett, egy harmadrészüket pedig német és velencei árukkal; megannyia pedig, a mennyire üzletük megengedte, belföldi detail-kereskedést is űztek.

Midőn 1726-ban a szebeni magistrátus panaszt emel ellenük, hogy kereskedelmükkel a belföldiek rovására gazdagodnak, a compania előljárója magyar folyamodványában kifejti, hogy ők igen sok hasznot hajtanak ugy a városnak mint államnak. Legelőször is fizetik a taksát, boltjaikért fizetnek adót, szállásukért bért, megfizetik a kincstárnak a censust, a harminczadnál nem mint török alattvalók, hanem a tariffa szerint fizetnek s gazdaságot nem űzván, a vidékieknek is hasznuk van belőlök, s most a magistrátus apró ürügyek alatt hosszas uzus útján joggá vált állapotjokat meg akarja változtatni. A kincstár csatlakozott is e felfogáshoz s 1726. december 7-én azt határozta: hogy »a szebeni kereskedő görög compánia maradjon az eddig való állapotgyában.«¹⁾

A századok mind a mellett csak túrték görög polgártársaik előnyös helyzetét. 1748-ban a szebeniek kétségbevonják privilegiumaikat, állítván, hogy azok nem egyebek egyszerű türelmi rendelkezésknél, s hogy az ő kivételes helyzetük csak is a török felsőség maradványa. Az a Leopold-diploma, (1701.) melyre a görögök hivatkoznak, nem is törvényes, mert nem az erdélyi kanczellária bocsájtotta ki, mert nem publikáltatott, s mert a régi törvényekkel ellentézik is.

Ebben a felfogásban osztozott Medgyes városa is, állítván, hogy a görögök kiváltsága nem privilegium, hanem indultum. Feltűnt Erdélyben, hogy a magyarországi görögök csakis török árukkal kereskedhetnek, míg Erdélyben teljesen azon jogokat élvezhetik, melyeket a benszülött kereskedők. E mellett azonban nem vették tekintetbe, hogy az Erdélyben telepes görögök contributiót fizetnek, (Szebenben 800 frtot ekkor már,) s hogy az árúkat a rendes tariffa után hozzák s viszik ki. A brassai tanács hivatkozva a magyarországi viszonyokra, meg is tiltotta nekik a rőffel és lattal

¹⁾ Erd. fisc. ltár, VI. d.

való kicsiben kereskedést, s daczára annak, hogy a brassai társaság-beli görögök száma évről-évre hanyatlott, mégis ugyanazt az adót követelik tőlük mint régen. Szebenben megtiltották nekik az élelmiszerek piaczon vásárlását s minden eszközt megmozdítottak, hogy a kincstárnál az ő igazaik jussanak érvényre. E sok pörlekedés daczára a görögök folyton élénk részt vettek úgy a bizományos, mint a belföldi kereskedésben s a görög compániák panaszai, a szászok pedig bosszúságaik daczára mégis megfértek egymással. 1770-ben az u. n »Staatswissenschafts deputation« elnöke és alkormányzó gróf Lanthiri János a görög társaságok dolgában igen szabadelvű véleményt adott be, és teljesen pártjukra áll, mondván, hogy az a néhány török alattvaló, aki belföldi árukkal kereskedik, éppen nem rontja meg a belföldi kereskedelmet, sőt csak a versenyt gyarapítja.¹⁾

Báró Bruckenthal Sámuel az erdélyi főkormányshéék részéről azt véli, hogy sokkal czélszerűbb volna a keleti kereskedés érdekében, ha a szebeni és brassai görögök, kik nem erdélyi alattvalók, csakis török árukkal kereskednének; belföldi árukat pedig vásáron kívül csakis nagyban legyen szabad árulniok.²⁾

A görögök és szászok közt folyt, majdnem százados vitaközásnak főoka az, hogy a szászok statútumaiknál fogva a görögöket polgártársokul befogadni nem akarták, a görögök pedig mennél függetlenebb, izolált állásra törekedtek, s tisztán kereskedelmi érdekeket hajhászva városi kötelezettségeiket nem akarták teljesíteni. Az idők azonban változtak, a keleti forgalom megcsappant, a požeravaczi szerződés daczára számtalan nehézségeket gördítettek a forgalom elé, s a szász ipar jelentőségét csaknem teljesen elvesztette. — Bécsben jól tudták a körülményeket s midőn Mária Theresia 1777. augusztus 13-án a görögök privilegiumát megerősíti, tisztán csakis az erdélyi kereskedelem érdekében vélt cselekedni. E privilegium teljesen azonos a Leopoldi privilegiummal, csakhogy csődmegnyitási ügyekben a görögök csődje egy vegyes csődbírósághoz utasíttatik, melynek három tagja a szebeni vagy brassai tanács kebeléből küldetik ki, három tagja pedig a görög compániából. Bűnügyekben a felelbezés a thesauriátus, onnan pedig a guberniumhoz történik; szebeni vagy brassai compániába csak az vétetik fel, a ki görög vagy macedon eredetét igazolni tudja.¹⁾

¹⁾ Erd. udv. kanc. ltára.

²⁾ Erd. udv. kancz. ltár. 1775. 918.

³⁾ Erd. fisc. ltár 6-ik fasc.

Második József kora döntő fordulatot képez az erdélyi görögök sorsában. Midőn az 1784-ik Szened kibocsájtásával a keleti kereskedelem szabályoztatott. Erdélyben sem késhetett soká a görögök állapotjának tisztázása. Helytartósági tekintetben már 1775-ben az illető városi tanács alá rendeltetett a görögség, de kereskedelmi tekintetben még mindig azt a különös állást élvezték, mely ugyyszólván kétlakiakká tette őket, 1785-ben II. József azt rendeli, hogy a török alattvalóknak maradott görögök compániában maradhatnak ugyan és privilegiumaikat élvezhetik, de csak török árúkkal kereskedhetnek; aki kicsiben is óhajt kereskedést folytatni szerezze meg a polgárjogot, mert ennek elnyerésében nemzetiségük nem akadályozza őket. II-ik József határozata így hangzik: »Ha ők a polgárjogot kívánják, az nekik mindenkor ingyen adassék. s ők mindazon jogoknak, melyeket a többi polgár élvez, részesei legyenek s különösen oly esetben is fennálló generalis rendeletem értelmében hatósági méltóságra is alkalmasak legyenek, minthogy itt nem a vallás különbözőségére, de az illető ügyességére s jellemére kell tekintettel lenni.« ¹⁾

A görögök helyzete ezzel gyökeresen megváltozott, legnagyobb részük polgárrá vált, a török alattvalók pedig a jelen század elején beállott keleti kereskedelmi pangás közepette, teljesen elvesztették jelentőségüket. ²⁾

A görögség ugyan megmaradt Brassóban, de teljesen összeolvadva az ottani kereskedői elemekkel e század első tizedeitől kezdve már csak brassai kereskedelemről van szó, melynek felvirágzása pedig Magyarország keleti forgalmának különösen érdekében áll.

¹⁾ Magy. erd. udv. kancz. ltár 1785. 14028. sz.

²⁾ A keleti kereskedelem egyes árucikkeire jellemző adatok vannak 1784-ből, melyet V. és VI. sz. a. közlünk.

IV. FEJEZET.

Néhány szó a jövőről.

Az ozmán birodalom, ma már nem tagadhatja senki, alkatrészeire bomlik. Közvetlen török uralom alatt az európai Törökországnak aránylag csak kis része áll. Románia királyság s államisodása rohamosan fejlődik, Szerbia e napokban kiáltatott ki királysággá, a Bulgár fejedelemség és Kelet-Rumélia felszabadultak a közvetlen török befolyás alól s ha lassan is, de folytonosan haladnak az európaiasodás pályáján. Bosznia és Hercegovina jövő sorsa a mi monarchiánkéval van összekötve. E nagy politikai változásnak megfelelő arányu kereskedelmi átalakulás jár nyomában. Monarchiánkra s közvetlenül hazánkra nézve talán fontosabb ez a kereskedelmi alakulás, mint az, mely Konstantinápoly 1453-iki elfoglalását követte.

A balkán félsziget, melyet úgy a nyugati hatalmak, mint Oroszország is közgazdaságilag, véve a maga birtokának akar tekinteni, a följebb mondott apró államok keletkezése következtében ugyanannyi külső kereskedelmi és iparterületre oszlik. Elvitázhatlan dolog, hogy Magyarország, mint az európai államrendszernek körülbelül legszélsőbb művelt tagja, ipar- és kereskedelmi terjeszkedés tekintetében a keletre van utalva. Magyarország mint transito ország zivatáros múltjában, — mint az előbbi fejezetben láttuk — feladatát a kelet felé a politikai környüállásokhoz képest eléggé betöltötte. Igaz, hogy oly időben, midőn az ipari és kereskedelmi áramlat csak természetes folyamánya volt geográfiai helyzetünknek.

A nélkül, hogy iparunk és kereskedelmünket rózsaszín üvegen keresztül itélnők meg, bátran elmondhatjuk azt, hogy iparunk jelen állása s azon intézkedések, melyek a kelettel való közlekedés érdekében történtek, arra a reményre jogosítanak fel, hogy Magyarország a Balkánfélszigeten most végbemenő közgazdasági versenyből megillető részét bizvást kiveheti. A most ott fejledező államokban a stádiumban vannak, mikor az államosodás szükségleteit a

beltermelésből még nem elégítheti ki, midőn a társadalom az új helyzet következtében támadt szükségleteket máshonnan kénytelen fedezni. E pillanatot megragadni s azt iparunk s kereskedelmünk tekintetében fölhasználni, saját érdekünkben álló első kötelesség. Ha ipari és kereskedelmi életünk egyes tüneteinek végigtekintünk, azt látjuk, alig van egy két ága, melylyel — sok tekintetben különleges helyzetünket tekintve, — szégyent vallanánk a külföld hasonló ipari és kereskedelmi ágáival szemben. De nincs meg kereskedésünkben és iparosainkban a solidaritás érzéke, nincs meg a kellő vállalkozási kedv s meg kell vallanunk, nagy részben nincs tőke sem. Négy éve tölt el immár, hogy György Endrénél tekintetben epochális »Keletre magyar« című munkája megjelent, melyben a keleti közgazdasági érdekeink fejlesztésére szükséges teendőket nagy apparátussal részletesen sorolja fel. Azóta a román-magyar vasuti kapcsolat is megnyílt, a magyar-szerb vasuti csatlakozás is a megvalósulás stádiumába lépett s vajjon mi történt, mi valósult meg György Endre kétségtelenül életre való tanácsaiból? Csak annyi, mint azelőtt.

Nem lehet tagadni, hogy a jelen consulatusi rendszer elhalmozott teendői mellett a rendelkezésére álló aránylag csekély eszközökkel minden kívánságait alig teljesíti. Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a kormány kötelességei közzé tartozik iparunkat és kereskedelmünket ott, a hol állami támogatásra szorúl, gyámolítani. Legelső feladatok közé tartozik tehát, hogy a mennyiben a közös külügyi képviselő hatalmában nem áll a specialis magyar érdekeknek kellő figyelembe vétele, azokat kapcsolatban a fennálló intézményekkel érvényesíteni. Alig lehet kétség abban, hogy e fontos cél költségei ne találjanak fedezetre, kivált ha arról van szó, hogy Magyarország feladatainak egyikét betöltse.

Mélyreható kormányintézkedések, keleti muzeumok, bizottságok, keleti akadémiák felállítása mindmégannyi csak szép szó marad, hogy ha az egyesek, iparosaink és kereskedőink maguktól nem érzvén ez ügy fontosságát, minden intézkedést a kormányra hárítanak. Mindaddig, míg az egyesekben annyi erély nem fejlődik, hogy keleti terjeszkedésünknek szükségét a rendelkezésére álló eszközökkel elő nem mozdítja, addig kormányunk legjóra valóbb intézkedései is meddők maradnak. A budapest-zimonyi vasut nemsokára ki fog épülni. Közvetlen forgalmunk meg lesz a kelet fővárosával. Konstantinápolylyal, itt az ideje, hogy készüljünk a versenyre, melynek győztes kimenetelétől legvitálisabb politikai érdekeink függnek.

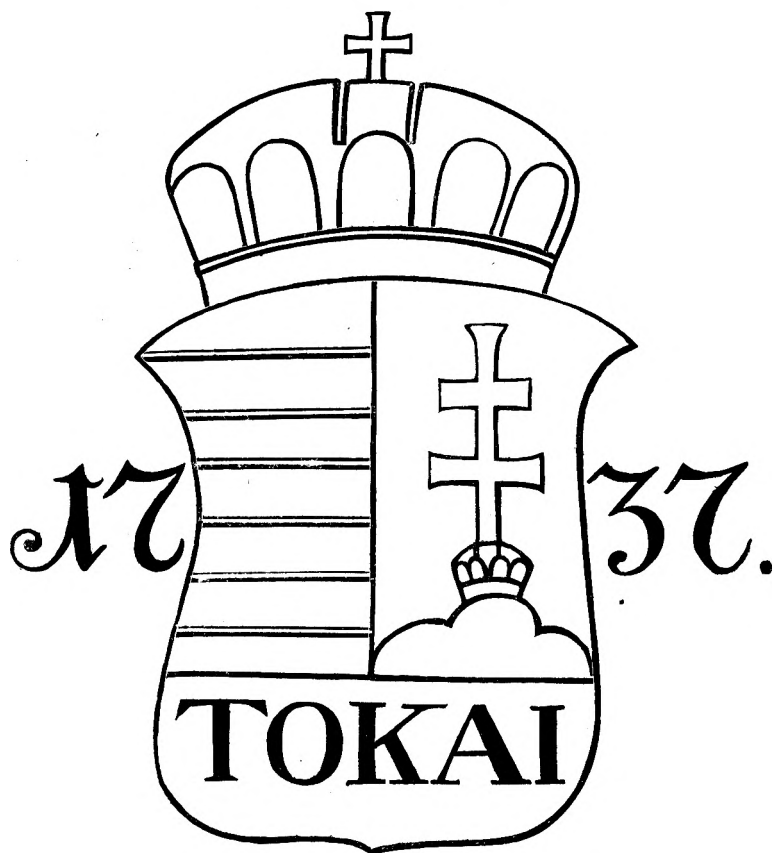
OKLEVELES MELLÉKLET.

I.

A Tokaji bor védjegye 1737.

(A helyt. tanács lt. Id. Oec.)

II.

Pénznemek forgalma 1746-ban.

Specification Deren jenigen fremden Gold- und Silber-Sorten, welche zwar noch ferner in denen Kaiserl. Königl. Erb-Landen frey auszugeben, und anzunehmen allergnädigst erlaubet werden, jedoch, vom ersten Julii 1746. anzufangen, nicht anderst, als in dem hierunter ausgewiesenen Werth.

Schwere deren folgenden Gold-Sorten nach dem ordinari Ducaten-Gewicht.		Königl. Französische Gold-Sorten. Von letzt-verstorbenen König Ludovico Decimo Quarto.	Nach allergnädigst geschöpfter Kaiserl. Königl. Resolution.	
Ducat.	Grän.		fl.	kr.
3	53	Louis d'or doppelte	14	37
1	54	Louis d'or einfache	7	13
—	57	deto halbe	3	35
		Von jetzt Regierenden König.		
2	19	Schild-Louis d'or	8	44
2	19	Sonnen-Louis d'or	8	40
		Königlich-Französische Silber-Sorten.		
		Französische alte Thaler, oder Louis blanc	1	54
		Halbe Louis blanc	—	57
		Viertel deto	—	27
		Neue gantze Thaler von jetzt Regierenden König, auf welchen das Wappen mit Palm- oder Lorbeer-Zweigen umgeben ist	2	3
		Dergleichen halbe	1	1 $\frac{1}{2}$
		Königlich-Spanische Gold-Sorten.		
7	46	Vierfache Spanische Doppien	29	10
3	52	Doppelte deto	14	33
1	56	Einfache deto	7	16
—	58	Halbe deto	3	37
		Königlich-Spanische Silber-Species.		
		Spanische Matten, oder Pezze Colonarie, oder Mexicane	1	53
		Königlich-Englische		
2	21	Gold-Guinée	9	—

Schwere de-
ren folgenden
Gold-Sorte
nach dem or-
dinari Duca-
ten - Gewicht.

Ducat. Grän.

7 42

3 5

1 32

— 47

— 18

8 12

4 6

2 3

1 2

— 31

3 10

1 34

1 —

1 —

Königlich-Portugesich
Gold-Müntzen.

Ein fünffacher Moi d'or mit dem Portugesi-
schen grossen Creutz auf einer- und Königl.
Portugesischen Wappen auf der anderen
Seiten . . . . .

Ein doppelter Moi d'or . . . . .

Ein einfacher Moi d'or . . . . .

Ein halber Moi d'or . . . . .

Ein Fünftel Moi d'or . . . . .

Ein doppelter Teston mit der Königl. Bildnuss
auf einer- und dem Königl. Portugesischen
Wappen auf der anderen Seiten . . . . .

Einfache deto . . . . .

Halbe deto . . . . .

Viertel deto . . . . .

Achtel deto . . . . .

Niederländische Gold-Müntzen.

Gantze Souverains . . . . .

Halbe Souverains , ...

Niederländische Silber-Müntzen.

Burgundische Thaler, oder Patacons . . . . .

Gross-Hertzogt. Toscanische
Gold-Müntzen.

Ein Zecchin, oder Gigliato . . . . .

Gross-Hertzogt. Toscanische
Silber-Müntzen.

Eine Piastra . . . . .

Ein Livornino . . . . .

Venetianische Gold-Müntzen.

Ein Venetianischer Zechin . . . . .

Venetianische Silber-Müntzen.

Ein Venetianischer Ducaton . . . . .

Ein Venetianischer Ducato . . . . .

Eine Venetianische Justina . . . . .

Mäyländische Silber-Müntz.

Ein Philipp-Thaler . . . . .

Nach aller-
gnädigst ge-
schöpfter
Kaiserl. Kö-
nigl. Resolu-
tion.

fl. kr.

29 19

11 46

5 50

2 58

1 11

31 16

15 40

7 50

3 56

1 58

12 6

6 —

1 52

4 9

2 16

1 55

4 9

2 19

1 27

1 55

2 3

III.

1772. jan. 27. *Török alattvalókat illető rendelet.*

Die ottomanischen Unterthanen geniessen eines doppelten Vorzuges in Ansehung des Handels mit türkischen und orientalischen Waaren mit den k. k. Erblanden, und zwar einmal, dass sie den Zoll nicht nach den Tariffen, sondern nach der in der Uebung stehenden Abnahme entrichten; hernach, dass, wenn sie diesen Zoll einmal an den Gränzen abgestattet haben, sie von der Zahlung aller weitem Gebühr sowohl bey der Einfuhr von einem Erblande in das andere, als bey der Durch-oder Ausfuhr in fremde Lande gegen Vorweisung der gehoerigen Bollette enthoben bleiben. Nicht minder koennen sie alle in den Erblanden erzeugte oder mit entrichtetem Zolle daselbst erkaufte fremde Waaren auf ganz gleiche Weise in das ottomanische Reich führen.

In Hinkunft werden jene Handelsleute, welche k. k. Unterthanen sind des nämlichen Vorzuges und zwar noch mit der weitem Begünstigung in den Erblanden theilhaft werden, dass sie sich bey jedem Vorfalle entweder für den ottomanischen Zollsatz erklären, oder aber den gewöhnlichen Tariffsätzen und Zollordnung sich unterwerfen können, je nachdem sie den einen, oder die andere für sich am vortheilhaftesten zu seyn glauben.

Geschiehet nun das erstere, so haben die k. k. Unterthanen von jenen türkischen Waaren, welche sie aus dem ottomanischen Reiche zu Lande, nicht minder von jenen orientalischen Waaren, die sie auf gleiche Weise aus mehr entlegenen Staaten als Persien u. durch das ottomanische Gebiet in die k. k. Erblände bringen, den von den ottomanischen Unterthanen zu entrichtenden Zoll, nach der gleichen Schätzung, sofort bey dem ersten Maut-oder Dreyssigstamte zu zahlen, und erhalten dafür die gehörige Bollete. Gegen Vorweisung dieser Bollete können die Waaren in jenem Lande, in welches sie getreten, zum Verkauf und Verbrauch bestimmt, oder in ein anderes Erbland in der nämlichen Absicht gebracht, oder aber in fremde Lande versendet werden, ohne dass dafür ein Zoll oder Mautnachtrag abzustatten. Wenn jedoch einige dieser Waaren mit besonderen Aufschlägen oder Accisen belegt wären, sind solche an dem Consumtions-Orte bey Confiscations-Strafe richtig zu stellen, und ist daher mit dergleichen Waaren alles dasjenige zu beobachten, was sonst die Zollordnung erfordert, folglich sind mit selben nicht nur die Commercial-Strassen zu halten, sondern auch solche bey den Maut- und Dreyssigstämtern gehörig anzumelden.

Alles dasjenige, so bisher von den türkischen und orientalischen Waaren, welche zu Land eingeführet werden, gesaget worden, ist auch von jenen levantinischen Waaren zu verstehen, die zur See aus dem ottomanischen Gebiete nach Triest und Fiume, und von

dannen in die Erblande gebracht werden. Der Zoll ist bey dem Austritte von den Seeplätzen in die Erblande abzustatten, und es wird dafür die gehörige Bollete mit der nämlichen Ordnung und Wirkung, wie es vorher erwähnt worden, ertheilet werden.

In Ansehung der Beglaubigung, dass die einzuführende Waaren türkische oder levantinische oder persische sind, wird kein mehrerer Beweis von den k. k. Unterthanen, als derzeit von den ottomanischen gefordert werden. Dieser bestehet darinnen, dass eine solche Waare zu Land über eine an den türkischen Gränzen liegende Contumaz-Station eintrette, oder zu Wasser mit Schiffen aus den ottomanischen Staaten in die gewöhnliche Lazarete gebracht werde, und wenn sie an das Maut- oder Dreyssigstamt kömmt, mit dem gehörigen Sanitäts-Attestate versehen sey. Aeussert sich aber bey der Beschau, dass die Waare keunbar eine andere fremde nicht türkische oder persische ist, so wird für solche, wenn sie einzuführen erlaubt, der gewöhnliche ausländische Zoll abgefordert, hingegen wenn sie verboten ist, dieselbe zurückgewiesen, oder bey dem Maut- amte angehalten werden: Wie denn überhaupt die bisher angezeigte Begünstigungen nur für die ein- und auszuführen erlaubte Waaren gelten.

Die Bestättigung der Eigenschaft eines k. k. Unterthans wird bey bekannten Handelsleuten keine Schwierigkeit haben, die unbekante hingegen werden solche mit Attestaten von den Landes- oder Kommerzialstellen darthun müssen; es wäre denn, dass die Handelsleute dem Maut- oder Dreyssigstamte an dem Consumtions- Orte besser als jenem an der Gränze bekannt wären, welchen Falls sie die Anweisung der Waare an ersteres gegen Abstattung der Transito-Gebühr, unter der gehörigen Vorsehung, verlangen können.

Die bisher beschriebene Anordnung wird vom ersten May 1772. in Vollzug gesetzt werden.

Wien den 27-ten Jäner 1772.

IV.

1775. september 26. *Nagel Krisztján svájci ügyvivő jegyzéke a magyar borkereskedés érdekében.*

Durchlaustigster Hochgeb. Reichs Fürst.

Da die hiesige landes Verfassung denen Vorgesetzten nicht erlaubt einige von der alten Gewohnheit abweichende Verordnungen in dem Kameral Finanz-Commerzial und nur mehr selten in dem Policy Wesen zu erlassen, so entgeht einem alhier allergnädigst angestellten Geschäftsbesorger bey nahe alle gelegenheit über diese gegenstände einige berichte pflichtschuldigt abzustatten, wessentwegen ich weiters nachgeforschet, ob nicht etwa ohngeachtet der beträchtlichen activ Handels in der Schweiz nebst dem aus dem k.

k. Erbländen mittel oder ohnmittelbar beziehenden Kornfrüchten Seiden, baum, böhmischer Wolle, und Glas vielleicht noch mit einem andern Erbländischen Pröduct hieher gehandelt werden mögte? und nach überlegung des starken Handels, so theils Französische, Spanische, auch mehrere Italianische Handelsleuthe mit ihren fremden Weinen in die Schweitz treiben, theils auch das vorzügliche verlangen bemittelter Einwohner selbst nach dem Tokayer und anderen *hungarischen* Süßen Weinen, welche von verschiedenen dererselben in dem reformirten Cantonen aus mangl derselbst hieher Kommenden hungarischen Weinhandlern verschrieben und oftmahls nicht zur zufriedenheit bedienet werden, auch wegen nicht genügsamer Kentniss diese Weine gegen anstossende zufälle erhalten, durch derselben Verderbniss grossen Schaden leyden, bin ich fast gesichert, dass eine solche unternehmung nicht wohl fehlschlagen und der hiesige Geschmack für fremde Süsse Wein dem hungarischen vor dem Süßen und meistens verfälschten Spanischen Weinen in Kurzen den Vorzug geben wurde.

Es wurde aber zur Errichtung dieses Endswecks und zur andauer dieses Handels meines geringsten Ermessens nöthig herzu A) eine Probe von einigen Butheilen Tokayer vielleicht auch Edenburger und St.-Georger Ausbruch durch wiener oder hungarische Weinhändler gemacht werden mögte. B) dass aber jederzeit die Weine unverfälscht geliefert wurden, weiln die auf ächtes gut jederzeit ihr Augenmerk tragent Kaufmanschaft in diesen sehr hacklich ist. C) eine Niederlaage davon zu errichten, und etwa einen eigenen Menschen dazu anzustellen, dürfte einen unternehmer dieses Weinhandels hierlandes zu kostbar fallen, wessentwegen solcher auf die Art der französischen Weinhändler getrieben werden musste, welche sich in dem Früh und Spath-jahr hieher begeben, ihre Weine den liebhabern anbiethen die bestellungen aufzeichnen, über die fracht Kösten sich ein verstehen, und die Weine entweder fasselweis oder in Bouteillen durch sichere Fuhrleute übersenden, D) die Orte aber, wohin, der mehrste Verschleiss bestehen könnte seynd Basel, Bern, Zürich und vielleicht auch Luzern und Schaffhausen die fürstl. Höfe St. Gallen und Beuruth und andere von minderen Betracht, E) hat sich bisweillen ereignet, dass Tokayer Wein von der theuersten gattung hieher verschrieben werden, derselbe kurtz darnach sich geünderet und aus mangl der Wissenschaft wie solchen zu helfen verdorben ist, welcher andere liebhabern Schüchtern gemacht, so kostbare und haikliche getränke ferner kommen zu lassen, aus diesen Betracht wurden die Käufer mit mehrerer zu Versucht diese Weine kommen lassen, wenn wo nicht ein gedrückter Dach wenigstens ein geschriebener oder mündlicher unterricht gegeben würde, wie nach Empfang diese Weine in Fässeln oder Bouteillen und in entstehenden unfällen sich zu benehmen sege? Die zum Anfang und Aufnahme dieses Handels diensame Vorkehrungen

würden von den unternehmern selbstn eingesehen und nach maasgebender umstände ausgetübet werden können, nachdem einmahl einige Versuche damit angestellt seyn werden. Schliessliche habe ich Euer Hochfürstl. Durchl. einige türkische Nachrichten berichtet gnädigstes Schreiben von 6-ten dieses in tiefester dankschuldig-rechtsens erhalten.

Ich erlasse mich gehorsamst zu Euer Hochfürstl. durchl hohen Schutz und Gnaden und Gnaden und ersterbe in tiefester Ehrfurcht

Euer Hoch. fürstl. durchl.

unterthänigst gehorsamster

Ernest Nagel.

Basel d. 26. 7^{ber} 1775.

(Eredetije : Kaunitz herczeghez intézve, a m. k. országos levéltár helytartó-tanácsi osztályában.)

V.

1784.

Specification derjenigen Waaren Artikeln welche von Konstantinopel, Moldau, Wallacheÿ und anderen türk. Provinzen, nacher Siebenbürgen, und Vice versa wiederum dahin geführt werden; Was solche antürk. Mauth entrichten müssen?

	Leé	aspri
Pfeffer wird jedesmal nach den Verkauf Taxirt in den verflossenen Jahr kostete der Centner oder sogenannte Cantar 176 — und ist davon abgenommen worden	1	60
Caffee türk. von 1 Oka oder $2\frac{1}{4}$ <i>W</i>	—	9
Zucker in Huth oder minütien vom Cantar oder 1 Centner	1	60
Confecturen alle Gattungen Venetian V. von 1 Oka	—	4
Weÿrauch vom Cantar oder 100 <i>g</i> so einerleÿ ist	1	—
Salmiac von Detto Detto	3	—
Queksilber » Detto Detto	5	—
Schwefel » Detto Detto	1	—
Indigo wird ebenfalls nach dem Verkauf taxirt und ist bissher entrichtet werden von 1 Oka oder $2\frac{1}{4}$ <i>g</i>	—	34
Rothe Crapp Wurzeln zum färben vom Cantar	—	40
Wachss rohes gelbes in der Wallacheÿ von 1 Oka	—	6
Detto Detto in der Moldau von 1 D ^o	—	9
Ord. Baumöhl von 1 Oka	—	1

	Leé	aspri
Saifen Detto 1 Oka	—	1
Schmaltz von 1 Cantar	—	40
Inschlitt von 1 Detto	—	30
Limoni und Orangi von 1000 stück	—	45
Oliven für 1 Cantar	—	40
Ziweben, Feigen, Smirnische u. andere vom 1 Cantar	—	60
Mandeln vom 1 Detto	—	88
Limoni Saft vom 1 Detto	—	48
Triester Rosoglio von 1 Flaschl	—	2
Eisen rohes vom 1 Cantar	—	40
Zugarbeitetes vom 1 Detto	1	30
Spagat und anderes Strikwerk vom 1 Last so $2\frac{1}{2}$ Cantar oder 250 q	—	90
Baumwolle zählt wo Sie gekauft wird 1 Leé bey her Granitz neben der Donau 150 aspri, in der Wallacheÿ, wo solche nur transito passirt abermahlen 150 aspri, so kommt auf 1 Cantar	1	55
Roths und weisses Baumwoll garn, für 1 Last beym Ankauf wie oben 2 Leé bey der Granitz $5\frac{1}{2}$ Leé und in der Wallacheÿ 5 Leé, komt für 1 Oka	—	12
Türk. Seiden von allen Farben von 1 Oka	—	15
Bogasin oder Baumwoll Leinwand, oder auch Moss'ul genant weiss und gefärbt von 1 Stück von 8 Elln	—	7
Grobe Sak Leinwand von 1 Stk von 50 Elln	—	15
Schafwolle aus der Wallacheÿ kommend von 1 Cantar	—	42
Detto Detto aus der Turkey kommend von 1 Detto	—	70
Detto Detto von die Hutmacher von 1 Detto	—	90
Hassenbälg von der Wallacheÿ und Turkey kommend 100 Stk an Mauth 1 Leé und Aufschlag 5 Leé zusammen	6	—
Ochsenhäuth von 1 Stück	—	20
Corduan Fell gefärbt vor 1 Stk	—	4
Detto Detto weiss oder ungefärbt	—	$3\frac{1}{2}$

NB. 1 Leé macht kay's. Geld R. Fl. 1. Ein asper $\frac{1}{2}$ kr. oder oder 120 Rst. Ein Cantar thut 100-te Wiener und 1 Oka $2\frac{1}{4}$ q Wiener Zur Nachricht.

Georgius Marco
hiesiger Grichischen
Compagnie Richter
(l. s.)

VI.

1781. Memorandum az erdélyi — moldva oláh fogalomról.

Die Hauptartikeln, mit welchen vorzüglich von Seite Unserer Unterthanen der Handel geführt wird, oder doch am füglichsten geführt werden kann, und daher einer Aufmerksamkeit würdig ist, sind das Vieh, Wein, Hasenbalg, Baumwolle, und Brandwein.

Das Vieh ist oder Pferd, und Horn, oder aber Wollenvieh. — Ersteres kommt nur allein aus der Moldau, und gewinnen unsere Leute bey der bekannten Trägheit, und Unthätigkeit der Landeseinwohner ser vieles dabey. Dagegen findet der Berichtsteller bey dem Zweiten nemlich bey dem Wollenvieh-Handel sehr vieles zu erinnern.

Der meiste Wollenvieh-Handel unserer Unterthanen geschieht mit der Wallacheÿ, wohin die Siebenbürger ihr Vieh auf die Weide zu treiben pflegen: der Fürst beziehet nur allein unter den Titel der Weide Gerechtigkeit für jedes Stück 12 Piaster, die Grundherren sodann, auf deren Fluren die Schafe weiden, nehmen besonders 8 Pard, das ist, 12 kr. ab: dieses Vieh wird sodann nach Konstantinopel abgeführt, wo nicht nur allein die Essitomaut, sondern noch besonders für die nach Deutschland, und Türkei abgehende Wolle, Butter, Käse, Insehlitt etc. die Zoll Gebühr dem Fürsten bezahlet werden muss.

Nach dieser vorausgesetzten Erinnerung macht H. Hof Secretair, und Agent Raicevich folgende Rechnung: bekanntlich giebt der Fürst die Zoll Abnahme für die Weidbefugniß in Verpachtung, für dieses beziehet er 400,000 Piaster, welches also beweiset, dass wenigstens vier Millionen Schaf in der Wallacheÿ sein müssen, setzt man nun noch für jedes Stück 8 Para, mithin zusammen jährlich 800,000 Piaster Weidgeld hinzu, so ergibt sich, dass für den Unterhalt des Schafviehes jährlich 1,200,000 Piaster verwendet werden müssen; besagter H. Hof Secretair ruket diesem noch den wichtigen Umstand hiezu, dass von diesem in der Wallacheÿ befindlichen Wollenvieh verlässlich $\frac{3}{4}$ den Siebenbürgern eigenthümlich zugehören, dass also nach dieser eingeführten Manipulation pro rata 900,000 Piaster, und wenn man dem noch die übrigen Gebührensabgaben, und Excorsionen hinzu fügen will, ganz sicher eine Million für den Staat verlohren gehe, dem aber leichtlich abgeholfen werden könnte, wenn man die Siebenbürgischen Vieh-Handler dahin verleiten wollte, ihr Vieh einwärts im Lande in das Banat, oder sonst wohin auf die Weide zu treiben, wo gewiss die Entfernung die Leute von dieser neuen Abänderung nicht abschrecken könnte, nachdem dem Berichtsteller sicher bewusst ist, dass sie zuweilen ihr Vieh von Fogarasch bis nach Causchau in Bessarabien

treiben, eine Gegend, die bekanntlich beÿ weiten entfernter ist, als von Fogarasch nach dem Banat.

Beÿ den anderen Handlungs Artikeln, und zwar beÿ den Weinen versichert H. Hof Secretair, dass diessfalls jährlich eine beträchtliche Menge sowohl nach Siebenbürgen, als auch nach der Bucovina verführet werde; der Taxseÿn zwar 3 psto doch halte man sich nicht immer so genau nach der Regel; es besitzen anbeÿ viele Bucoviner Inssassen Weingärten in der Moldau, für welche aber sie nicht mehr als die territorial Gebühr zu bezahlen haben.

Was die Hasenbalg belanget, so ist aus den Vorhegehenden bereits erinnerlich, wie dieser Handel von den Juden aus Brodi zum wirklichen Nachtheil der Kais. Königl. Staaten geführt wird; bis auf das verflossene Jahr kaufte man das 100 um 15 bis 20 Piaster, nun haben aber die Brodier Juden den Kaufpreiss bis auf 40 und 55 Piaster gesteigert, obgleich zur Contracts Zeit von unsern Kauffleuten mit den Moldauern der Preiss noch auf 25 Piaster verabedet wurde.

Die Baumwolle beträgt jährlich beÿ die 2000 Ballen, so von Seres durch die Wallacheÿ in die Kaiserl. Königl. Erblanden verführet wird, von diesem bezahlt man zwar kein Transito, doch geschieht es beÿ dem, so, wie beÿ anderen, dass sich Missbräuche einschleichen.

Der Brandwein-Handel, von dem H. Hof Secretair gleichfalls Erwähnung machet, ist zwar überhaupt verboten, doch begünstiget der Fürst selbst ein, und andere, denen gestattet wird, dieses Getränke unter der Hand aus Polen einzuführen.

Es finden sich übrigens eine Menge Siebenbürger Wallachen, die Theils aus Muthwillen, theils aus vermeintlichen Ursachen ihr Vaterland verlassen haben, diese hat man in die von den Gränzen entfernte bergichte Gegend sich niederlassen gemacht, und zahlen nur ein geringes Contrubitionale an den Fürsten.

(Eredetije a magyar-erd. udv. kanez. levéltáraban 1111/784. sz. mellett.)

VII.

1846. *Balta-limani török-orosz szerződés.*

I-ső Czikk. Mindazon egyezkedések és kötések, melyek eddig az Orosz és Török Udvar közt, az Orosz alattvalóknak és hajóknak a Török birodalombani jogait és szabadalmait illetőleg léteztek: jelesen pedig az 1783-ik évi Junius 10 én kelt kereskedelmi szerződés és a drinápolyi egyezkedésnek 7-ik pontja, teljes erejökben megmaradnak, kivéven azokat, mellyek a jelen szerződés által világosan megsemmisítették, vagy módosítottak. A Török Udvar kötelezi magát azoknak minden száraz s tengeri katonai hatósága s más hivatalnokai általi leendő sérthetlen fentartására. — Ezen felül az

Orosz alattvalóknak és hajóknak mindazon jogok, jótékonyságok és hasznok tellyes és tökéletes élvezetét igéri és biztosítja, melyeket eddig tartományaiban a legtöbb kedvezményekkel ellátott idegen nemzeteknek engedett vagy jövőendőben engedni fog.

II-ik Czikk. Az eddigi szerződések által megállapított vámjog a külső kereskedést illetőleg jövőendőre is változatlanul 3% határoztatik, mely az Orosz kereskedők vagy megbízottjaik által a Török birodalomba behozott áruktól éppen úgy, mint az általok a Török tartományokból kivitt török természetűektől mindeddig előlege-sen fizetendő.

III-ik Czikk. Minden orosz alattvalóknak szabadságában áll személyesen vagy megbízottja által török természetűeket vagy iparműveket, akár kivitel, akár pedig a török birodalomba üzendő kereskedés végett vásárlani. Az orosz alattvalóknak vagy megbízottjainak joguk van mondott termékeket s árúkat az alábbi 11. és 12-ik Cikkekben előadott megszorítások mellett, bár mely török birodalmi kikötőbe szállítani, ha ugyan a mondott árúk tezkere, mon-rourie, bidacet, ihtasab s más hasonló adókkal akár a vevőt, akár pedig az eladót illetőleg terhelve nincsenek. Az Orosz Udvar e jelen egyezkedés Czikkjei által a Török kormányt felsőbbbségi jogainak saját belső kormányzását illető gyakorlatában akadályozni nem kívánja, a mennyiben ezen jogok az orosz alattvalókra s tulajdonokra akár a régi szerződések, akár pedig jelen egyezkedés által kiterjesztett szabadalmakkal nem ellenkeznek s a jelen oklevélben használt kifejezések természetes s valódi értelmén kívül semmit kikötni nem kíván, ha csak a török alattvalókra vetett adók az említett felsőbbbségi jogoknál fogva jelen szerződést valami tekintetben világosan nem sértik, vagy az orosz alattvalókra által üzendő kereskedést egyenesen új adókkal nem terhelik. Az ekkép eltörölt belső adóknak pótlásául az Orosz Udvar a két kormány közt létre jött különös szerződés következtében megegyez abban: hogy minden orosz kereskedő áruinak a kikötőbe érkezése alkalmával 9% szabott pótlólagos beviteli adót (amedie) fizessen, bele nem értve a 3% kiviteli adót (reftie), melyet mint eddig az áruinak hajóra szállításakor a kivitelért köteles fizetni. Minden a kintstár vagy az illető Előljáró által az említett 9% felül eső összegnek vagy értéknek beszedése jelen szerződés megsértésének tekintendő, s a Török Udvar kötelezi magát arra, hogy az említett összeget a cs. követség ez iránti teendő jelentésének következtében az illető vevőnek vagy eladónak kin megvétetett, haladék nélkül vissza fizetteti, az illy kihágást elkövető tisztviselőket rangkülönbség nélkül szigoruan megfenyitteti s az orosz kereskedők ebből származható veszteségét megtérített és sérelmét orvosoltatni fogja. A felrakodási kikötőben vagy a kivitel helyén vett árúk-czikk, melyért a beviteli 9% megfizettetett, a kivitel alkalmával fizetendő 3% adón kívül másnak alávetve nem lesz.

IV-ik Czikk. Minden Orosz vagy külföldi termék és iparmű,

melly orosz alattvaló tulajdona a 3°/_o behozatali vám lefizetése mellett a Török birodalom minden részeibe, valamint eddig, úgy ezután is beszállitható. A mondott kereskedelmi tárgyaktól az azokat terhelő mindenféle adó és díj megváltása tekintetéből akár adassanak el azok megérkezések helyén, akár szállittassanak eladás végett a birodalom belsejébe az orosz kereskedő vagy megbízottja jövődre 2°/_o^{alis} pótlék adót fog fizetni. De miután a régi 3°/_o^{alis} adónak az áruktól a kikötőbe érkezések alkalmával venni szokott régi 3°/_o^{alis} adónak és az eladhatásérti 2°/_o^{alis} pótlék adónak külön bevétele a vám kezelésnél zavarokat okozna, elhatároztatott: hogy ezek kikürülése tekintetéből a régi 3°/_o^{alis} és a pótlék 2°/_o^{alis} azaz összesen 5°/_o^{mot} tévő behozatali és pótlék adó egyszerre vétessék meg s a vám lajstromokba külön jegyeztessék fel idő kimelés tekintetéből a kereskedőknek biztosíték mellett megengedtetvén, hogy a 2°/_o^{alis} pótlék adót azon naptól, melyen a vámkönyvbe bejegyeztettek csak egy év elforgása alatt legyenek kötelesek lefizetni. — Ha idő folytával ugyanazon árúk a birodalom határain belől vagy kívül ismét eladatnak, sem az eladó sem a vevő, legyen az bár török vagy külföldi semminémű adó fizetésre nem köteleztetik, sőt az attól sem, ki azokat meg vevén, ismét kiszállítani kívánja. Hasonlóképen orosz alattvalóknak vagy megbízottjának ha a török birodalomban olly külföldi árúkat vesz, melyekért a birodalomba érkezések alkalmával a 3°/_o^{alis} behozatali vám már megfizettetett, szabadságában fog állani azokat tetszése szerint akár a török birodalomban eladni, akár pedig kiszállítani, a nélkül, hogy ezért a vámszabályzat szerinti két percentualis adón kívül bár minemű más adót fizetni tartoznék. Azon behozatali czikkek, mellyek rendeltetésök szerint egyik kikötőből a másikba küldetvén, az első kikötőben a 3°/_o^{alis} és 2°/_o^{alis} pótlék adót egyszerre lefizetni kötelesek, más kikötőbe minden fizetéstől menten szállittathatók. Azon esetben ha az illyes árúk a Török birodalomban el nem adatván a nélkül, hogy más kezekbe játnának külföldre küldetnek a tulajdonosnak csupán a 2°/_o^{alis} pótlék adó fog visszatérítettetni.

V-ik Czikk. Midőn az orosz alattvalók vagy megbízottjaik török árúkat vévén, azokat tartózkodásuk helyén vagy a török birodalom más részeiben eladni akarnák a vételi s eladási árún kívül kötelesek azon adót fizetni, melly a török birodalom legtöbb kedvezményekben részesült belső kereskedést fűző alattvalóira van kiszabva a nélkül, hogy ezen kívül rajtok bár mit is venni és ezen belső intézkedés miatt őket bármí módon háborgatni lehetne, mely kereskedés gyakorlata azonban a következő 6-ik czikk rendeletét nem sértheti.

VI-ik Czikk. Az előbbi szerződések által megállapított szabad kereskedés elvéből kiindulva s a jelen szerződés 10. és 11-ik Czikkelyeiben foglalt megszorítások mellett az orosz kereskedők az általok Oroszthonból vagy külföldről behozott árúkra kereskedelmi tárgyakra és élelmi szerekre vetett adót megfizetvén, szabadságot nyer-

nek azokat a török birodalomban nagyban, kötegekben vagy kisebb részletekben s akár raktárokban, akár más, kereskedésükre alkalmas helyeken eladhatni a nélkül, hogy ezekkel a jédekkel bíró sejedekkel el nem látott Esnaf török alattvalók módjára kis kereskedést üzniök lehetne. Az orosz kereskedők és alattvalók az általuk a török birodalomban vásárlott termékekkel s iparművekkel hasonlóan nagyban, kötegekben vagy kisebb részletekben kereskedhetnek a fentebb említett feltételek mellett. *A Török birodalomban a mesterségek üzése török alattvalók számára lévén fentartva, ezeknek folytatására az orosz alattvalók műhelyeket nem nyithatnak.*

VII-ik Cikk. A török Udvar megerősíti az előbbeni szerződések által azon orosz áruknak és hajóknak engedett szabad átmene- tet, melyek a konstantinápolyi és dardanellai tenger-szorulatokon keresztül a fekete tengerből a fejer tengerbe vagy megfordítva eveznek. De azon esetben, midőn az így megérkezett s másutt el- adandó árúkat bizonyos meghatározott időre addig, míg ugyanazon vagy más kereskedő hajón odább szállíttathatnak szárazra szállítani s raktárakba lerakni szükséges, ez iránta a vámhivatalt okvetlenül s rtesíteni kell, hogy az árúk lepecsételve a vámhivatal raktárába, vagy ha azokban hely nem volna, más alkalmas helyre a vámhivatal tudtával s pecsétje alatt rakassanak le, melyek az illető tulajdonos- nak a vámhivatal közbenjöttével a tovább szállítás idejekor ugyan- azon állapotban visszaadandók. Az illyes árúktól semmiféle adó vagy más fizetés nem fog követeltetni. Azon árúk, melyek a török birodalomba behozattatván, a nélkül, hogy ott eladatnának ismét külföldre vitetnek a beviteli 20/10^{alis} kívül más kiviteli vámnak vagy adónak alávetve nem lesznek.

VIII-ik Cikk. A török birodalomban sem a termékek sem bár mi más készítményekre nézve egyedáruság többé létezni nem fog, kivéven az ezen közönséges szabálynak jelen szerződés 10. és 11. Cikknél elősorolt megszorítását. Ugyanazon kivételek mellett megszünteti a Török Udvar a helybeli hatóságok által árúk vétele vagy azoknak egy helyből máshova szállításai iránt eddig megkívánt engedelem-leveleket (tezkéré) is. Minden kísérlet, melly szerint az orosz alattvalók bár mi hatóság által illyes engedelem-levelek vagy (Tezkerék) megszerzésére vagy ezen engedélyérti bárminémű adó fizetésre kényszerítettének, a szerződés megsértésének tekintendő s jelen egyesség 3-ik Cikkében előadott következményeket vonja maga után.

IX-ik cikk. Azon esetben, midőn a török Udvar inség vagy más elháríthatlan szükség által kényszerítve volna török árúk vagy élelem szerek kivitelét megtiltani ezen tilalom életbe léptetésére elc- gendő határidő fog szabadni s az orosz követtség előlegesen értesíteni a felől, melyek a tilalmazott árúk s meddig fog tartani a tilalom, hogy ez az illető kikötőkben közhírré tétessék. E tekintetben senki iránt s illy esetben az orosz kereskedők iránt sem lesz kivételnek helye.

X-ik czikk. Ágyú s puská csövek, lőpor, golyók, tüzfegyverekből kilőni szokott más árukkal mint hadi czikkekkal üzendő kereskedés tilalmas s magánosok csupán vadászati srétet adhatnak el, de ebből sem többet öt occa nehézségűnél s az ehez aránylag megkívántató lőport. Ha orosz kereskedő hajók által fegyvercsövek eladás végett hozatnának, ezek az illető hatóságok tudta nélkül sem el nem adathatnak sem tovább nem szállíthatnak. Ezen árúk a hajóról az ottani kikötőben lévő vám hivatalnál lerakatnak, mely ezeket rakárba tétetvén midőn más kereskedő hajóknak reájok szükségök lenne belőlök eladási elismervény mellett csupán az ilyes hajó használatára szükséges mennyiségű fegyvercsöveket szolgáltat ki.

XI-ik czikk. Az Orosz Udvar a két kormány között létre jött egyesség következtében megegyezik abban, hogy az orosz alattvalókra nézve biztosított általános kereskedelmi szabadság alól a »török« kincstár részére kir. jogczímen fizetni szokott különös adó vagy megszorítások mellett e következő czikkek kivétessenek: 1-ör a halászat s halakkali kereskedés az Esnafok tekintetben a török alattvalók számára lévén fentartva az orosz alattvalóknak meg nem engedtetik. 2-or a Nadály fogás mindedig kirekesztőleg a kincstári kormány kezelése alá tartozandik. 3-or a birodalom belsejéből kihozott timsóvali kereskedés csupán csak a török udvar által felállított különös szabályok mellett engedtetik meg. Hanem az orosz kereskedőknek a török birodalomban termet timsót venni s kivinni jelen szerződés 3-ik pontjában megszabott adó lefizetése mellett szabadságokban áll. 4-er miután az idegen sónak a török birodalomba behozatala tilos s minden török só aknának elkülönözött saját kerülete lévén, egyik kerületbeli só a másikba eladni nem szabad, az orosz alattvalók magokat ezen szabályhoz alkalmazni kötelesek. Hanem ők a török birodalomban termett só mint más árukat a megszabott adó lefizetése mellett kivihetik. 5-ör A burnótnak külföldről behozatala csupán nagyban s a katulyák vagy edényeknek melyben hozatott fenbontása nélkül engedtetik meg, de ennek kisebb mennyiségben mérték szerinti eladása kirekesztőleg az Esnafok számára tartatik fen. Törökországban készült burnót kivitel végett venni szabad, de ezt az orosz kereskedők a török birodalomban el nem adhatják. 6-or A török birodalomban termesztett dohány a fizetni szokott tizeden kívül termesztési adónak is alávetve lévén, az ezt kivitel végett vevő orosz kereskedők a jelen szerződés 3-ik czikkje szerint 9% és 3% öszvesen 12% vámadót fizetni s a kivitelkor a fentebb említett tizednek és adónak az eladó általi lefizetését igazoló tezkérét előmutatni kötelesek s azon esetben ha ők ilyes tezkérével ellátva nem volnának, ezeket önmagok tartoznak egészen lefizetni. Ha ők az így vett dohányt a török birodalomban eladják miután ez belső kereskedésnek tekintendő a legtöbb szabadalmakkal bíró török alattvalókra szabott adót kötelesek fizetni. 7-er A borokkal s más szeszes italokkal kereskedést az orosz alattvalók sem occa

vagy pohár számra sem boltokban raktárokban nagyobb vagy kisebb hajókon avagy sakjákban nem úzhetik, s ez nekik egyedül nagyban, tonna vagy tanidjan számra lesz megengedve. Ha az átlalok behozott szeszes italok török birodalomban természetettek, miután ez belső kereskedésnek tekintendő ezekért a török birodalom legfőbb kedvezményekben részesült alattvalóival egyenlő adót fognak fizetni.

XII-ik Czikk. A Török földön természetett selyem ha szinte érette a vámadó megfizettetnek is külföldre vitel végett a távol fekvő és vámházzal el nem látott kikötőkben nem szállíttathatik, hanem azt a török udvar által az orosz követségnek által adott jegyzékben megnevezett kikötőkben kell hajóra rakni, mely jegyzék jövődre a mondott követséggel előleges egyezkedés nélkül nem módosíttathatik.

XIII-ik Czikk. Ezen oklevél által kikötött szabadalmak s más feltételek az orosz alattvalók és kereskedők irányában akár személyesen akár pedig bár mi nemzetbeli megbízottjaik ügyvivők vagy kereskedelmi társaik által üzzenek kereskedést szigorúan meg fognak tartatni. De egyszersmind az orosz követség is fei fog ügyelni arra, hogy honfiai nevöket idegen vagy tilos üzérkedésekre ne kölcsönözzék s hogy azon esetben, ha Orosz alattvaló ily visszaélésen éretnek, az Orosz hatóságok által a tett minőségéhez képest megfenyitettessék.

XIV-ik Czikk. Az Orosz kereskedő hajók terhét illető bevalási jegyzékek a vám hivatalnál azon rendszabály szerint fognak előmutattatni, mely e tárgyban a török Udvar s Orosz követség közti egyezkedés után állapíttatik meg.

XV-ik Czikk. Jelen szerződés által kikötött feltételek kötelező ereje a Török birodalomnak Európai, Ázsiai és Afrikai minden tartományaira kiterjedvén, a török udvar magát arra kötelezi, hogy az Egyptomi Paschaságban, s hozzá tartozó részekben az orosz kereskedést illetőleg ugyanazon intézkedések s részletes könnyebbségek léptessenek életbe, mellyek ott más legtöbb kedvezményekkel bíró nemzetek kereskedése iránt fennállanak.

XVI-ik Czikk. A két szerződő Udvarok figyelembe vevén, hogy a török birodalmat alkotó tartományok közül az Oláh, Moldvai és Szerb Herczégseknek saját külön kormányuk van, meg egyeztek, hogy ezen tartományok vámházainál az orosz-kereskedő által beviendő orosz vagy külföldi árúért jelen egység 4-ik Czikkében kikötött adók fiztessenek a nélkül, hogy a török birodalom többi kikötőiben, hol a kérdéses s hajózási útjokat tovább folytatandó árúk egy bizonyos ideig vesztegelnek, vagy szárazra szállíttatnak, adót fizetni kötelesek lennének, e szerződés 7-ik Czikkében elősorolt feltételek mellett.

XVII-ik Czikk. A jelen szerződés által az orosz alattvalók és kereskedők iránt kikötött adók és rendelkezések az Orosz birodalomban fennálló kereskedelmi törvényekhez képest a török alattva-

lókra és kereskedőkre egészen nem alkalmaztathatván, azaz tellyes viszonyosság e tekintetben nem lévén, a török alattvalók és kereskedők, mind szintén az orosz tartományokba érkező és ott kereskedést űző török hajók és természetmények azon rendeleteknek lesznek alávetve, mellyek az orosz birodalomban más legtöbb kedvezményekben részesült külső hatalmasságok alattvalói kereskedő hajói s termékei irányában fennállanak.

XVIII-ik Czikk. Jelen kereskedelmi egyezkedés tartósága költétől számítandó tíz évekre, az az 1856-ik évi Aprilis haváig határoztatik. Ezen határidő eltelte előtt fél évvel a szerződő Udvarok egymást különösen értesíteni kötelesek lesznek, aziránt akarnak e jelen oklevél rendeletei mellett továbbá is megmaradni, vagy pedig az illető nemzetek közt megállapítani és fentartani kívánt könnyebb s jobb kereskedelmi viszonyok iránt behozandó némely módosítások felől értekezni.

XIX-ik Czikk. Nem tekintve azt, hogy a török birodalombani orosz kereskedéstől előlegesen fizetendő vámokat meghatározó vámszabály 1842-ik évi Október 1/13-tól tizenkét évekre kötöttet, az említett vámszabály jelen szerződés elteléseig fentartandó s ezen határidő után mindkettő megújítandó. A Szerződő felek ezen időközben az orosz kereskedéstől előlegesen fizetendő pótlék adók iránt támadható minden kétséget kikerülni akarván, elhatározták, hogy a $90\frac{0}{10}^{\text{alis}}$ háromszor annyi, mint a jelen vámszabályban feljegyzett összeg s a $20\frac{0}{10}^{\text{alis}}$ ugyanazon összegnek $\frac{2}{3}$ -át teszi-e, ezen rendelkezés a kereskedők által ugyanazon cikkektől, melyeknek ára a vámszabályban feljegyezve nincs, természetben fizetendő adó iránt fennálló szabadalmat nem sérthetvén.

XX-ik Czikk. Jelen szerződés életbe léptetése költétől számítandó két hónap alatt vagy a mennyiben lehet, előbb az illető két kormányok által megerősítettvén, folyó év Julius 1—13-ik napjától kezdődik. Jelen egység a fent elősorolt 20. Czikknek tartalma szerint megkötöttvén, mihelyest az említett idő alatt kölcsönösen jóvá hagyatik, elhatározó erőre lép, ezen oklevél alá írással s pecsétemmel megerősítve, s azzal, melly nekem a török kormány meghatalmazottjai által kezemhez adatott, kicserélve lévén. Kelt Balta-Límanban April 18/30-ba 1846-ban.

(Magyar fordítása a magy. udv. kanczell. levéltárában 1447/847 sz. mellett.)

VIII.

1847. jan. 9. *A pesti kereskedők nyilatkozata az orosz-török kereskedelmi szerződésről, tekintettel a magyar érdekekre.*

Wir wurden in Folge höheren Auftrages von dem Herrn Bürgermeister der k. Freistadt Pest, unter Mittheilung des zwischen Russland und der Türkei am 12/30. April 1846. abgeschlossenen Handels und Schiffahrtsvertrages aufgefordert uns zu äussern:

a) ob die russischen Modificationen mit Ungarns Lage vereinbar sind.

b) ob und in wie fern die Lage und das Interesse den Unterthanen Ungarns, wenn sie den Bedingungen des russisch-türkischen Vertrages unterworfen werden, eine Veränderung erleiden.

c) in wie fern und welche Verfügungen im Interesse Ungarns zu wünschen wären.

Obwohl uns zur Beantwortung dieser Fragen keine Zollregister und statistischen Nachweisungen vorliegen, die Zeit aber uns solche zu schaffen zu kurz ist, so wollen wir doch versuchen diese Fragen aus der Erfahrung, die wir uns im Handel mit den türkischen Provinzen gesammelt, zu beantworten. Wir schreiben also zur ersten Frage a) ob die russischen Modificationen mit Ungarns Lage vereinbar sind.

Der zwischen Österreich und der Pforte bis jetzt bestehende Vertrag vom 24. Febr. 1784. bestimmt ausdrücklich, dass kk. Unterthanen für alle Waaren und Güter (verbothene ausgenommen) sowohl von Österreich nach der Türkei als auch von der Türkei nach Österreich ein für allmahl nicht mehr als Drei von Hundert als Mauthgebühr zu erlegen haben. Dieser Vertrag wurde bis zum heutigen Tage in den an unsern Staat grenzenden Provinzen aufrecht erhalten. Zwar haben sich die Vesiers, Paschas und Zolleinnehmer erlaubt, mehr als 3% Mauth von auszuführenden Produkten von kk. Unterthanen abzunehmen, — allein dort, wo die Betroffenen mit Energie sich dieser aussergesetzlichen Abnahme entgegenstellten wurde, jenachdem der Beschädigte die Zeit hatte und die Kosten nicht scheute den Mauthner beim Pascha, den Pascha beim Vesier und so fort zu verklagen, entweder durch Vesierschreiben den Fürsten, Muschiers und Paschas verbothen mehr als 3% Mauth abzunehmen, wie dieses die Vesierschreiben an den Muschir von Bosnien, vom 26-ten Nov. 1843. an den Fürsten der Valachei vom 30. Dec. 1843. und an den Fürsten von Servien, vom 1-ten Jaener 1844. bewiesen — oder wenn man nicht so weit gehen wollte, die geforderte Mauth in vielen Fällen schon in 2-ten Instanz so ermässigt, dass die kk. Unterthanen ihren Handel aus den türkischen Provinzen nicht nur fortsetzen, sondern auch erweitern konnten.

Eine Ausnahme hievon macht Servien, welches seinen eigenen Zolltariff hat, nach welchen die Mauth von 3 bis 20% von den dort durch kk. Unterthanen Gekauften, oder nach dort eingeführten Waaren abgenommen wird. Das eben angeführte Vesierschreiben vom 1844. hatte nicht die Kraft besagtes Land auf den gesetzlichen 3% Zoll zu reduziren. Wir werden weiter detailliren, wie weit die Eigenthümlichkeiten Serbiens gegangen sind.

Der Handel des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer mit der Türkei beschränkt sich grösstentheils auf den Handel mit

den angränzenden Prowinzen der Türkei: Walachei, Servien und Bosnien. Die dortigen Kauffleute beziehen von uns: Eisen, Kupfer, Stahl, Glas, Töpfer und Manufakturwaren; wir aber beziehen aus diesen türkischen Prowinzen grosse Quantitäten von Lebensmitteln rohen Produkten, Horn- und Borstenvieh als: Waitzen, Kukurutz, Zwetschken, Honig, türkische Baumwolle, Pottasche, Blutegeln, Schmak, Unschlitt, Hadern, fette und magere Schweine, Ochsen, Kühe, rohes Leder und Fassdauben, welche letztere theils über Fiume theils über Konstantinopel nach Marseille verführt werden etc. etc. der Handel mit allen diesen Artikeln nach und durch die österreichischen Staaten ist sehr bedeutend und verspricht noch blühender zu werden, wenn ihm keine Hindernisse in den Weg gelegt werden.

Dieses Alles vorausgeschickt, müssten wir uns im höchsten Nothfalle gleich den Russen von ungarischen Waaren, die nach der Türkei gehen, den im 4. Art. des russisch-türkischen Handelsvertrages stipulirten Ersatzzoll von 2⁰/₁₀ gefallen lassen, obwohl durch diesen 2⁰/₁₀-ge Aufschlag in einem Lande, *wo wier noch dazu englische Concurrenz zu bekämpfen haben*, nur auf Kosten unseres vaterländischen Industrie bezahlt werden könnte, wenn wir aber von allen oben angeführten türkischen Artikeln, nebst dem jetzt bestehenden 3⁰/₁₀-gen noch einen weitem Ausfuhrzoll von 9⁰/₁₀ im Sinne des 3. Art desselben Vertrages, zahlen sollten, so wäre dies für unsere türkischen Handel höchst bedrückend, denn bekanntlich werden Ausfuhrzölle in letzter Analyse von der importirenden Nation getragen, da selbe auf die Platzpreise des Erzeugungsortes nur wenig Einfluss ausüben können. Bei vielen Gegenständen wurde daher nur 12⁰/₁₀ Mauthabnahme einem Ausfuhrverbote gleich kommen, bei allen übrigen den Verkehr derart schwächen, dass unser Import und Transito Handel mit den türkischen Prowinzen anstatt zu wachsen bedeutend reduzirt wurde, wie aus folgenden Vergleichen erhellt:

Unter mehreren in den türkischen Prowinzen angelegten Pottasche-Fabriken nennen wir die des Herrn J. Poppovich von Broa. -- Er bezahlt von jedem Fass Pottasche das er erzeugt das Fass zu 10 Centner und den Centner zu fl. 10. -- angenommen, gegenwärtig eine türkische 3⁰/₁₀ Mauth von fl. 3. Setzen wir nun den Fall, dass von jetzt angefangen der Zoll auf 12⁰/₁₀ festgesetzt wurde, so würde die Mauth von einem Fass Pottasche das Fass zu 1000 ₰ und den Preis nur zu fl. 8.-- per Ctr. angenommen fl. 9.54 kr anstatt fl. 3.-- betragen, das gibt einen höhern Zoll von fl. 6.54 kr. per Fass, der auf Pottasche nicht zu erschwingen ist, und daher die dortigen Brennereien der ungarischen Unterthanen zum grossen Schaden derselben zerstören würde.

Ein gleiches Bewandniss hat es mit gedörrten Zwetschken, die wir in der Türkei einkaufen und transito ins Ausland wieder

verkaufen. — Der Verkehr in dieser Art, mag sich — ungerathene Jahre nicht gerechnet — wohl jährlich auf ca. 30 bis 40,000 Ctr. belaufen, allein solcher wurde sich auf eine Kleinigkeit reduzieren, wenn von türkischer Seite noch 9% Zoll, was 20 bis 24 kr. C. M. pr. Ctr. ausmacht, darauf gelegt würden.

Beim Unschlitt und Honig wäre dieser neue türkische Zoll von 9% noch empfindlicher da er ca. fl. 1 pr. Ctr. betragen würde.

Ganz vorzüglich Rücksicht verdient auch der Horn- und Borstenviehhandel mit der Walachei, Moldau, Bosnien und Servien — das türkische Vieh könnet theils gemästet, grösstentheils aber mager nach Ungarn. Das letztere wird auf den Puszten und in den Eichenwäldern gemästet und nimmt dann seinen Weg theils nach Pest und Wien theils nach dem Auslande. Da nun ein 9% Zoll auf jedes Stück Vieh eine Mehrauslage an Zoll von fl. 1 bis fl. 6. — verursachen würde, so ist es wahrscheinlich, dass in diesem Falle der transito Handel mit türkischem Vieh nach dem Auslande aufhören, wir aber und Österreich theueres Fleisch zu essen bekommen wurden.

Der Handel mit den übrigen hier nicht angeführten Producten wurde durch den erwähnten Aufschlag von 9% Mautgebühr mehr oder weniger leiden, daher es für den Handel Ungarns und seiner Nebenländer höchst wichtig wäre, dass für den unmöglichen Fall der Belassung des gegenwärtigen 3% Zolles für den ganzen türkischen Handel, wenigstens die angränzenden Prowinzen Bosnien, Servien und Walachei von diesem 9% Aufschlag im Sinne des von der hohen Regierung eingegangenen provisorischen Ausschlusses an den englisch-türkischen Handelsvertrag vom Jahre 1839. verchont blieben.

Wier schreiten nun zur Frage b) ob und in wie fern die Lage und des Interesse der Unterthanen Ungarns, wenn sie denn Bedingnissen das russisch-türkischen Vertrages unterworfen werden eine Veränderung erleiden.

§. 3. Des russisch-türkischen Vertrages erlaubt den russischen Unterthanen nur solche türkische Waaren zu kaufen, die mit Tez-kére, Monroune, Biadaut, Ihtassab und anderen ähnlichen Steuern nicht belastet sind.

Da aber die kk. Unterthanen laut 2 Punkt des Seneds von 1784. von allen diesen Abgaben und Beschränkungen befreit und also in diesem Punkte viel günstiger gestellt sind, so dürfte es besser sein, so weit es möglich ist bei den Bestimmungen des gedachten Sereds zu verbleiben.

§. 5. Des russisch-türkischen Vertrages bestimmt, dass russische Unterthanen die mit türkischen Waaren in den türkischen Prowinzen Handel treiben, nicht nur die An-Verkaufssteuern bezahlen, sondern überdies noch, wie die türkischen Unterthanen für den Handl besteuert werden sollen.

Diesen Punkt können wir deshalb nicht gutheissen, weil die Handeltreibenden österreichischen Unterthanen, wenn sie die Waaren und Producte auf türkischem Gebiete kaufen und verkaufen, von den meisten Artikeln im Sinne der alten Verträge gar keinen Zoll sondern nur die Handelsteuer bezahlen.

§. 6. Des russisch-türkischen Vertrages bestimmt, dass die Russen in der Türkei keinen Kleinhandel treiben, kein Handwerk ausüben, und keine Werkstätten eröffnen dürfen.

Wenn eine hohe Regierung diesen Punkt eingeht, so werden viele ungarische Unterthanen, die sich zeitweilig in den türkischen Prowinzen aufhalten, sehr hart dadurch getroffen werden. — Es gibt namentlich in Bosnien und Servien slawonische Unterthanen, die Verkaufsläden besitzen, sich vom Kleinverkauf ernähren und davon keine Mauth, sondern nur eine türkische Abgabe bezahlen. Es gibt auch verschiedene ungarische Handwerker, die immer einen Theil des Jahres oder auch länger in den türkischen Prowinzen zubringen, und auf die Ausübung ihres Handwerkes angewiesen sind, ohne dass man ihnen türkischer Seits ein Hinderniss in den Weg legt, die Annahme des 5. und 6-ten Punktes des russisch-türkischen Handelsvertrages unserer Seits würde also bewirken, dass die ungarischen Unterthanen, die sich zeitweilig in den türkischen Prowinzen aufhalten, oder dorthin begeben wollen, ihren Erwerb und ihr tägliches Brod verlieren, und daher Rechte aufgeben müssten, die sie jetzt factisch besitzen.

§. 7. Des russisch-türkischen Vertrages bestimmt unter andern, dass jene fremden Waaren, die in die Türkei gebracht werden, und dort nicht verkauft, dann wieder ins Ausland geschafft werden, einen 3°/₁₀ Zoll bezahlen sollen.

Im Interesse des österreich-ungarischen Handels aber wäre zu wünschen, dass dieser Punkt auf den österreichischen Handel nicht angewendet, sondern bestimmt würde, dass die in die Türkei eingeführten Waaren, wenn sie dort nicht verkauft, sondern weiter verführt und retournirt werden, keinen Zoll, sondern nur eine mässige Abgabe für die Mauthverhandlung zu bezahlen haben; mithin der etwa in vorhinein bezahlte Zoll in obigen Fall zurückerstattet werde.

Auf §. 9. Des russisch-türkischen Vertrages bemerken wir, dass im Falle besondere Staatsrücksichten die Einstellung der Ausfuhr von Cerealien erforderten, es wünschenswerth wäre, dass die bezügliche Massregel 3 Monate ehe sie ins Leben tritt, nicht nur den österreichischen Botschafter zur allgemeinen Bekanntmachung in den kk. Ländern durch die Zeitungen mitgetheilt, sondern auch von der Pforte an alle türkische Hafenplätze und grössere Prowinzialstädte veröffentlicht werde; auf dass der kk. Unterthan in diesem Zeitraume seine etwaigen von der freien Ausfuhr abhängigen Verbindlichkeiten abwickeln könne.

§. 12. Des russisch-türkischen Vertrages erlaubt nicht die in der Türkei erzeugte und zur Ausfuhr angekaufte türkische Seide in die entfernten und mit Zollämtern nicht versehenen Häfen zur Ausfuhr zu bringen.

Da wir auch Seide aus den angränzenden türkischen Prowinzen beziehen, so wäre zu wünschen, dass in Bezug auf diesen Art an den alten Bestimmungen, die uns keiner Beschränkung unterwerfen, festgehalten werde, da der Import der Seide jedesfalls abnehmen dürfte, falls die Ausfuhrstation nicht von dem Willen des kk. Unterthans abhängig wäre, sondern er um die Seide verzollen und beziehen zu können einen Umweg zu einem entfernten Zollamt machen müsste.

§. 14. Des russisch-türkischen Vertrages setzt fest, dass die Declarationen bei Schiffrachten nach jenen Regale gemacht werden, welche zwischen Russland und der Türkei laut Übereinkunft festgesetzt würden. — Wir kennen die fragliche Übereinkunft nicht, wir wissen nur, dass bis jetzt Unwahrheiten in den Mauthhaussagen den türkischen Zollämtern keine andere Rechte geben, als die Abnahme des doppelten gesetzlichen Zolles.

Um daher nicht den willkürlichen Erpressungen türkischer Mauthbeamten ausgesetzt zu sein, wäre sehr wünschenswerth, dass die Art der Declaration und die Folgen einer unrichtigen Declaration klar und deutlich im Vorhinein bestimmt würden.

Hiermit sind wir mit der Beantwortung der 2-ten Frage zu Ende und bemerken nur noch, dass alle jene Artikel des russisch-türkischen Vertrages, die wir nicht berührt, dem ungarischen Handel, wenn sie von der hohen Regierung ja nach deren weisen Ermessen eingegangen würden, wenig, oder gar keine Hindernisse in den Weg legen.

Wir kommen nun zur dritten Frage c) In wie fern und welche Verfügungen sind im Interesse Ungarns bei einem Abschlusse mit der Türkei zu wünschen? Vor allem ist es nöthig dass: 1-tens die Art der Abnahme des türkischen Zolles von in der Türkei ein und auszuführenden Waaren geregelt werde. Nach den alten Verträgen mit der Pforte, wären die türkischen Zollbeamten gehalten den festgesetzten 3% Zoll dort wo sich die abhandelnde Parthei mit den türkischen Mauthbeamten in Betreff des Werthes der zu verzollenden Gegenstände nicht vereinigen konnte, in Natura abzunehmen. Allein diese Art der Zollabnahme schon im vorigen Jahrhundert von den türkischen Mauthbeamten unbrachtet ist, jetzt da in den türkischen Prowinzen die Zölle verpachtet sind, gänzlich verworfen, und der Zoll wird vom Werthe der Waaren abgenommen, den der türkische Mauthner aber willkürlich bestimmt. — Bringt also ein kk. Unterthan eine Waare zu verzollen, so fordert der Mauthner ohne sich lange zu besinnen einen 3 bis 4 fachen Zoll. Es könnet nun auf die Energie des kk. Unterthans an, in wie weit es ihn gelingt

diese unverschämten Forderungen herabzusetzen. Weiss er dem Mauthner mit den vorgesetzten Behörden zu imponiren, so wird ihm der Zoll, jedoch nie bis zu dem rechtlichen 3°/_o herabgesetzt, weiss er aber den Mauthner dadurch in Schrecken zu setzen, dass er ihm droht, sich bei einem andern Mauthamt eine Zolllollete zu verschaffen, da die mit Bolleten versehenen Waaren nicht nochmals Zoll bezahlt, und so die Verzollung und den Zoll der fraglichen Waare ganz aus seinen Händen zu nehmen, so kann es auch geschehen, dass der Mauthner sogar weniger als 3°/_o für den Zoll annimmt, denn da er Pächter des Zolls ist, so sucht er nun soviel als möglich Zoll einzunehmen und nimmt daher in solchen Fällen lieber weniger als gar nichts.

Um diesen Plakereien abzuhelfen ist es nöthig, dass gleich wie Russland mit der Pforte einen Zolltariff ddo 1/13. Oktober 1842. abgeschlossen hat — auch die hohe Regierung einen solchen mit der Pforte construirt, in welchen der bis jetzt nach der Willkühr der türkischen Mauthbeamten abgenommene Zoll, so wie es in den Zollvereins-Staaten eingeführt ist, nach dem Gewichte, und nicht nach dem Werthe der Waaren festgesetzt, und dieser Tarif alle fünf Jahre erneuert werde.

Der englisch-türkische Vertrag bestimmt zwar Art. 7. dass der bestehende Tarif nur alle 7 Jahre erneuert werde, da aber für die Grenzprovinzen die englisch-türkischen Bedingungen nicht eingegangen wurden, so dürfte bezüglich dieser eine kürzere Frist rathsam sein, da bei den heutigen Fortschritten unserer Industrie eine längere Zeit nachtheilig einwirken könnte.

2-tens die ungarischen Unterthanen haben unter den türkischen Provinzen mit Bosnien einen namhaften Verkehr. — Allein eben in diesem Lande ist man sehr geneigt die kk. Unterthanen mit einer Willkühr zu behandeln die aus Unglaubliche gränzt. Freilich kann man den Mautheinnehmer beim Pascha, den Pascha beim Vessier und diesen endlich bei der Pforte belangen; jedoch in den meisten Fällen, wo man einer schnellen Hülfe bedarf, kann man diesen langwierigen und kostspieligen Weg nicht betreten, umso mehr als die türkischen Beamten ihre Eigenmächtigkeit erst, dann ausüben, wenn der diesseitige Unterthan die verkauften Waaren schon im Schiffe hat, und dann das Schiff so laege mit Embargo belegen, bis ihre aussergesetzlichen Forderungen befriediget werden.

Man glaube nicht, wenn man den Türken höhere Zölle bewilligen würde, dass sie sich dann mit Abnahme dieser höhern Zölle begnügen werden; diejenigen Beträge die jetzt in ihre Tasche fallen, werden sie auch für die Zukunft nehmen wollen; auch für die Folge werden jene kk. Unterthanen, die ihre Einkäufe in Bosnien werden betreiben wollen, und dann ihres Lebens sicher sein, wenn den Türken für sie den Einkauf besorgt, weil in diesem Falle der türkische Mautheinnehmer des Recht zu haben glaubt, von dem Tür-

ken, den er ein als Bevollmächtigten des kk. Unterthans erkennen will, ein höhere Mauth als von den kk. Unterthan abnehmen zu dürfen, welcher Betrug aber nur den kk. Unterthan betrifft, da der letztere die Mauth dem Türken ersetzen muss.

Ja selbst der Wessier begeht Erpressungen nach seinem Gutdünken. Zu jedem Unternehmen in Bosnien z. B. zum Pottascheerzeugen, zum Knoppernklauben in den Wäldern etc. etc. muss man von ihm eine Buruntia (Bewilligungssteuer) für schweres Geld lösen. Ist die Abhandlung mit dem Wessier fertig, könnnt der Pascha des Bezirks oder Grundherr und macht weitere Einwendungen, die abermals mit Geloopfer gehoben werden müssen.

Jetzt glaubt man mit den Türken fertig zu sein, man bringt also um Pottasche brennen zu lassen aus Slavonien die Pottaschebrenner, die man schon desshalbe weil sie nach der Türkei arbeiten besser bezahlen muss. — Man könnnt nach vielen Drangsalen mit 30—50 bis 100 Mann an Ort und Stelle und siehe da: nachdem diese Leute angefangen in den Wäldern zu brennen, erklärt der Wessier die ungarischen Pässe dieser Pottaschebrenner für nicht genügend zu einem längeren Aufenthalte in der Türkei und zwingt den Unternehmer 30—50 bis 100 d. h. so viel türkische Pässe zu nehmen als er Aschebrenner mitgebracht und für jeden Pass die ungeheure Summe von fl. 27 zu bezahlen. Hat man endlich alles geordnet und ist man zum Betriebe seines Geschäftes gelangt, so kam es zuweilen, dass während der mehrjährigen Dauer des Geschäftes der Wessier abgelöst wurde, in welchem Falle von den neuangekommenen eine neue Bürüntia erhandelt werden müsste, weil dieser die Bürüntia seines Vorgängers nicht anerkennt etc. etc.

Um diesen Gewaltthätigkeiten ein Ziel zu setzen, bleibt nur ein Mittel übrig. Es ist dies Errichtung eines Consulates von Seite einer hoheo Regierung in Bosnien damit der kk. Unterthan in Bosnien eine Behörde habe, dié ihn gegen offenbare Gewaltthaten schütze. Der in Belgrad residirende Consul ist viel zu weit entfernt um in Bósnién schnelle Abhülfe zu verschaffen.

3-ens Servien betrachtet sich in seinem Zollangelegenheiten als ganz unabhängig von der Pforte und respectirt daher den zwischen Österreich und der Pforte bestehenden Vertrag nicht. Die Savier haben ihren eigenen Zolltariff, nachoem sie die Zölle abuehmen, so lassen sie sich z. B. von Knoppem 20°/₁₀₀ Zoll bezahlen. Ausserdem zwingen sie die kk. Unterthanen, wenn solche in Bosnien Waare gekauft und verzollt haben und dieselben transito über Servien beziehen von diesen bosnischen bereits verzollten Waaren für den Transito Durchzug auch den servischen Zoll bezahlen.

In Belgrad hat der Fürst seine eigenen Schiffe und alle kk. Unterthanen werden gezwungen ihre Waaren gegen 5 Piaster pr. 100 Oka (225^{kg}) d. i. 13 kr. C. M. auf diesen Schiffen von Belgrad nach Semlin überführen zu lassen. Hat der kk. Unterthan seine

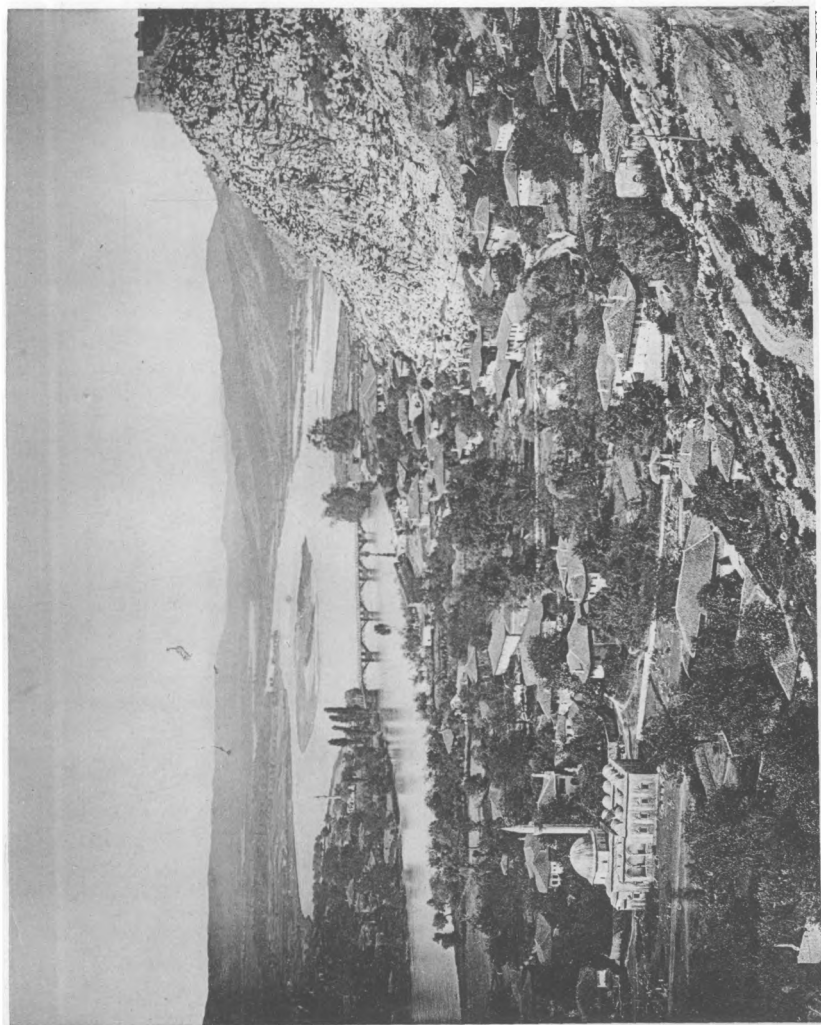
Waare im eigenen Schiffe, so wird ihm zwar huldvoll gestattet, die Waare nicht ausladen und wieder einladen zu dürfen, d. h. auf seinem Schiffe und auf seine Kosten weiter zu fahren, — aber der Zoll wird ihm unverändert abgenommen.

Dies sind Eigenmächtigkeiten die einer schleunigen und strengen Abhilfe bedürfen. — Wenn Servien die Zölle willkürlich festsetzen und abändern, wenn es nach Gutdünken von transito Waaren einen hohen Zoll abnehmen kann, und wenn endlich sogar der Savestrom nicht frei und ein jedes Schiff, das die Save herabschwimmt und der Sanitätsgesetze wegen nächst dem türkischen Ufer gehen muss in Belgrad eine willkürliche Skella-Zoll zahlen muss — wenn sagen wir, von Seszthine sobhe eigenmächtige und willkürliche Handlungen vorgenommen worden können, so sind dadurch die schlimmsten Folgen für den ungarischen bedeutenden Handel mit dieser Prowinz zu befürchten.

Nachdem wir nun die ausgestellten drey Fragen, in soweit deren Beantwortung uns möglich war, erledigt haben, so bleibt uns nur noch zu sagen übrig, dass die türkische Regierung, der diese willkürlichen Erpressungen sehr wohl hekannt sind, in neuster Zeit und zwar erst vor ungefähr einem Monate (siehe Beilage zur allgemeinm Zeitung vom 18. Dezb. 846.) eine allgemeine Weisung für alle türkischen Civilbeamten veröffentlicht hat, in der denselben eifrige Pplichterfüllung, strenge Redlichkeit, menschliches Betragen gegen die Unterthanen etc. etc. bestens eingeschärft und ihnen Betrug, Veruntrennung lügenhafte Berichterstattung und Bedruckungen u. f. f. streng untersagt werden. — Allein wir glauben, dass diese allgemeine Weisung wenig beachtet und nur dort von einiger Wirkung sein dürfte, wo der moralische Einfluss, den die kk. Consule auf die türkischen Beförden ausüben, zum Wohle der kk. Unterthanen mit Strenge geltens gemacht werde daher die Errichtung von Consulaten an solchen Haupthandelsplätzen, wo noch keine bestehen von höchster Wichtigkeit wäre. Pest, 9-ten Jänner 1847. Für das k. priv. Grosshandlungs Gremium (L. S.) J. Malers m. p. deputirter. J. Kunewalder m. p. deputirter. Karl Burgmann m. p. deputirter für den k. p. Handelstand (L. S.) Franz Aigner m. p. erster Vorsteher. Stephan Manno m. p. bürgl. Grosshändler. Für den israelitischen Handelstand (L. S.) Gerson Spitzl m. p. Vorsteher. Baruch Lautenbacher m. p.

(Eredetije az udvari kanczellária levéltárában 2599/846. sz. mellctt)

Skodra.

Albán városi kath. nő.

Hegyi albánnő.

Albán férfi.

